

**Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса
Шевченка**

**Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників»
Львівський університет бізнесу та права**

Педагогічний університет ім. Комісії народної освіти в Кракові (Польща)

Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Державний університет інфраструктури і технологій

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

ISSN 2413-6433

№ 3-4 (26-27)

2018

ЗМІСТ

Балюк Г.І., Власенко Ю.Л., Ковальчук Т.Г. Проблеми забезпечення державою реалізації громадянами України конституційного права власності на землю	3
Баганець О.О. Огляд діяльності і реформування прокуратури у США та Канаді	12
Васін М.С. Актуальність законодавчого впровадження медичного капеланства в Україні	18
Вітюк І.А. Злочини у сфері підприємницької діяльності	24
Голубицький С.Г. Законодавче забезпечення формування ринку цінних паперів в українських губерніях Російської імперії	28
Дяченко С.В., Полінкевич О.В. Принцип змагальності в цивільному процесі.....	32
Завидняк В.І. Застосування методу аналогії в тлумаченні норм кримінального процесуального права	41
Заяць Р.Я. До характеристики зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України	45
Костицький В.В. Право, норма права і влада	51
Мамчур Л.О. Взаємодія органів поліції з громадськістю: адміністративно-правові аспекти	54
Маткевич Ю.Ю. Проблеми протидії контрабанді в Україні	58
Мацелик М.О. До питання боротьби з явищем корупції	63
Новицька Н.Б. Соціально-правова сутність публічно-приватного партнерства при реалізації фіскальної політики в Україні	67
Омельчук Л.В., Ковальчук М.О. Міжнародний досвід відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження	69
Пронькіна А.С., Будник Ю.А. Особливості законодавчого врегулювання аукціонів в Україні	74
Рогатинська Н.З. Роль митних органів у забезпеченні економічної безпеки.....	80

Савенкова Л.О., Шевченко А.Є. Підготовка майбутніх викладачів історико-правових дисциплін до педагогічного спілкування.....	84
Середюк В.В. Праворозуміння К. Неволіна в контексті західноєвропейської правової культури.....	90
Стегній Р.Р. Соціально-кримінальна характеристика суб'єкта розголошення державної таємниці.....	95
Тильчик О.В., Мороз Н.С. Правові і організаційні засади регулювання контролю у сфері інформатизації	100
Удод М.В., Малахова І.С. Правове регулювання державного нагляду в сфері пожежної безпеки в Україні	106
РЕЦЕНЗІЇ	110
Долгий О.О., Мисливий В.А., Цимбалюк В.С. Рецензія на монографію «Кримінологічна характеристика участі України в системі запобігання міжнародній злочинності» кандидата юридичних наук, доцента Дідківської Г.В.	110

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВОЮ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

Балюк Г.І., доктор юридичних наук, професор кафедри екологічного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент Національної академії наук України.

Власенко Ю.Л., кандидат юридичних наук, доцент кафедри екологічного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ковальчук Т.Г., кандидат юридичних наук, доцент кафедри екологічного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

***Анотація** В статті розглядаються історично-правові засади проведення земельної та аграрної реформ в Україні та їх вплив на сучасний стан земельних та аграрних відносин щодо ринку землі; аналізуються ризики зняття мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення для суверенітету та незалежності України та реалізації прав громадян на землю; з метою забезпечення конституційного права власності на землю громадян України пропонується прийняти державну програму дій щодо його реалізації.*

***Ключові слова:** мораторій на купівлю-продаж земель, земельна реформа, аграрна реформа, право власності на землю, реалізація конституційного права*

***Annotation** The article deals with the issues of historical aspects of legal principles of land and agrarian reforms in Ukraine and their influence on the current state of land and agrarian relations with respect to the land market; analyzes the risks of lifting the moratorium on the purchase and sale of agricultural land for the sovereignty and independence of Ukraine and the exercise of citizens' rights to land; in order to provide citizens of Ukraine with a constitutional right to ownership of land, it is proposed to adopt a state program of action for its implementation.*

***Key words :** moratorium on land purchase and sale, land reform, agrarian reform, land ownership, realization of constitutional law*

Основна мета цієї статті – привернути увагу юристів, державотворців, політиків і всього суспільства до архіважливої проблеми збереження для нинішніх та майбутніх поколінь найдорогоціннішого українського скарбу, яким є земля. А поштовхом до її написання став той факт, що дедалі активніше лунають голоси прихильників негайного скасування в Україні мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. На сьогодні немає нестачі точок зору щодо вирішення означеної проблеми. Однак, як правило, їх озвучують економісти, аграрники, депутати, бізнесмени, експерти. Щодо представників юридичної науки слід зазначити, що питання правового регулювання земельної реформи, у тому числі паювання та розпаювання земель, формування ринку землі тощо з точки зору поняття, юридичних ознак, законодавчого забезпечення, проблем реалізації та шляхів їх розв'язання розглядалися, зокрема, на рівні монографічних досліджень такими відомими представниками еколого - та земельно-правової науки як Андрейцев В.І.[1], Гетьман А.П.[16], Заєць О.І.[4], Каракаш І.І., Єрмоленко В.М., Коваленко Т.О.[7], Костяшкін І.О.[8], Кулинич П.Ф.[9], Мірошніченко А.М.[10], Носік В.В. [14], Семчик В.І. [15], Сидор В.Д. [18], Статівка А.М. [16], Титова Н.І. [5], Уркевич В.Ю. [16], Шульга М.В.[16] та інших вчених. Не зупиняючись на їх аналізі, спробуємо висловити з цього приводу власну точку зору.

Земля, як відомо, за своїми властивостями є не тільки унікальним природним ресурсом, без якого неможливе існування 99,87 відсотків всієї фауни та флори планети. Для суспільного життя земля – фундамент, на якому базується вся система власності. Історія свідчить, що неврахування цієї обставини правлячими елітами тих чи інших країн призводило до руйнування цілих імперій та трагедій колись сильних та заможних країн.

І новітня історія, і більш давня історія Німеччини, Італії, Іспанії, Росії, США, Китаю Мексики, Болівії та й України сповнена кривавими епізодами громадянського протистояння та війн, головною причиною яких було земельне питання, ставлення пануючого класу до землі, як до звичайної речі, до рядового товару та засобу власного

збагачення. Та й сучасні драматичні події навколо Афганістану, Ірану, не так давно Сербії, Косово є лише тим фасадом, за яким приховані геополітичні бажання окремих держав здобути монополне право володіти та розпоряджатися на власний розсуд певними територіями, значення яких визначається розташуванням та властивостями наявних на них земель.

Але сьогодні ведеться дискусія щодо земель саме нашої держави... І йдеться не про якийсь звичайний товар, а про землю – стратегічний ресурс України особливого значення, джерело добробуту нинішнього та майбутніх поколінь, фундамент державної незалежності.

Зауважимо, що уже нині одержання громадянами України земельних ділянок для ведення фермерського господарства, особистого селянського господарства, садівництва, будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка), індивідуального дачного будівництва, будівництва індивідуальних гаражів відповідно до норм Земельного кодексу України у більшості районів, і особливо в їх обласних центрах унеможливлено. Причинами такої ситуації, перш за все, називають відсутність таких ділянок та неналежне забезпечення принципу гласності в діяльності органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. Такий стан справ свідчить про порушення конституційного положення щодо рівності перед законом усіх громадян України та принципу соціальної справедливості.

Викладене вище, поза будь-яким сумнівом, свідчить про те, що головним іспитом для Українського народу на даний момент історії постало завдання консолідуватися навколо, завдяки і заради землі як основного національного багатства, показати уміння керуватися елементарним здоровим глуздом. Адже питання, яке ставиться перед нами сформульоване наступним чином: чи є у нас усіх, нині живущих громадян України, більш важливий обов'язок, щоб залишити нашу землю нашим дітям, нашим онукам і всім майбутнім поколінням? Чи зможуть наші онуки та правнуки отримати належну їм землю у своїй країні через 10, 15, 20, 50 років? Чи спроможні сьогодні керівники держави запобігти можливим ризикам, пов'язаним із можливістю вільно продавати і купувати землю сільськогосподарського призначення?

З цією метою пропонуємо невеликий історичний екскурс з означених проблем. Нагадувати історію слід хоча б тому, щоб бачити майбутнє. Думається, що стратегічний план витіснення українців з їх споконвічних земель почав реалізовуватися ще в 1990 році, коли Верховна Рада УРСР 18 грудня прийняла постанову «Про земельну реформу» [2], зі змінами і доповненнями, де п. 3 та п. 4 місцеві ради зобов'язували у процесі здійснення інвентаризації земель, виявити ділянки, які використовуються не за цільовим призначенням, нераціонально. На підставі цієї інвентаризації повинно було бути припинено користування такими ділянками і здійснена їх передача до складу земель запасу. А вже потім – надання із земель запасу земельних ділянок тим, хто бажав відчутти, або насправді відчував себе справжнім господарем на власній землі для створення селянських (фермерських) господарств, ведення особистих підсобних господарств, садівництва, городництва. З метою реформування земель був також створений і резервний фонд земель. Так, відповідно до ст. 5 Земельного кодексу України в новій редакції від 13 березня 1992 року [24], резервний фонд земель створювався сільськими і селищними радами за погодженням із землекористувачами в обсязі 15% від усіх сільськогосподарських угідь, в тому числі земель населених пунктів для подальшого надання бажаним громадянам земельних ділянок для створення селянських (фермерських) господарств, ведення особистого підсобного господарства, садівництва, городництва.

Фактично ж із земель сільськогосподарських підприємств виділялися, як правило, малопродуктивні, а то і зовсім не придатні земельні ділянки. Саме вони передавалися до земель резервного фонду, а потім, як було зазначено, громадянам.

І люди такі землі брали. Не можна говорити про те, що таких бажаючих було багато, але відсотків 10 все ж було. Однак, сьогодні слід констатувати, що ці люди так і не відбулися як вільні господарі на власній землі. Вони «згоріли» на тих схилах і мочарах, не придатних до використання. І це був перший етап знищення землеробського генофонду уже в незалежній Україні.

Крім того в статті 6 Земельного кодексу України (1992 рік) уже були зафіксовані положення про право громадян України на одержання у приватну власність земельних ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства, ведення особистого підсобного господарства, садівництва і дуже обережно про її купівлю-продаж.

25 жовтня 2001 року Верховна Рада України знову приймає нову редакцію Земельного кодексу України [3], в якому уже частина статей присвячена купівлі-продажу земель (ст. ст. 127-130, 132, 134-139). Це бажане дійство, на нашу думку, так ретельно і широко виписано, що схоже не на закон, а на відомчу інструкцію по проведенню торгів. І лише п. 15 Розділу X Перехідних положень Земельного кодексу України тимчасово до 1 січня 2005 забороняє купівлю-продаж земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та земельних ділянок і земельних часток (паїв) власників земельних часток (паїв). В подальшому мораторій, як відомо, з року в рік продовжувався. Чому? Дозволимо приєднатися до однієї з висловлених суб'єктивних точок зору: мабуть тому, що потенційній новій команді влади необхідний був час, щоб домовитися про розподіл «між своїми» [22].

Паралельно здійснювався процес паювання та розпаювання земель відповідно до Указів Президента «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва від 10 листопада 1994 року [25] та «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8 серпня 1995 року [26].

Остаточний кінець «ідилії» у земельних відносинах настав 3 грудня 1999 року, коли Президент України Леонід Кучма видав Указ «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» [27].

Обставлена з великою помпою реформа обмежувалася тим, що землі колективних сільськогосподарських підприємств і майно поділили на земельні та майнові паї і роздали вчорашнім членам колективних сільськогосподарських підприємств, які здали свої паї в оренду новоствореним сільськогосподарським ТОВ.

Ця аграрна, так звана реформа, була повністю подібна до сертифікатної приватизації державних промислових гігантів. Щонайменше 95% громадян України не усвідомлювали суті цих реформ. А ті, хто пропонував втілювати ці реформи, на наше глибоке переконання, і були саме зацікавлені, щоб громадяни не дуже багато розуміли в цих грандіозних незворотних майнових та земельних трансформаціях [19].

Саме тоді з громадянами треба було здійснювати тривалу роз'яснювальну роботу; максимально захистити їх інтереси, всіляко сприяти зміні мислення мільйонів українців; на державному рівні максимально протидіяти й не допустити концентрації майна (а далі й цілих галузей економіки) і земель. Однак мільйони українців, в тому числі і селян, потрібні були як юридичні транзитери величезних державних промислових об'єктів, а потім і земель колективних сільськогосподарських підприємств разом з майном на користь купки кінцевих вигодонабувачів.

Управлінський корпус держави, а також законотворчий орган – Верховна Рада України випадково чи навмисно не виконали найважливіший управлінський обов'язок – передбачити (спрогнозувати) наслідки таких дій, в цьому випадку грандіозних юридичних трансформацій майна і землі. Знищивши одним розчерком пера колективні сільськогосподарські підприємства, реформатори так і не спромоглися донині на розробку та реалізацію комплексної аграрної реформи, яка була б розрахована на перспективу і служила б передусім інтересам людей, суспільства і держави.

Після тотальної приватизації у сільськогосподарській сфері на селі з'явився новий хазяїн. Уже не правління колгоспу, а приватний інвестор одноосібно визначає кадрову політику, рівень оплати праці, кількість робочих місць, свої соціальні зобов'язання перед місцевими жителями – громадянами.

Власники нових підприємств, скориставшись також нерегульованістю земельних відносин і безконтрольністю державних органів, «зайшли» у сільське господарство тільки для власної вигоди, не маючи ні з селом, ні з селянами жодного зв'язку. Їх цікавить тільки земля як засіб і територія ведення бізнесу.

З майновими паями колишніх членів колективних сільськогосподарських підприємств людей здебільшого також ввели в оману. Як правило, початок злочинного ланцюга - підроблений протокол зборів засновників тих самих сільськогосподарських ТОВ, де фундатори голосують за продаж майна (ніяких зборів, звісно, не проводилося). Потім потрібне майно десять разів перепродавалося. А отже є «добросовісний» покупець – кінців уже не знайти. Таким чином, люди за свої майнові паї отримали лише копійки.

З початку ХХІ століття землею, аграрним бізнесом в Україні почали цікавитися великі фінансово-промислові групи. До сьогодні відбувається концентрація орендованих земельних паїв в їхніх руках. Гігантські агрохолдинги, що відсунули на узбіччя старі підприємства, фермерські господарства, активно запроваджують сучасні технології, залучають досвід передових країн – виробників сільгосппродукції, в усьому технологічному циклі використовують надпотужну сільгосптехніку. Таким чином в АПК поступово зменшується технологічно необхідна кількість робочих місць. Раніше в середньому колективному сільськогосподарському підприємстві, що мав 2,5 - 3 тис. га орної землі, було 300 - 350 працівників. Сьогодні підприємство, що використовує сучасні технології здатне такою самою кількістю працівників утримувати 10-12 тисяч гектарів сільгоспугідь. І це, підкреслимо, ще й за наявності досить трудомісткого тваринницького комплексу. І все це супроводжується стрімким зростанням безробіття на землі, руйнацією сільської інфраструктури. За всі роки не врегульоване питання соціальної відповідальності аграрного бізнесу щодо села. Держава так і не спромоглася сформулювати системну відповідь на запитання: «Як бути з цілою армією вивільнених працівників, що їх нова схема сільськогосподарського виробництва зробила зайвими на рідній землі?».

Згадується, як навесні 2015 року в приміщенні Київської школи економіки було проведено за підтримки Мінагрополітики України круглий стіл «Дорожня карта земельної реформи. Чи врятує Україну ринок землі?», який оголосили, як перше національне обговорення, на якому прозвучали різні думки [12]. Зокрема, ряд експертів висловилися проти негайного відкриття ринку землі, нагадавши, що в Україні є 1,5 млн га землі колективної власності, в якій немає власника. А отже, спочатку було запропоновано вирішити це питання. Наголошувалося також на тому, щоб мати достойну ціну, потрібен ринок земель без обмежень, але до такої лібералізації в Україні поки що не готові; необхідно продовжувати працювати над реформами, адже в нас не працює судова система, права громадян не захищені. До того ж наявні проблеми з достовірністю даних про землю в Державному земельному кадастрі і земельні ділянки можуть накладатись одна на одну; земля в Україні дешева, бо маємо низький рівень ВВП на душу населення, низькі зарплати. Тож, щоб мати високу ціну землі громадяни України повинні мати не такі низькі доходи; зазначалось, що досі не було чіткого бачення цілей земельної реформи; величезний обсяг земель перебуває у приватній власності, але власники паїв не живуть краще. Тож дорожня карта має орієнтувати на ефективне й раціональне використання земель, і ринок земель потрібен; констатувалось, що Україна – лідер з регулювання механізму використання земель і кожен сьомий українець має у власності землю. Її роздали, але потім злякалися того, що «вся земля селянам», що її скуплять іноземці, і заборонили власникам паїв розпоряджатися своєю землею, ввівши мораторій. Тепер вони можуть або передавати її за символічну плату в оренду, або віддати у спадок. Але ж діти не хочуть працювати на землі. До того ж уже померли мільйони власників, у яких не було

нащадків. Тепер це майно повертається державі. Мораторій вигідний лише великим компаніям, які виснажують землю різними культурами. І не правда, що селяни не здатні самі розпорядитися своєю землею, - зазначили експерти.

Член Національної ради реформ Данило Пасько тоді ж повідомив, що мораторієм виключено з обігу 25 млн. га земель, або активів вартістю 125 млн. американських доларів. Їх вилучили з економіки. «Мораторій – бар'єр для економічного розвитку», - заявив він.

Виникає ряд запитань: «А що, сьогодні уже визначено чітке бачення цілей земельної реформи? А що, після скасування мораторію і продажу земельного паю життя його власника стане кращим? А що, економічному розвитку держави перепорою для нього номер один є саме наявність мораторію на купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення і після його скасування в державі розпочнеться «бум» економічного розвитку? А чи не забули запитати думки того, хто володіє паями і чийми правами так нині переймаються щодо мораторію?

В контексті піднятих питань цікавими є результати двох досліджень, проведених соціологічною службою Центру Разумкова ще у 2012 році: громадська думка про земельну політику і земельну реформу в Україні та думки фермерів Дніпропетровської і Львівської областей, зокрема, щодо запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення. Щодо першого дослідження, то «це домінуюче негативне ставлення до купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення. Ставлення громадян до проблем розвитку ринку землі значною мірою формується й надалі формуватиметься залежно від того, наскільки послідовними і прозорими є дії влади в цій сфері та інтереси яких соціальних груп при цьому враховуються.

Більшість опитаних вважали, що питання про запровадження вільного ринку землі має бути винесене на всеукраїнський референдум, відносна більшість – мала намір проголосувати на цьому референдумі проти запровадження ринку. Найчастіше громадяни України вважали, що від ухвалення Закону про ринок земель найбільше виграють олігархи, державні чиновники, великі сільськогосподарські підприємства, колишні керівники колективних сільськогосподарських підприємств, які стали орендарями земельних паїв колишніх членів цих підприємств» [11, с.19].

За результатами другого дослідження вже «фермери зазначали, що на той час впровадження вільного ринку землі було для них вкрай невиконаним, оскільки на їх думку, значна частина власників паїв забажають продати свої ділянки великим агрохолдингам. Отже для фермерів виникає ризик залишитися без достатньої для ведення їх діяльності площі землі. Особливо це актуально для тих регіонів, де родючої землі не так багато і спостерігається певна конкуренція серед орендарів» [17, с. 23].

Цікаво подивитись як відображаються ці негативні процеси на свідомості селян сьогодні. Інтернет портал “News – Агро – Центр” наводить цікаві спостереження. Зокрема, селяни старшого віку впевнені, що теперішній занепад села, його соціальної сфери – результат злочинної змови влади з великим капіталом, спрямованої на знищення села з подальшим наміром продати спустілу землю іноземцям. До речі, така думка дуже поширена і одна з найвагоміших причин суспільного спротиву запровадження ринку землі. Іншої думки дотримується молодь: вона вважає, що рідне село втрачає привабливість, там немає перспектив – пропозицій кваліфікованої роботи, цікавих місць проведення дозвілля та інфраструктури. Тому, за останніми статистичними даними, в 6 тисячах українських селах немає молоді віком 16 - 18 років.

Найгірше в цій ситуації те, що суспільство через надто активних експертів (а правильніше говорити псевдоекспертів) нав'язують думку нібито збереження села недоцільне [13, с. 4]. Що криється за такою думкою: хибність чи непродумана шкідливість?

До того ж, не припиняється дезінформація громадян, коли в засобах масової інформації подаються лише оманливі «переваги» від продажу землі і жодного слова про

ризика, пов'язані з прийняттям такого рішення. В цілому, і це варто особливо підкреслити, маємо нині тенденцію до відродження інформаційного вакууму, який наглухо ізолює громадян від реальності як в земельно-правовій, еколого-правовій сфері, так і в цілому. А якщо і надається якась інформація, то вона, як правило дистильована, препарована, підібрана таким чином, щоб не збурювати суспільство.

Зокрема, за даними сайту Державної статистичної служби України, станом на 1 січня 2016 року в Україні, порівняно з 1990 роком, зникло 461 адміністративна сільська одиниця. Чому немає нових даних? Останніми роками збирати такі дані перестали. Мабуть знову тому, щоб не збурювати і не засмучувати людей.

Як бачимо, проголошена ще у 90-ті роки минулого століття земельна реформа в Україні виявилася чи не найтривалішою в часовому вимірі й, здається, немає їй кінця. Можна, напевне, говорити, що Україна встановила світовий рекорд за тривалістю земельної реформи. Тим часом, пристрасті навколо цієї непростой та болючої теми лише загострюються.

Враховуючи нинішню ситуацію в державі, коли люди втрачають можливість отримати роботу і достойну заробітну плату, перебувають у стані виживання, їх легко схилити до думки про обмін землі – постійного і вічного життєвого ресурсу – на гроші, за які можна якийсь час прожити. Але багато хто розуміє: «Ну продамо землю, проїмо гроші, а далі що?».

Останнім часом українцям нав'язують думку щодо необхідності запровадження абсолютно “вільного” ринку земель, мотивуючи це тим, що у світовій практиці відсутні такі регулювання, або вони з часом себе не виправдали й були скасовані. Але таке твердження не зовсім відповідає дійсності. Регулювання ринкового обігу земель є достатньо важливим питанням для більшості країн. Кожна держава у той чи інший спосіб регулює обіг земельних ділянок, виходячи з національних інтересів та конкретних особливостей. Обмеження можуть встановлюватись на державному, регіональному та місцевому рівнях. Найбільш поширеними регуляторними інструментами є: обмеження суб'єктного складу покупців з наданням переваги фізичним особам та місцевим жителям. Тобто останні зазвичай мають пріоритет при купівлі ділянки; встановлення переважного права для орендаря або власника суміжної ділянки, за умови, що він є фермером, самостійно господарює на землі та відповідає кваліфікаційним вимогам. Поширеною є практика надання пріоритетного права спеціалізованій агенції, що здійснює регулювання ринкового обігу землі. Наприклад, як Агентство сільськогосподарської нерухомості в Польщі чи Товариство з управління землями у Франції чи Німеччині. Або ж переважним правом користуються територіальні громади, якщо потенційний покупець не відповідає встановленим вимогам.

Серед обмежень практикується встановлення граничних розмірів земельних ділянок – як максимальних, так і мінімальних, з метою недопущення їх подрібнення або ж надконцентрації. Зокрема, у Польщі одна особа може мати у власності не більше 300 га, в Румунії – 100 га, Угорщині – 300 га, Данії – 150 га. А от в Австрії, Швейцарії, Італії, Іспанії, Португалії, Сербії не допускається надмірне подрібнення наділів.

До того ж, особлива увага приділяється раціональному використанню та охороні земель. Практично усі країни, які пройшли етап становлення ринкового обігу земель, мали довгострокові цілеспрямовані програми, які, крім іншого, передбачають надання пільгових кредитів на придбання ділянок місцевим фермерам. Наприклад, у Польщі таку позику можна отримати на 15 років під 2% річних, у Латвії – взяти до 140 тис. євро на 20 років під 3,3%.

Країни, які дбають про майбутнє своїх громадян, запровадили механізм придбання земельних ділянок із розстроченням платежу. Зокрема, у тій же Польщі – на 30 років при створенні нового фермерського господарства та на 20 років для розширення існуючого.

Отже, світовий досвід свідчить, що запровадження ринкового обігу земель має супроводжуватись цілеспрямованою державною підтримкою, орієнтованою на формування потужного середнього класу на селі.

До того ж сьогодні українською землею активно цікавляться іноземці. Передусім представники Індокитаю. На другому місці по активності – країни Близького Сходу. Чому так? Тому, що саме в цих регіонах очікується великий дефіцит продовольства.

Європейські та американські інвестори також цікавляться можливостями щодо українських чорноземів – чи брати в оренду, чи купувати, чи заходити в акціонерний капітал наших компаній? Однак, коли ми говоримо про продаж землі іноземцям, то слід розуміти, що частина земель України належатиме представникам інших держав.

Сьогодні серед десятків галузей економіки, за якими Україна є цікавою зовнішньому світу, на першому місці знаходиться її аграрний комплекс. Його лідерство абсолютно обґрунтовано, тому що на 0,5 процентах території земної кулі, які займає Україна, зосереджено понад 20% світового чорнозему, які Україна зобов'язана використовувати, перш за все, враховуючи інтереси Українського народу, а не вводити його в оману.

За оцінками експертів ООН, у найближчі 50 років значна частина світу буде вражена голодом. Зокрема, з оприлюдненої у 2020 році доповіді такої поважної інституції, як Global Hunger Index, йшлося про те, що на планеті (уже станом на той час) страждали від недоїдання більше мільярда людей. Найбільш високий рівень зафіксовано в африканських країнах, розташованих південніше Сахари і Південній Азії, звідки у країни Східної та Західної Європи уже сьогодні стали потужні хвилі біженців.

Глобальна продовольча криза, яка нині дедалі більше охоплює планету, несе в собі не потенційну, а реальну загрозу початку затяжного етапу перманентних локальних конфліктів, а в перспективі – і протистояння світового масштабу. Динаміка зазначених конфліктів буде визначатися тим, наскільки країни, втягнуті в це протистояння, матимуть можливість отримувати доступ до важливих для них земельних та водних ресурсів. При цьому такі конфлікти і протистояння можуть точитися не тільки у гострій – воєнній формі, а й під зовнішньопристойним виглядом «фінансової допомоги» та «інвестицій» слабозвинутим країнам із нестабільною владою, економікою та розколотою за політичною, етнічною, територіальною тощо ознаками суспільства.

Задаймося запитанням: чи не про Україну в даному разі йдеться? Адже за сучасних методів господарювання аграрний сектор України може давати до 70-80 млн. т зерна на рік. Відомо, що за такої густоти населення як у Німеччині, в Україні могли б проживати 136 млн. населення, а родючі українські чорноземи здатні прогодувати до 300 млн. осіб. Тому уже сьогодні спостерігаємо хвилі (а найближчими роками можемо передбачити – потужні хвилі) іммігрантів зі Сходу та псевдоінвесторів із Заходу (і не лише із Заходу), яких приваблюють родючі українські землі.

Незважаючи на те, що на сьогодні до Верховної Ради України внесені декілька законопроектів, які спрямовані на зняття мораторію і запровадження нового ринку землі, навіть найзапекліші прихильники купівлі-продажу сільськогосподарських земель не дійшли єдиної думки, який вигляд повинен мати ринок землі, на яких законодавчих підставах він має діяти? А тим часом ті, хто ратує за продаж землі, «піднімають ініціативу з низів». Прикладом такої ініціативи, на нашу думку, є рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) від 22 травня 2018 року, в якому мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні визнано порушенням прав людини. Суд закликав українську владу внести зміни в законодавство, які забезпечать справедливий баланс прав володільців земель сільськогосподарського призначення і інтересів суспільства в цілому [21].

Нагадаємо, що рішення ЄСПЛ було прийнято в рамках справи «Зеленчук і Цицюра проти України» [20]. Йдеться про позов, поданий жителями Тернопільської і Івано-Франківської областей, в якому вони стверджували, що мораторій на продаж

сільськогосподарських земель порушує їх майнові права як володільців таких ділянок. Заявники отримали невеликі земельні ділянки у спадщину в 2000 р. та 2004 р. і сертифікати власності відповідно в 2007 р. та 2008 р. Обидві земельні ділянки (паї) були здані в оренду. Але власники скаржилися на те, що не можуть їх продати.

У рішенні ЄСПЛ зазначив, що розпаювання (розподіл) сільгоспугідь в Україні проводилось після розпаду СРСР серед громадян, які працювали в колективних сільськогосподарських господарствах. Під приводом того, щоб уникнути перепродаж земель і концентрацію великих земельних наділів в одних руках на той час було введено мораторій на продаж.

При цьому ЄСПЛ констатував, що в жодній країні Євросоюзу подібних обмежень немає. Також суд вважає, що справа стосується загальної законодавчої ситуації в Україні і не обмежується тільки заявниками. Абсолютна заборона на купівлю і продаж сільськогосподарських земель призвела до порушення прав і Україна повинна прийняти більш збалансований закон. При цьому ЄСПЛ не присудив заявникам грошову компенсацію. Але, згідно з рішенням, у випадку «необґрунтованої затримки» з боку держави, кожному із позивачів може бути призначена винагорода у розмірі 3 тис. євро.

Таке рішення ЄСПЛ означає, що мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення порушує майнові права українців. Водночас, після прийняття викладеного вище рішення ЄСПЛ в правовому полі України з'явилась ще одна колізія. З однієї сторони, норми Земельного кодексу України прямо забороняють продаж сільгоспземель. З другої, норми ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» і норми нових процесуальних кодексів зобов'язують вітчизняні суди застосовувати при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, а також практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

До речі, в ЄСПЛ зробили акцент на тому, що суд не вимагає негайного введення необмеженого ринку сільськогосподарських земель, і що держава, як і попередньо, вибирає які заходи слід прийняти для збалансованості ситуації на ринку землі. Отже питання полягає в тому, шляхом яких саме змін піде сьогодні Україна. Чи схвалить власні закони, які убезпечать і громадян і землю? Або ж дозволить ззовні диктувати правила, як розпоряджатись основним національним багатством держави.

Звернення до міжнародного суду – Європейського суду з прав людини – справа дорога. Дозволимо собі висловити думку про те, що простий власник земельного паю фінансово не зможе оплатити такий позов. Однак ті, що готові уже сьогодні або ж готуються завтра купувати українські землі можуть собі дозволити такі витрати. І при цьому ніхто не згадає і не буде звертати увагу на те, що свого часу, а саме в 90 – ті роки минулого століття (так давно і зовсім недавно), на зорі земельної реформи виділені для ведення фермерського господарства малопродуктивні, а то й непридатні земельні ділянки в зародку перекреслили приватну форму господарювання на селі вказаних суб'єктів, а саме розпаювання земель колективних сільськогосподарських підприємств було грубим порушенням Конституції України, яка проголошує землю загальнонаціональною власністю – власністю Українського народу. При цьому ще раз підкреслимо, щодо земельних паїв, то їх отримали 6 млн. селян. Це при тому, що на період розпаювання земель в Україні нараховувалося більше 52 млн. громадян.

Таким чином, здійснений історичний екскурс, аналіз реального стану ситуації, на наше глибоке переконання, свідчить, що мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення в сучасних політичних, економічних, соціальних умовах, до того обтяжених війною, не можна знімати, оскільки правила гри нав'язують “згори”, а їх мають пропонувати “знизу” – громадяни України, адже згідно з Конституцією земля є саме їх власністю.

До того ж, в державі досі не проведена інвентаризація земель. Для прикладу, загальна площа земель на непідконтрольній території (крім АР Крим та окремих районів

Луганської та Донецької областей), які можуть бути передані в оренду фізичними і юридичними особами становить 34,2 млн. га. Однак, за договорами оренди земель офіційно обробляються лише майже 22,6 млн. га. Таким чином постійний обсяг земель, які знаходяться в тіншовій оренді, приблизно 11,7 млн. га. або 28% загальної площі сільськогосподарських земель.

Друге питання – наповнення електронного земельного кадастру. Серед недоліків кадастру багато помилок (через тривалу не публічність і їх виправлення) [6, с.1 - 4].

Ось чому, вважаємо, що враховуючи ситуацію яка склалася, усвідомлюючи зростаючу цінність землі, як однієї з головних умов існування нинішнього і майбутніх поколінь, особливого та обмеженого природного ресурсу, який має визначальне значення для утвердження державного суверенітету та зміцнення національної безпеки, нині є нагальна необхідність в розробці, перш за все, зрозумілої усьому українському суспільству державної програми дій щодо забезпечення реалізації громадянами України конституційного права власності на землю.

На наше переконання програма має базуватися на наступних положеннях Конституції України: 1) земля є об'єктом права власності Українського народу; 2) від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування; 3) земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави; 4) кожний громадянин має право користуватися землею, як об'єктом права власності народу відповідно до закону; 5) право власності на землю гарантується; 6) це право набувається і реалізується громадянами виключно відповідно до закону; 7) власність зобов'язує; 8) власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству; 9) держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності.

Акцентуємо особливу увагу на тому, що програма – це чітко структурований документ, в якому мають бути відображені положення про те, які закони, підзаконні нормативні акти необхідно прийняти, щоб програма запрацювала, ретельно розписані ресурси, строки виконання, особи, відповідальні за виконання, форми контролю, моніторингу тощо. В програмі повинен бути виписаний результат, якого прагнуть досягнути її автори. В іншому разі – це буде черговий привід для популістських розмов.

Враховуючи, що проблеми, підняті в даній статті є надто об'ємними, автори планують продовжити їх дослідження в статті, яка буде передано до публікації в наступному номері журналу.

Список використаних джерел

1. Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії. – К.: Знання, 2005. – 445 с.
2. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №10. – Ст.100.
3. Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
4. Заєць О.І. Правові аспекти земельної реформи в Україні: Монографія. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 185с.
5. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України. Науково-навчальний посібник // за ред. докт. юрид. наук, проф. Н.І. Титової. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.
6. Іщенко Галина. Ринок сільгоспземель: був цвіт, буде і плід // Урядовий кур'єр, 26 апреля 2018 року. – с. 1 – 4.
7. Коваленко Т.О. Реалізація принципу законності у регулюванні земельних відносин в Україні: проблеми законодавчого забезпечення: монографія / Т.О. Коваленко. – К.: Правова Єдність, 2017. – 672 с.
8. Костяшкін І.О. Правове забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні: монографія / І.О. Костяшкін. – К. – Хмельницький: Хмельницький університет управління і права, 2016. – 429 с.
9. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія / П.Ф. Кулинич. – К.: Логос, 2011. – 668 с.
10. Мірошніченко А.М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні: Монографія.- – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 268 с.
11. Михайло Міщенко. Громадська думка про земельну політику і земельну реформу // Національна безпека і оборона. – 2012. – №1. – С.3-20.

12. Мораторій дивідендів не дає // Урядовий кур'єр, 24 квітня 2015 року. – С.7.
13. Не буде села – чи буде Україна? // Урядовий кур'єр, 24 липня 2018 року. – С.4.
14. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу. – К.: Юрінком Інтер, 2006.- – 544 с.
15. Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні: Монографія / Кол. авторів за ред. В.І. Семчика.- К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 280 с.
16. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення: монографія [А.П. Гетьман, М.В. Шульга, А.М. Статівка та ін.]; за ред. А.П. Гетьмана та В.Ю. Уркевича. – Х.: Право, 2012. – 448 с.
17. Проблеми впровадження вільного ринку сільськогосподарських земель: звіт за результатами фокус-груп // Національна безпека і оборона. – 2012. – №1. – С.21-24.
18. Сидор В.Д. Земельне законодавство України: сучасний стан та перспективи розвитку: Монографія. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2011. – 312с.
19. Смітوخ Григорій. Забезпечення реалізації конституційного права власності на землю – головний обов'язок держави // Голос України, 16 лютого 2011 року – С. 11.
20. Справа “Зеленчук і Цюцюра проти України (CASE OF ZELENCHUK AND TSYTSYURA V. UKRAINA).
21. Харламов П. Земля без права // Деньги, 13 мая – 13 июня 2018 года, № 10 (372). – С. 12.
22. Хочу натрудитися на своей земле...// Голос Украины, 9 августа 2018. – С.1-3.
23. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12>
24. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12>
25. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/666/94>
26. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720/95>
27. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>

ОГЛЯД ДІЯЛЬНОСТІ І РЕФОРМУВАННЯ ПРОКУРАТУРИ У США ТА КАНАДІ

Баганець О.О., здобувач МАУП

Baganec O.O. REVIEW OF ACTIVITIES AND REFORMS OF PROSECUTORS IN THE USA AND CANADA

***Анотація.** У статті автором здійснено огляд діяльності і реформування прокуратури у США та Канаді. Автором обґрунтовано, що в українській організації та адміністративно-правовому забезпеченні прокуратури варто поряд із визначенням чітких напрямів і форм прокурорської діяльності передбачати механізми гнучкості організаційних засад та методів прокурорської діяльності при безумовному дотриманні принципів незалежності прокурорів, прокурорської етики і запобігання конфлікту інтересів, законності і поваги до прав людини.*

***Ключові слова:** органи прокуратури, незалежність прокуратури, адміністративно-правове забезпечення, реформа, правові способи захисту прокурора.*

***Abstract.** In the article, the author reviews the activities and reforms of the prosecutor's office in the United States and Canada. The author substantiates that in the Ukrainian organization and the administrative and legal support of the prosecutor's office, along with the definition of clear lines and forms of prosecutor's activity, it is necessary to provide mechanisms of flexibility of organizational principles and methods of prosecutorial activities, with unconditional adherence to the principles of independence of prosecutors, prosecutorial ethics and prevention of conflict of interests, legality and respect for human rights.*

***Key words:** prosecutor's offices, prosecutor's independence, administrative law, reform, legal methods of defense of the prosecutor.*

Просування української прокуратури у напрямі організаційного удосконалення та змін неможливе без аналізу іноземних моделей і пошуку кращих шляхів для оптимального проведення змін.

Переслідуючи ці завдання у цій статті нами буде проведено вивчення діяльності прокуратури ряду іноземних країн, чий досвід видається актуальним для України. Також особливої уваги прикладам, за якими прокуратура вже у новітній історії зазнавала модернізації та організаційної перебудови. Ці аспекти: чому і як варто модернізувати прокуратуру, буде охарактеризовано найбільш детально.

Вивчення іноземного досвіду винятково у країнах Британської правової системи було зумовлено великим впливом досвіду організації прокурорської моделі передусім США на реформу прокуратури України у 2014-2016 роках, у зв'язку з чим була визначена авторська задача дослідити детальніше адміністративно-правові засади цих країн для більш якісного відпрацювання пропозицій для України. Також географічним покриттям аналізу було прийнято рішення пожертвувати на користь глибини дослідження та виходячи з обмеженості допустимого обсягу дисертаційних досліджень.

Отже, дозволимо собі почати огляд із аналізу системи кримінальної юстиції у Сполучених Штатах Америки. Прокуратура США належить до стійкої системи органів, які прийнято називати органами кримінальної юстиції. Поліція, розслідування, прокуратура, суди, адвокати, в'язнична служба – ось традиційні представники цієї системи в названій країні. Як зазначає американський автор Томас Пібблз, керівник програм розвитку Бюро іноземного прокурорського розвитку, допомоги та навчання Департаменту юстиції США, розглядаючи шляхи впровадження американського досвіду в іноземні правові системи не варто недооцінювати прокурорську діяльність чи виокремлювати її із загального контексту правової і державної системи: ефективна прокурорська діяльність є невід'ємним елементом системи верховенства права, верховенство права є стійким компонентом демократичного правового режиму, а демократія служить миру, суспільному спокою та процвітання у країні [1, с. 31].

Прокуратура є частиною органів міністерства юстиції США, тобто входить до гілки виконавчої влади. Місією прокуратури є домагання справедливого покарання за вчинені злочини та прагнення до справедливого судочинства, використання у цьому відповідного законодавства і принципу пріоритету прав людини [2].

У сучасному стані в США прокуратура має ще одну важливу сферу відповідальності: виходячи із високих загроз міжнародного тероризму, прокуратура входить у мережу державних служб, що протидіють цій загрозі і працюють у цьому напрямі як у взаємодії з іншими державними органами, так і співпрацюючи з іноземними спецслужбами.

Система прокуратури США, як це зазначено у багатьох загальнодоступних джерелах [3, с. 274-276; 4], залежить від адміністративно-територіальної системи та системи стримувань і противаг поділу влади. Відповідно, федеральна прокуратура (The U.S. Attorney's Office) представляє Сполучені Штати у федеральних справах, які витікають із законів, ухвалених Конгресом та розглядаються в федеральних судах по всій країні. Державна та місцева прокуратура (District Attorneys, що відрізняється за структурою у різних суб'єктах федерації), представляють державу у справах, що виникають з законів, прийнятих законодавчим органом кожного штату. При конкуренції федеральних і місцевих законів повноваження прокуратури визначаються з перевагою федеральних.

Гнучкість системи організаційних форм американської прокуратури дозволяє доповнити цю систему ще одною організаційною формою, яка застосовується у виняткових випадках підозри вчиненню злочинів – незалежний радник (Independent Counsel). Це спеціальний прокурор, який призначається заступником Генерального (федерального) прокурора США для розслідування особливо резонансних злочинів. Спеціальна література [5-7] виділяє його особливо незалежний статус діяльності як то гарантії організаційної самостійності, використання доступних прокуратурі ресурсів, захист від самоуправного звільнення генеральним прокурором або Президентом США тощо.

Реформування прокуратури у США відмічається важливим завданням сьогодення. Особливо багато уваги нами зафіксовано питанням модернізації прокуратури у американських дослідженнях з середини 2000-х.

Дж. Воралл та Е. Ньюжен-Бораков у своїй відомій праці "The Changing Role of the American Prosecutor" виділяють такі основні позиції удосконалення прокуратури: модернізація ролі (посилення прозорості та взаємодії з громадськістю), посилення

ефективності (приділення більшої уваги оцінюванню результативності та співставлення з понесеними бюджетними затратами), використання новітніх практик протидії злочинності (зокрема, наводять актуальні практики з терен альтернативного впливу на зменшення наркозлочинності, підтримки ініціатив типу "безпечні громади у взаємодії поліції і населення", антитерористична діяльність), впровадження нових підходів до прокурорської діяльності на основі розробки моделей співпраці з оновленими практиками поліції та судів. Як підсумок, зазначені автори відзначають, що сучасна прокуратура вже не може залишатися у тіні процесів, що відбуваються у суспільстві. Її основні сучасні виклики – відповідати суспільним змінам, основні з яких полягають у розширенні партнерств з новими спільнотами (бізнесом, неформальними громадськими утвореннями та "сусідськими" безпековими асоціаціями), розширенні арсеналу підходів до протидії постійно оновлюваному "портфелю" злочинних проявів, а також покращенню традиційних інструментів. Впроваджуючи інноваційні підходи, важливо їх переносити з розряду новітніх експериментів в розряд інструменталізованих практик [8, с. 263].

У цьому ж контексті, згаданий раніше американський дослідник Т.Піблз відмічає такі три пріоритети, які дозволяють прокуратурі бути належно організованою системою, що ефективно протидіє злочинності:

- 1) високий рівень професійної компетенції включно із сучасними знаннями про злочинну діяльність і її високотехнологічні засоби та найскладнішими аспектами кримінального права;
- 2) винятковий акцент на професійні етичні аспекти і чутливість до прав людини у кримінальному контексті;
- 3) акцент на широку співпрацю з органами протидії злочинності у іноземних країнах для протидії глобальним загрозам злочинності й тероризму [1, с. 32].

Щодо останнього, підкреслено, прокуратура вже не може залишатись ізольованою від сучасних загроз злочинності.

У цьому зв'язку, для української реформи органів прокуратури важливо відмітити на основі американського досвіду – встановлення жорстких рамок для організаційного поділу, визначення меж і заборон для прокуратури робить її недостатньо спроможною для протидії новим загрозам інтелектуально гнучкої, позбавленої етичних бар'єрів та високотехнологічної злочинної діяльності, з якою стикається система кримінальної юстиції. Це можна прослідкувати в умовах гібридної війни, якій протистоїть і прокуратура. Адже традиційні знання лише кримінального права і процесу, що входять до традиційної професійної підготовки прокурорів вже неспроможні повністю підготувати прокурорів до викликів корупції високосокопосадовців та транснаціональних корпорацій, високотехнологічної ІТ злочинності, сучасних ретельно замаскованих воєнних злочинів.

Тому в українській організації та адміністративно-правовому забезпеченні прокуратури варто поряд із визначенням чітких напрямів і форм прокурорської діяльності важливо передбачати механізми гнучкості організаційних засад та методів прокурорської діяльності при безумовному дотриманні принципів незалежності прокурорів, прокурорської етики і запобігання конфлікту інтересів, законності і поваги до прав людини.

Інші актуальні впровадження з досвіду реформи прокуратури у США – посилення відкритості і взаємодії з громадськістю, розвиток незалежності та ініціативності місцевих прокуратур та окремих прокурорів, постійне оновлення портфелю кейсів сучасних злочинів та підходів до їх розслідування, використання новітніх практик протидії злочинності, у тому числі запозичуючи практику партнерських інституцій (передусім судів та поліції).

Канадський досвід охарактеризуємо на прикладі прокуратури провінції Британської Колумбії з причин того, що у Канаді державні функції тяжіють до федерального рівня управління, а також тому, у цій структурі нещодавно було оприлюднено результати завершеної модернізації.

Отже, прокурорська служба провінції є частиною сфери відповідальності Ministry of Attorney General (міністерства Генерального прокурора), прокурорська функція дистанційована від уряду, щоб уникнути будь-яких підстав для реального або потенційного неналежного впливу. Це міністерство досить різноспрямоване: його повноваження охоплюють формування і реалізацію державної політики у галузі юстиції, публічної безпеки, служб надзвичайних умов, а також правового супроводження діяльності уряду провінції. Прокурорську службу очолює асистент заступника генерального прокурора (The Assistant Deputy Attorney General)[9].

Завдання прокуратури вузько сфокусовані на веденні кримінального звинувачення. У більшості справ його здійснюють прокурори провінцій, хоча деякі справи покладаються на федеральних прокурорів [10]. Перед вступом прокурора у процес досліджується двоскладовий тест: чи поліція збила достатньо доказів для вірогідності засудження особи судом та чи справа є достатньо суспільно небезпечною (представляє публічний інтерес). За результатами тесту прокурори забезпечують підтримання обвинувачення у всіх судових інстанціях включно з інстанціями з оскарження[10].

У 2012 році урядом провінції було ініційовано реформу прокурорської служби, результати якої були оприлюднені у 2015 році. Програмний документ був заснований на стратегічному баченні[11] та передбачав план на три роки реформи. Що цікаво, програмний документ не був якимось винятковим баченням чи політичним підходом: його обґрунтування було засноване на групі незалежних попередніх оцінок (включно з громадською), внутрішнього аудиту, стратегування та сформованого базового списку ідей (Green Papers). Аналіз тексту цієї праці дозволив нам виділити такі ключові сегменти реформування: візуалізація управлінських процедур у прокуратурі, встановлення більш зрозумілих і доступних для людей цілей прокуратури, посилення прозорості і підзвітності прокуратури суспільству, ведення популярно (просто, зрозуміло) сформульованої системи оприлюднення результатів діяльності прокуратури, впровадження сучасних менеджерських підходів заснованих на принципах бізнес-планування та тайм-менеджменту як щодо процедур повсякденної офісної діяльності, так і щодо судового процесу.

За результатами реформи у діяльність канадської провінційної прокуратури було впроваджено такі підходи бізнес-менеджменту:

1. Зменшено кількість документообігу і оптимізовано систему інформаційного забезпечення включно із електронізацією документообігу між поліцією і прокуратурою та для контролю за ними.

2. Впроваджено принципи активного (без затягування) управління справами обвинувачення і онлайн-контроль за ним, включаючи механізм пришвидшеного завершення розслідування з ряду причин (недостатність доказів, оперативне розслідування, договір з обвинуваченим тощо).

3. Запущено систему навчального консалтингу для поліції.

4. Запроваджено проактивні зовнішні комунікації для підвищення прозорості у прийнятті рішень у відділеннях щодо високого рівня кримінального переслідування та підвищення обізнаності громадськості.

5. Впроваджено інші інструменти бізнес-аналізу для планування та навчання прокурорів[12].

Іншим важливим результатом реформи стало запровадження моніторингу якості діяльності прокуратури для підтримки сталого розвитку, що включає: рамку моніторингу та оцінки діяльності, засновану на специфіці прокурорської діяльності; внутрішню службу аудиту якості та її зв'язки із прокурорами з метою постійного удосконалення процедур діяльності прокуратури. Інструмент контролю якості має такі ключові індикатори як: кількість виступів у суді у кожній справі (як спосіб зменшити кількість для оптимізації процесів), швидкість раннього вирішення справ (як спосіб пришвидшити залученість

прокурорів та зменшити час на розгляд справи), кількість залучених прокурорів до справи обвинувачення (кращою визначається менша кількість) [13].

В якості результатів реформи було продемонстровано такі факти:

- зменшення часу на роботу прокуратури над кожною кримінальною справою в середньому на 3-4 дні;
- зростання на 3% кількості справ, які були завершені із показником економії часу роботи системи кримінальної юстиції (раннім визнанням вини або договором з обвинуваченням і визначенням покарання) [13].

Отже, за результатами аналізу прокурорської реформи у Канадській провінції Британська Колумбія для України може бути визнаний актуальним такий досвід:

- заснованість реформ на попередньому внутрішньому та зовнішньому дослідженні, прийняття реформи як спільного завдання держави та суспільства, формування підходу Green and White Papers (бачення реформи і план реформи);
- важливість вимірювати і артикулювати результати реформ, дотримуватись зрозумілих і єдиних індикаторів успіху реформи від початку до кінця її здійснення;
- реформа має передусім оптимізувати процедури діяльності прокуратури, лише у розвиток реформування діяльності допустимі зміни у системи і структури прокуратури (натомість український підхід часто починає зі зміни структур, призначення нових виконавців і очікування від них оновленої діяльності). Тому зміни процедур діяльності, допустимі у реформуванні будь-якого державного органу, чия діяльність будувалася у попередні десятиліття: електронізація розподілу справ, електронне діловодство, зменшення часу і тривалості бюрократичних процедур та усунення надмірних бюрократичних ланок є актуальними завданнями реформи прокурорської діяльності. Відмічаємо з цього приводу також можливість прокуратурі і прокурорам діяти незалежно навіть перебуваючи у структурі урядового міністерства (тобто важливі не структури та персоналії, а принципи і їх впровадження);
- акцент на прозорість і зрозумілість прокурорської діяльності для суспільства, не зневажання популяризацією текстів про процес діяльності прокуратури і зміни у ній (одним із прикладів подібного підходу в Україні можна навести проект Національної академії прокуратури 2015-2016 років "Нова прокуратура", де доступною формою інфографіки демонструвались зрозумілі за стилем для пересічного громадянина основи змінюваної діяльності прокуратури та її результати [14; 15]).

Характеризуючи актуальні висновки на основі специфікації дослідження конкретних країн, відмічаємо такі актуальні позиції для детального вивчення та імплементації у діяльність української прокуратури:

1. На основі американського досвіду для української реформи органів прокуратури важливо відмітити встановлення жорстких рамок для організаційного поділу, визначення меж і заборон для прокуратури робить її недостатньо спроможною для протидії новим загрозам інтелектуально гнучкої, позбавленої етичних бар'єрів та високотехнологічної злочинної діяльності, з якою стикається система кримінальної юстиції. Це можна прослідкувати в умовах гібридної війни, якій протистоїть і прокуратура. Адже традиційні знання лише кримінального права і процесу, що входять до традиційної професійної підготовки прокурорів вже неспроможні повністю підготувати прокурорів до викликів корупції високопосадовців та транснаціональних корпорацій, високотехнологічної ІТ злочинності, сучасних ретельно замаскованих воєнних злочинів.

Тому в українській організації та адміністративно-правовому забезпеченні прокуратури варто поряд із визначенням чітких напрямів і форм прокурорської діяльності передбачати механізми гнучкості організаційних засад та методів прокурорської діяльності при безумовному дотриманні принципів незалежності прокурорів, прокурорської етики і запобігання конфлікту інтересів, законності і поваги до прав людини.

2. Інші актуальні впровадження з досвіду реформи прокуратури у США – посилення відкритості і взаємодії з громадськістю, розвиток незалежності та ініціативності місцевих прокуратур та окремих прокурорів, постійне оновлення портфелю кейсів сучасних злочинів та підходів до їх розслідування, використання новітніх практик протидії злочинності, у тому числі запозичуючи практику партнерських інституцій (передусім судів та поліції).

3. За результатами аналізу прокурорської реформи у Канадській провінції Британська Колумбія для України може бути визнаний актуальним такий досвід:

- заснованість реформ на попередньому внутрішньому та зовнішньому дослідженні, прийняття реформи як спільного завдання держави та суспільства, формування підходу Green and White Papers (бачення реформи і план реформи);

- важливість вимірювати і артикулювати результати реформ, дотримуватись зрозумілих і єдиних індикаторів успіху реформи від початку до кінця її здійснення;

- реформа має передусім оптимізувати процедури діяльності прокуратури, лише у розвиток реформування діяльності допустимі зміни у системи і структури прокуратури (натомість український підхід часто починає зі зміни структур, призначення нових виконавців і очікування від них оновленої діяльності). Тому зміни процедур діяльності, допустимі у реформуванні будь-якого державного органу, чия діяльність будувалася у попередні десятиліття: електронізація розподілу справ, електронне діловодство, зменшення часу і тривалості бюрократичних процедур та усунення надмірних бюрократичних ланок є актуальними завданнями реформи прокурорської діяльності. Відмічаємо з цього приводу також можливість прокуратурі і прокурорам діяти незалежно навіть перебуваючи у структурі урядового міністерства (тобто важливі не структури та персоналії, а принципи і їх впровадження);

- акцент на прозорість і зрозумілість прокурорської діяльності для суспільства, не зневажання популяризацією текстів про процес діяльності прокуратури і зміни у ній (одним із прикладів подібного підходу в Україні можна навести проект Національної академії прокуратури 2015-2016 років "Нова прокуратура", де доступною формою інфографіки демонструвались зрозумілі за стилем для пересічного громадянина основи змінюваної діяльності прокуратури та її результати.

Список використаних джерел

1. The Role of the Prosecution in Strengthening Democracy and the Rule of Law: an American View / Thomas H. Peebles / Judicial Reform: the Prosecution Office and Investigation Authorities in the Context of EU Membership.– Sofia: Center for the Study of Democracy, 2005.– P. 31-32

2. Prosecution Function. Criminal Justice Section Standards. ABA [Електронний ресурс].– Режим доступу:

https://www.americanbar.org/publications/criminal_justice_section_archive/crimjust_standards_pfunc_blk.html

3. Правовая система США. 3-й выпуск / Уильям Бернам.– М.: Новая юстиция, 2006.– 1216 с.

4. Guide to Criminal Prosecutions in the United States [Електронний ресурс].– Режим доступу: https://www.oas.org/juridico/mla/en/usa/en_usa-int-desc-guide.html

5. 28 U.S. Code Chapter 40 - Independent Counsel [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/part-II/chapter-40>

6. Special Counsels, Independent Counsels, and Special Prosecutors: Legal Authority and Limitations on Independent Executive Investigations / Cynthia Brown, Jared P. Cole.– Washington: Congressional Research Service, 2018.– 31 p.

7. Special counsel: What is it and what is Robert Mueller doing? [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-39961732>

8. The Changing Role of the American Prosecutor / John L. Worrall, M. Elaine Nugent-Borakove.– Albany: State University of New York Press, 2008.– 284 p.

9. Attorney General [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://www2.gov.bc.ca/gov/content/governments/organizational-structure/ministries-organizations/ministries/justice-attorney-general>

10. About B.C.'s Prosecution Service [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://www2.gov.bc.ca/gov/content/justice/criminal-justice/bc-prosecution-service/about>

11. The Role of the BC Prosecution Service [Електронний ресурс].– Режим доступу: https://www2.gov.bc.ca/assets/gov/law-crime-and-justice/criminal-justice/prosecution-service/information-sheets/infosheet_role-bcprosecutionservice.pdf

12. White Paper on Justice Reform part one: A Modern, Transparent Justice System.– Victoria: Ministry of Justice, 2012.– 24 p.

13. B.C.'S Prosecution Service: Completed Criminal Justice Reforms [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://www2.gov.bc.ca/assets/gov/law-crime-and-justice/criminal-justice/prosecution-service/reports-publications/2015-justice-reform-report.pdf>

14. Нова прокуратура: буклет / Р.О. Стефанчук, А.О. Галай.- К.: НАПУ, 2015.- 10 с.

15. Нова прокуратура: юридичний довідник учасника антитерористичної операції: буклет / Р.О. Стефанчук, А.О. Галай, М.С. Туркот.- К.: НАПУ, 2015.- 12 с.

УДК 342.731

АКТУАЛЬНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОГО ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДИЧНОГО КАПЕЛАНСТВА В УКРАЇНІ

Васін М.С., аспірант Львівського університету бізнесу та права, виконавчий директор Інституту релігійної свободи

Maksym Vasin THE ACTUALITY OF LEGISLATIVE IMPLEMENTATION OF MEDICAL CHAPLAINCY IN UKRAINE

***Анотація.** У статті автор аналізує сучасний стан правового регулювання діяльності медичних капеланів в Україні та обґрунтовує необхідність подальшого впровадження медичного капеланства в законодавстві України, враховуючи позитивний досвід розвитку військового і пенітенціарного капеланства.*

***Ключові слова:** свобода віросповідання, релігійні організації, державно-конфесійна взаємодія, державно-церковні відносини, капелан, медичне капеланство, душпастирство*

***Summary.** The purpose of this article is to analyze the current state of legal regulation of the activity of medical chaplains in Ukraine, legislative initiatives in this area and the prospects for improving the legislation of Ukraine aimed at further development of the medical chaplaincy. At the same time, the author carries out a comparative analysis with the legislative provision of the activity of military and penitentiary chaplains in Ukraine, using this positive experience for developing the proposals aimed at determining the rules of pastoral care at healthcare institutions.*

An overview of studies and publications in this area suggests that the issues of medical chaplaincy were less developed by Ukrainian scholars than similar issues in the area of pastoral care at military and penitentiary institutions. Nevertheless, the issues raised in these publications require actualization and further scientific reflection, taking into account the accumulation of positive experience in the development of military and penitentiary chaplaincy in Ukraine.

The author analyses the state of legal regulation of medical chaplaincy in Ukraine and concludes that the lack of a proper legislative basis slows down the process of institutionalization of pastoral care at healthcare institutions and hinders the further development of medical chaplaincy in Ukraine. The urgent necessity to unify the requirements for qualification, the level of education and ethical standards of activity of medical chaplains of different denominations, the clarification of the procedure for their access and duties at the health care institutions, the rights and functional responsibilities, the mechanisms of cooperation between different religious organizations among themselves and with the leadership of healthcare institutions and the Ministry of Health of Ukraine.

***Keywords:** religious freedom, religious organizations, state-church cooperation, state-church relations, chaplain, medical chaplaincy, pastoral care*

Душпастирська опіка пацієнтів і персоналу медичних закладів є одним із різновидів капеланського служіння релігійних організацій, поряд із військовим і пенітенціарним капеланством, яке широко поширено та належним чином врегульовано на законодавчому рівні в розвинутих демократичних країнах. З часу здобуття Україною незалежності в нашій країні медичне капеланство почало відроджуватися, однак до цього часу ця сфера суспільних відносин розвивається здебільшого за ініціативи самих релігійних спільнот попри відсутність належної правової регламентації.

Огляд досліджень і публікацій у цій сфері свідчить, що проблематика медичного капеланства в меншій мірі розроблялася українськими вченими, ніж аналогічні питання зі сфери військового та пенітенціарного душпастирства. Серед останніх наукових розробок

варто виділити дослідження О. П. Брацюнь, С. В. Дмитрієва, С. І. Здіорука, А. Нагірняка, С. Г. Убогова. Проте піднята в цих публікаціях проблематика потребує актуалізації та подальшого наукового осмислення, враховуючи накопичення позитивного досвіду розвитку військового і пенітенціарного капеланства в Україні.

Метою даної статті є аналіз сучасного стану правового регулювання діяльності медичних капеланів в Україні, законодавчих ініціатив у цій сфері та перспектив вдосконалення законодавства України, спрямованого на подальший розвиток медичного капеланства. При цьому вбачається доцільним здійснити порівняльний аналіз із законодавчим забезпеченням діяльності військових і пенітенціарних капеланів України, використавши цей позитивний досвід вироблення пропозицій, спрямованих на унормування медичного душпастирства.

Чинне законодавство України гарантує можливість проведення богослужінь і релігійних обрядів у лікарнях і госпіталях. Зокрема, відповідно до ч. 2 статті 287 Цивільного кодексу України “фізична особа, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров’я, має право на допуск до неї священнослужителя для відправлення богослужіння та релігійного обряду” [1]. Це право пацієнта на доступ священнослужителя, яке визначено парламентом складовою права на охорону здоров’я, аналогічним чином закріплено в п. «к» абзацу першого статті 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров’я».

При цьому положення ч. 4 статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» окрім декларування права пацієнта на задоволення своїх релігійних потреб закладають певну основу для правового регулювання взаємодії між священнослужителями, пацієнтами та адміністрацією закладів охорони здоров’я. Встановлюється, по-перше, що богослужіння та релігійні обряди в лікарнях, госпіталях, будинках для престарілих та осіб з інвалідністю “проводяться на прохання громадян, які перебувають в них, або за ініціативою релігійних організацій”. Відтак, душпастирська опіка у закладах охорони здоров’я не обмежується лише волевиявленням пацієнтів чи персоналу, проте може здійснюватися з доброї волі самих медичних капеланів, уповноважених відповідними релігійними організаціями. По-друге, Закон визначає, що “адміністрація зазначених установ сприяє цьому, бере участь у визначенні часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії” [2].

Однак при цьому цей Закон, як і згадані норми інших законодавчих актів, не дає визначення поняття медичного капеланства (душпастирства), не врегульовує питання функцій священнослужителів, які здійснюють цю діяльність, порядку спеціальної підготовки медичних капеланів, професійних вимог і етичних стандартів їхньої діяльності, порядку доступу медичних капеланів до закладів охорони здоров’я та надання їм повноважень на здійснення заходів душпастирської опіки, механізмів взаємодії між релігійними організаціями, органами державної та закладами охорони здоров’я. Крім цього, доцільно законодавчо закріпити не лише право пацієнтів на душпастирську опіку з боку медичних капеланів, але й право на це персоналу закладів охорони здоров’я, які також потребують духовної підтримки, зокрема, у стресових ситуаціях, перед складними операціями чи у разі безуспішного лікування пацієнта з летальним наслідком. Українські науковці, посиляючись на багаторічний світовий досвід медичного капеланства, підкреслюють, що “присутність священника (капелана) в лікарні сприятливо впливає на психоемоційний стан і процес одужання пацієнтів, а також суттєво покращує морально-психологічний клімат й етику поведінки в медичному колективі” [3, с.34].

Перша спроба врегулювати означені питання на законодавчому рівні була зроблена у 2016 році шляхом представлення на розгляд Верховної Ради проекту Закону № 4987 про внесення змін до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров’я» (щодо запровадження душпастирської опіки в сфері охорони здоров’я). Цей законопроект пропонував врегулювати діяльність медичних капеланів аналогічним чином, як натеper регламентується організація душпастирської опіки засуджених відповідно до положень

статті 128-1 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК), доповненої Законом України від 14.05.2015 року № 419-VIII. Зокрема, автори законодавчої ініціативи надали визначення поняттю “душпастирська опіка”, яка полягає у “забезпеченні релігійних та духовних потреб пацієнтів, членів їх сімей, а також працівників закладів охорони здоров'я”, та не обмежується лише проведенням богослужіння чи релігійного обряду. Крім цього, пропонувалося уточнення про те, що душпастирська опіка може здійснюватися священнослужителями, делегованими зареєстрованими релігійними організаціями, що повторює аналогічну вимогу до пенітенціарних і військових капеланів. Також законопроект передбачав додати до Закону окрему статтю 24-2, присвячену душпастирській опіці в сфері охорони здоров'я, в якій пропонувалося закріпити обов'язок держави “сприяти забезпеченню свободи совісті і віросповідання, гармонізації державно-конфесійних відносин, координації міжконфесійної співпраці та розвитку душпастирської опіки” в закладах охорони здоров'я усіх форм власності та підпорядкування, визначаючи медичне капеланство “складовою комплексного підходу до охорони здоров'я” [4].

За прикладом Душпастирської ради з питань релігійної опіки у пенітенціарній системі України, діючої нині при Міністерстві юстиції України, законопроект № 4987 пропонував створити також і при Міністерстві охорони здоров'я України (далі – МОЗ) дорадчий орган для координації заходів душпастирської опіки в сфері охорони здоров'я – Душпастирську раду, до складу якої включаються представники заінтересованих релігійних управлінь і центрів, зареєстрованих у встановленому законом порядку. Передбачалася також можливість включення медичних капеланів до складу комісії з питань біоетики, що діють при закладах охорони здоров'я, з метою “ефективного об'єднання зусиль медичної та релігійної спільноти у справі гуманізації охорони здоров'я, медичної опіки, формування підходів до питань біоетики”. Так само як і КВК у ч. 3 статті 128-1, законопроект визначав, що “порядок спеціальної підготовки і діяльності, права та обов'язки священнослужителів (капеланів), які здійснюють заходи душпастирської опіки в закладах охорони здоров'я, визначаються положенням про душпастирську опіку в сфері охорони здоров'я”, яке затверджується МОЗ [5].

Новацією цього законопроекту була норма про те, що медичні капелани можуть здійснювати свою діяльність як на волонтерських або громадських засадах, так і як штатні працівники закладів охорони здоров'я за умови, якщо вони пройшли спеціальну підготовку, відбір й належним чином уповноважені релігійними організаціями. Ця пропозиція стала предметом дискусії під час розгляду даної законодавчої ініціативи у Верховній Раді, адже парламентарі, вочевидь не знайомі зі світовим досвідом медичного капеланства, висловили занепокоєння щодо актуальності введення штатних посад медичних капеланів, переліку їхніх функціональних обов'язків, доцільності витрат бюджету на організацію душпастирської опіки. Можна зробити висновок, що саме ці питання стали причиною відхилення законопроекту № 4987, який набрав лише 165 голосів підтримки з 226 необхідних для прийняття закону. При цьому на результативності голосування також позначився фактор відсутності багатьох парламентарів у сесійній залі цього дня.

Проте в умовах нинішньої медичної реформи, яка передбачає реорганізацію існуючих медичних закладів у комунальні некомерційні підприємства з автономним статусом, питання фінансування діяльності штатних медичних капеланів можна буде вирішити не через безпосередні витрати з державного чи місцевого бюджету, а в межах кошторису та штатного розпису конкретного медичного закладу [6]. Очевидно, що такий підхід потребуватиме широкої роз'яснювальної роботи серед керівництва та персоналу медичних закладів, для багатьох з яких досі не відомий потенціал душпастирської опіки та взаємозв'язок духовного та фізичного здоров'я людини. Відтак, проміжною ланкою до штатного капеланства може стати душпастирська діяльність священнослужителів на волонтерських чи громадських засадах.

Однак недоліком законопроекту № 4987, на відміну від згаданих статей 128 та 128-1 КВК, було те, що він не передбачав жодних норм, спрямованих на правове регулювання доступу медичних капеланів до закладів охорони здоров'я, окрім бланкетної норми, що відсилає до відомчого акту МОЗ – положення про душпастирську опіку в сфері охорони здоров'я. На нашу думку, певні базові принципи душпастирської діяльності у медичних закладах потребують саме законодавчого врегулювання. Зокрема, доцільними є доповнення Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» положеннями про обов'язок медичних капеланів дотримуватися санітарних норм і правил, внутрішнього розпорядку закладів охорони здоров'я, узгоджувати свої візити до пацієнтів з їхніми лікарями, а зустрічі з персоналом та проведення богослужінь у закладах охорони здоров'я – з їхньою адміністрацією. Також важливо законодавчо закріпити не лише право пацієнтів і медичного персоналу на допуск до них священнослужителя, але й право на відмову від такої зустрічі та від участі в релігійних обрядах чи богослужіннях, що особливо актуально для осіб з обмеженими можливостями або у стані, який не дозволяє їм самостійно пересуватись. Такі положення дозволять краще імплементувати в цій сфері положення статті 35 Конституції України, яка гарантує право особи “на свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої” [7]. Слід врахувати, що свобода світогляду та віросповідання базується на принципі вільного волевиявлення, коли до особи не можуть бути застосовані жодні заходи примусу до участі в богослужіннях, релігійних обрядах чи навчанні релігії.

Враховуючі брак правового регулювання капеланського служіння у медичних закладах, представники церков і релігійних організацій зі складу Громадської ради при МОЗ з питань співпраці з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій (утвореної у 2009 році) проявили ініціативу та розробили проект Положення про організацію душпастирської опіки у сфері охорони здоров'я. Цей документ у грудні 2018 року був представлений у МОЗ та прийнятий Громадською радою за основу для подальшого доопрацювання за участі юристів і профільних фахівців міністерства [8]. Проект Положення врегульовує багато зі згаданих вище питань у сфері медичного капеланства та пропонує механізм взаємодії між релігійною спільнотою, персоналом і керівництвом медичних закладів, а також МОЗ. Важливо відзначити, що раніше подібне Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, затверджене наказом Міністерства оборони України від 27.01.2015 року № 40, дало поштовх для подальшого розвитку взаємодії органів влади та релігійної спільноти у сфері впровадження штатного військового капеланства в Україні. Згодом Міноборони затвердило нову редакцію цього Положення (наказ від 14.12.2016 р. № 685), а Міністерство внутрішніх справ України водночас наслідувало цей позитивний досвід – наказом від 24.03.2016 року № 205 затвердило Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Національній гвардії України та наказом 10.10.2016 року № 1065 затвердило Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Державній прикордонній службі України. Однак, не зважаючи на норми ч. 3 статті 128-1 КВК, Міністерство юстиції України до цього часу ще не затвердило подібне положення про забезпечення релігійної опіки у пенітенціарній системі України, напрацьоване Душпастирською радою.

Серед іншого, проект Положення про організацію душпастирської опіки у сфері охорони здоров'я передбачає, що капелани можуть здійснювати душпастирську діяльність в закладах охорони здоров'я як штатні працівники (професійні капелани) або на волонтерських чи громадських засадах. Капеланська служба, яка складається з групи медичних капеланів з різних конфесій, створюється та функціонує у медичних закладах на підставі угод про співробітництво з релігійними організаціями, які здійснюють душпастирську опіку у цьому медичному закладі, а також відповідно до положення про організацію душпастирської опіки у закладі охорони здоров'я, що затверджується його керівником. Відповідно до своїх функціональних обов'язків капеланська служба

відповідає за задоволення релігійних та духовних потреб пацієнтів, їхніх сімей, працівників медичного закладу, надає консультації керівництву медичного закладу щодо релігійної ситуації в ньому. При цьому, зі свого боку, керівництво і персонал закладів охорони здоров'я забезпечують неприпустимість дискримінації на расовому, мовному, релігійному чи будь-якому іншому ґрунті, зберігають принцип поваги до релігійних переконань та моральних засад осіб, а також створюють обстановку, в якій компетентні представники релігійних організацій могли б здійснювати душпастирську опіку на ефективній, регулярній та добровільній основі.

Крім цього, документ передбачає, що заклади охорони здоров'я мають право приймати на роботу медичних капеланів (священнослужителів), включаючи відповідні посади до штатного розпису в межах фонду оплати праці та тарифних розрядів, визначених законодавством. При цьому при визначенні потрібної чисельності капеланів в закладі охорони здоров'я можуть використовуватися примірні нормативи, що розробляються Душпастирською радою, що створюється при МОЗ за участі представників релігійних центрів України, та погоджуються МОЗ. Важливим уточненням у проекті Положення є норма про те, що наявність в закладі охорони здоров'я штатних посад капеланів не має бути підставою для перешкоджання душпастирській діяльності у цьому закладі капеланів інших конфесій, які здійснюють свою діяльність на волонтерських або громадських засадах. Такий підхід важливий для забезпечення конституційного права на свободу совісті та віросповідання, адже пацієнти та персонал медичних закладів не повинні обмежуватися можливістю отримувати душпастирську опіку від представника лише однієї конфесії.

Проектом також передбачається анонімне опитування працівників та пацієнтів закладу охорони здоров'я стосовно визначення їхньої конфесійної належності, результати якого оформлюються протоколом та враховуються при прийнятті рішення щодо визначення релігійної організації, яка делегуватиме кандидата на штатну посаду медичного капелана. Капеланам, що входять до складу капеланської служби, зі згоди керівництва медичного закладу дозволяється залучати до своєї діяльності інших працівників своїх релігійних організацій (помічників капеланів, сестер милосердя та інших) з метою більш ефективної організації душпастирської опіки та соціальної і благодійної роботи.

Проект Положення також містить вимоги до медичних капеланів, яким може бути громадянин України з досвідом не менше ніж одного року душпастирського служіння, рекомендований релігійною організацією після проходження необхідної кваліфікаційної підготовки (з богословської та з клінічної душпастирської освіти). Документ окремо деталізує порядок підготовки та підвищення кваліфікації капеланів з клінічної душпастирської освіти, що відбуватиметься на циклах спеціалізації (початкового, базового, поглибленого рівнів тощо), циклах тематичного удосконалення, курсах інформації і стажування на базі закладів вищої освіти, закладів післядипломної освіти, закладів (установ) охорони здоров'я, профільних громадських організацій або інших організацій, уповноважених Душпастирською радою при МОЗ.

Важливою умовою для діяльності медичних капеланів є визнання і дотримання Етичного кодексу, затвердженого Душпастирською радою при МОЗ. Цей документ, подібний до Етичного кодексу для військових капеланів України (наказ Міністерства оборони від 27.01.2015 р. № 40), визначатиме універсальні принципи діяльності медичних капеланів, незалежно від їх конфесійної належності, що має запобігати зловживанням у цій сфері, забезпечувати взаємоповагу між священнослужителями різних конфесій, слугувати повазі до будь-яких релігійних чи інших переконань пацієнтів і персоналу медичних закладів. Водночас проект Положення враховує свободу совісті і віросповідання самого капелана, захищаючи його право не здійснювати душпастирську опіку за межами традицій, правил та переконань власної конфесії.

Також, подібно до діяльності військових капеланів в Україні, передбачається подвійне підпорядкування медичних капеланів. У питаннях організації та забезпечення душпастирської діяльності серед пацієнтів та працівників медичного закладу, користування культовими спорудами на землях МОЗ або інших органів влади кожен капелан повинен узгоджувати свою діяльність зі старшим капеланом у відповідному медичному закладі, який, у свою чергу, узгоджує діяльність всієї капеланської служби з керівництвом цього медичного закладу. При цьому у питаннях, що стосуються релігійного життя, духовних і богослужбових практик, проповідництва, церковного права, релігійної традиції та календаря, відносин з іншими релігійними організаціями, кожен капелан підпорядковується керівництву своєї релігійної організації.

Проведений аналіз стану правового регулювання медичного капеланства в Україні, дозволяє зробити висновок про те, що брак належної законодавчої основи вповільнює процес інституалізації душпастирської опіки у закладах охорони здоров'я та перешкоджає подальшому розвитку медичного капеланства в Україні. Залишається актуальною необхідність уніфікації вимог до кваліфікації, рівня освіти та етичних стандартів діяльності медичних капеланів різних конфесій, визначення порядку їх доступу та діяльності в закладах охорони здоров'я, прав та функціональних обов'язків, механізмів взаємодії різних релігійних організацій між собою та з керівництвом закладів охорони здоров'я та МОЗ. Вирішенню цих завдань могло би сприяти затвердження МОЗ проекту Положення про організацію душпастирської опіки у сфері охорони здоров'я, розробленого Громадською радою при МОЗ з питань співпраці з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій, як це було впроваджено Міноборони та МВС з метою врегулювання діяльності військових капеланів.

Однак при цьому слід врахувати вимоги ч. 2 статті 29 Конституції України, де зазначено, що "органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України" [9]. Тому рекомендується передусім доопрацювати та прийняти зміни до законів України, спрямовані на забезпечення належної законодавчої основи для правового регулювання діяльності медичних капеланів, беручи до уваги згадані вище законодавчі зміни в сфері організації пенітенціарного душпастирства. Закріплення у законах України засад функціонування медичного капеланства відкріє можливості для подальшого розвитку необхідних підзаконних і відомчих актів, на підставі яких релігійні організації зможуть практично взаємодіяти з закладами охорони здоров'я та МОЗ у справі душпастирської опіки пацієнтів і медичних працівників. Розвиток законодавства в сфері медичного капеланства, в свою чергу, позитивно позначиться як на якості та ефективності надання медичних послуг, так і на кращому забезпеченні з боку держави права на свободу совісті та віросповідання в закладах охорони здоров'я.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV // «Голос України». – 12.03.2003. – № 45.
2. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 року № 987-XII. // «Відомості Верховної Ради України». – 1991. – № 25.
3. Убогов С. Г. Законодавчі аспекти запровадження душпастирської опіки в сфері охорони здоров'я України / С. Г. Убогов, А. Я. Нагірняк, С. В. Дмитрієв, О. П. Брацюнь // Міжнародний медико-філософський журнал «Інтегративна антропологія». – 2016. – № 2. – С. 33–37.
4. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" (щодо запровадження душпастирської опіки в сфері охорони здоров'я) № 4987 від 14.07.2016 р. [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59751
5. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" (щодо запровадження душпастирської опіки в сфері охорони здоров'я) № 4987 від 14.07.2016 р. [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59751

6. Успіх медреформи залежить від її втілення на місцях: підсумки селекторної наради з регіонами [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://moz.gov.ua/article/news/uspjih-medreformi-zalezhit-vid-ii-vtilennja-na-miscjah-pidsumki-selektornoj-naradi-z-regionami>
7. Конституція України. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Стаття 35.
8. У МОЗ розробляється положення про медичне капеланство в лікарнях [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/MuEbNa>
9. Конституція України. Вказана публікація. – Стаття 19.

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Вітюк І.А., аспірант кафедри кримінального права та кримінології Університету ДФС України

Vityuk I.A. OFFENSES IN THE FIELD OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Анотація. У статті досліджується економічні злочини які можуть бути вчинені на всіх стадіях діяльності господарюючої структури: акціонери можуть бути обманутими при вкладенні коштів до статутного фонду господарюючого суб'єкта, а робітники чи службовці — при нарахуванні їм заробітної плати, премій та інших надбавок до матеріального утримання. Звертається увага також на виробничий процес, який може здійснюватись таким чином що наносяться збитки не лише конкурентам чи споживачам продукції, робіт та послуг, а й оточуючому середовищу. Акцентується увага, що до сфери економіки необхідно віднести правильність розподілу прибутку, оскільки він може здійснюватись способами, що суперечать діючому податковому законодавству.

Ключові слова: злочинність, економіка, злочин, кримінологія, інвестиції, запобігання.

Annotation. It is analyzed that in the state the so-called "hired" work has become widespread. Its essence is that orders are executed without proper registration in accordance with labor legislation, which is not reported to the tax authorities, as a rule, neither the executor nor the client. Thus, an employee avoids paying taxes to the state budget, and the client does not pay the value added tax, so he does not pay for the labor market value scale, and thus does not incur losses in the form of taxes paid or social payments. Such unlawful acts need to be suspended by providing testimony when receiving orders for performance of certain works.

In addition, not only tax crimes are committed against society. Due to internal pricing, redirection of accounts, large enterprises in Ukraine violate current currency legislation. In this case, as the study showed, it is necessary to pay attention to the framework contracts or the system of sales of foreign exchange earnings. Thus, the Central Mining and Processing Plant, having 24 million hryvnias of unpaid taxes to the state budget, received over the quarter 223 thousand dollars of revenue. In order to avoid paying taxes to the budget, the management of the Central Mining and Processing Plant was involved in the scheme, according to which currency earnings were realized, and received 434 thousand UAH were credited to the bank account. Next, 194 thousand hryvnias were used to repay the loan, and 239 thousand hryvnias were paid under contracts of cancellation of bills. In this case, the bank received its own fees.

An example is given that on the basis of contracts with Komtek, a number of contracts were carried out for the transfer of currency earnings from the export of iron ore to the currency account "Comtek" instead of transferring them to the currency account of the plant, as foreseen by foreign economic agreements.

Thus, the total amount of revenues to the Komteku account, owned by the plant, for one quarter only amounted to 1.25 million US dollars.

Quite common practice is to offer firms or companies with significant cash or other material wealth in exchange for industrial or commercial secrets. Since such proposals are considered bribery, the offender must be prosecuted for unlawful profits, provided that he satisfies the proposals or requirements of the business partner.

The definition of crimes against the economy as an illegal mercenary activity in the sphere of entrepreneurship is aimed at obtaining financial benefits individually and / or third parties outside the state control by economic entities and natural persons.

Key words: crime, economy, crime, criminology, investments, prevention.

На основі вивчення злочинної діяльності керівників підприємницьких суб'єктів виявлена тенденція до відображення у звітних фінансових документах значних збитків шляхом списання основних фондів чи обігових засобів за значно заниженими цінами. Тому для ліквідації такого механізму скоєння злочинів необхідно розробити заходи по реєстрації підприємств на біржі, що дає можливість захистити акціонерів завдяки постійному надходженню інформації про випуск підприємствами нових акцій. Звітність у такому випадку постійно перевірятиметься членами ревізійних комісій [3, с. 36].

Особливу увагу слід звернути на махінації підприємств з наданням державних дотацій і позик, оскільки держава може бути обманута суб'єктом господарювання шляхом надання їй фіктивних даних.

Що ж до правильності розподілу податків, то підприємець завжди має можливість приховати збитки чи показати в балансі та інших звітних документах фіктивний прибуток, що дозволить зацікавити акціонерів у придбанні їх акцій. Поряд із цим трапляються випадки, коли підприємство неправильно відображає збитки для того, щоб шляхом ошукування примусити акціонерів продати акції за значно нижчими цінами від їх номінальної вартості. При цьому в звітності підприємства його керівники відображають власний капітал, який складається з наявних засобів за вирахуванням боргів. Якщо ж за кожний звітний період капітал господарюючого суб'єкта збільшується, то він має відповідний прибуток. У цьому випадку можна показати досить великі чи досить малі прибутки. При намірах відобразити збитки керівники підприємств занижують прибутки чи навмисно показують кредиторську заборгованість. Безумовно, обидва шляхи створюють умови для шахрайства як з прибутками, так і з боргами.

Як засвідчує практика, доцільно запровадити правила захисту прав покупців акцій від спекулювання ними. Для цього Кримінальний кодекс України необхідно доповнити статтею, яка б передбачала відповідальність керівників акціонерних товариств за свідоме зниження номінальної вартості акцій внаслідок збиткової діяльності підприємства. Крім цього, річний звіт є основою для прийняття рішення про розміри сплати дивідендів і затверджується більшістю акціонерів. Тому таке положення може блокувати намагання меншості отримати відповідну частку прибутку підприємства, завдаючи цим збитки більшості акціонерів, які не мають змоги здійснити подібне. Безумовно, проект Закону України "Про акціонерні товариства" включає ряд положень, які спрямовані на захист акціонерів. Поряд з цим в інших законах щодо діяльності підприємств в Україні відсутні подібні положення і згадані вище дії так званої меншості не караються у законодавчому порядку[3, с. 38].

Як засвідчує практика діяльності малих підприємницьких структур, значна кількість злочинних дій в економічній сфері вчиняється партнерами по господарській діяльності шляхом так званого кредитного шахрайства. Протиправні діяння засновниками чи керівниками господарського суб'єкта передбачаються наперед. Подібне правопорушення скоюється шляхом підняття на початковій стадії діяльності авторитету власної економічної структури (своєчасні розрахунки із постачальниками сировини, напівфабрикатів чи продукції, які відразу реалізуються іншим партнерам). Через деякий період підприємство визнається банкрутом, нічого не зберігши для розрахунку з кредиторами своєї господарюючої структури.

Напрацювання правоохоронних органів в останні роки підтверджують активізацію так званих штучних банкрутів, частка яких в числі справ, що розглядаються господарськими судами, становить майже третину всіх функціонуючих підприємницьких суб'єктів. Банкрутство у таких випадках не означає, що борги зникли, оскільки після оголошення банкрутства частка несплачених боргів залишається за підприємством. Якщо ж ця економічна структура має статус акціонерного товариства, то сподівань на повернення кредиторам їх частки практично не залишається. Безумовно, таке підприємство після банкрутства перестає існувати як юридична особа. В той же час при розоренні окремого підприємця він особисто відповідає за борги підприємства і буде змушений в судовому порядку їх повернути, тобто злочин у цьому випадку не визнається і конкретна особа несе матеріальну відповідальність за вчинення протиправних діянь[6, с. 96].

В ході вивчення економічної злочинності виявлено інший факт: при регулюванні процесу оренди виробничих, торговельних площ чи землі. Це регулювання полягає в тому, що розмір орендної плати визначається з урахуванням орендної плати, яка встановлюється для будівель, що знаходяться у власності господарюючих суб'єктів.

Договори на оренду укладаються з урахуванням власної домовленості між сторонами, а різниця між встановленою вартістю та ринковою у відповідному відношенні розподіляється між керівниками підприємств, які укладають відповідні угоди [6, с. 108].

До економічної злочинності необхідно віднести також факти викрадення інтелектуальної власності. Так, якщо підприємство використовує патент, технологію чи продукцію, то, згідно з законодавством, інші суб'єкти господарської діяльності не мають права застосовувати цю технологію для випуску відповідної продукції. Тому економічним злочином визнається посягання на патенти і зразки промислової продукції, оскільки в результаті таких посягань можуть спричинитись значні збитки.

Як підтверджує практика, досить часто підприємства, побоюючись посягань на патент, не поспішають його отримувати. На виявлення промислових таємниць і даних про проведення дослідницьких робіт зорієнтований промисловий шпіднаж. Але інтерес проявляється не стільки до дослідницьких робіт. Досить близько до посягань на патенти й зразки промислової продукції знаходиться така форма економічної злочинності, як копіювання CD-дисків, відео- і аудіокасет. В Україні поширений широко відомий «чорний» ринок таких товарів [4, с. 419].

Коли йдеться про форму економічної злочинності, в якій систематично здійснюються протиправні діяння шляхом махінацій з податками, то її доцільно розмежувати як таку, що вчиняється великими і малими господарюючими суб'єктами.

Великі підприємства можуть мати значну кількість власників, у яких існували б певні протиріччя через різні виробничі інтереси, тому вони контролюють діяльність один одного, а звітність періодично перевіряється членами ревізійної комісії. Разом з цим Державна податкова інспекція має достатньо можливостей контролю за діяльністю таких підприємств. У той же час великі підприємства важко контролювати через значні обсяги їх виробничої чи комерційної діяльності. Значно ускладнюється проведення контролю при наявності в господарюючого суб'єкта дочірніх підприємств. Крім цього, корпоративними підприємствами можуть самостійно встановлюватися ціни на товари, виконані роботи чи послуги, які надаються одним підприємством в кооперації з іншим. Внутрішнє визначення цін на практиці залежить від місця сплати податків. Якщо, приміром, «Індустріальний союз Донбасу» приймає рішення про постачання металу своєму дочірньому підприємству з місцем знаходження в Росії, де встановлені дещо нижчі суми податків, прибуток залишиться в закордонного дочірнього підприємства, а збитки - в Україні. Крім того, ціну продукції, що реалізується «Індустріальним союзом Донбасу», визначити практично неможливо, оскільки відсутній ринок для реалізації металу, що виплавляється материнською компанією. Тому практика вимагає визначення міжнародними принципами механізму встановлення цін у міжнародних концернах. З причини внутрішнього регулювання цін прибуток концернів може, таким чином, направлятися в країни з нижчими податками [7, с. 211].

Інший спосіб досягти такого ж результату полягає в так званому «перенаправленні рахунку». Так, наприклад, фірма «Дельта» планує імпортувати сорочки чоловічі з Китаю. Операція здійснюється безпосередньо між Львовом і Пекіном, ціни встановлюються в розмірі 10 умовних одиниць за сорочку. Договір підписується дочірнім підприємством в Пекіні, яке є у безпосередній власності львівської компанії «Дельта». Безумовним покупцем вважається дочірнє підприємство, яке після отримання вантажу перепродає його основній фірмі у Львові, але вже по ціні 12 умовних одиниць за сорочку. З такою ж націнкою «Дельта» продає сорочки в Україні. Таким чином, абстрагуючись від витрат, прибуток становить по 2 умовні одиниці з виробу в Пекіні, куди періодично для виконання певних функцій виїжджають керівники фірми зі Львова [5, с. 88]. Безумовно, податкові та інші державні органи України не в змозі встановити відносини, які існують в дочірньому підприємстві. Це стає причиною не лише ухилення від сплати податків до державного бюджету, а й створює можливості привласнення керівниками основного підприємства частки незареєстрованого в Україні прибутку [2, с. 17].

Разом з цим на малих підприємствах, насамперед створених членами однієї сім'ї, махінації з податками мають інший характер. Одним із способів є можливість використовувати готівку на особисті потреби.

Так, наприклад, торговельник отримує для реалізації продукти без будь-якого оформлення; туристичні поїздки оформляються як ділові, а ремонт приватного будинку чи квартири - як службового приміщення і таке інше.

У державі стала поширеною так звана «наймана» робота. Суть її полягає у тому, що замовлення виконуються без належного оформлення згідно з трудовим законодавством, про що не звітує перед податковими органами, як правило, ні виконавець, ні клієнт. Таким чином, працівник ухиляється від сплати податків до державного бюджету, а клієнт не платить податку на додану вартість, тому він не оплачує працю за ринковою шкалою вартості, а значить, не несе збитки у вигляді сплачених податків чи соціальних платежів. Такі протиправні діяння потребують призупинення шляхом надання свідчень при отриманні працюючим замовлень на виконання певних робіт.

Крім цього, проти суспільства вчиняються не лише податкові злочини. Внаслідок внутрішнього визначення цін, перенаправлення рахунків великі підприємства в Україні порушують діюче валютне законодавство. У такому випадку, як показало дослідження, необхідно звертати увагу на підставні договори чи систему реалізації валютної виручки. Так, Центральний гірничо-збагачувальний комбінат, маючи 24 млн. гривень несплачених податків до державного бюджету, отримав протягом кварталу 223 тис. доларів США виручки. Для уникнення сплати податків до бюджету керівництвом Центрального гірничо-збагачувального комбінату була задіяна схема, за якою валютна виручка була реалізована, а отримані 434 тис. гривень зараховані на рахунок банку. Далі для застосування переуступки права вимоги і переведення боргу 194 тис. гривень використано на погашення кредиту, а 239 тис. гривень - сплачено за договорами анулювання векселів. Уданому випадку банк отримав і свої комісійні.

На підставі договорів з фірмою «Комтек» по ряду контрактів здійснювались перерахування валютної виручки від експорту залізорудної сировини на валютний рахунок «Комтек» замість перерахування їх на валютний рахунок комбінату, як це передбачалось зовнішньоекономічними договорами.

Таким чином, загальна сума надходжень на рахунок «Комтеку», що належить комбінату, лише протягом одного кварталу склала 1,25 млн. доларів США.

Аналогічна схема ухилень від сплати податків застосовувалась на Алчевському металургійному комбінаті, де несплата до державного бюджету становила 50 млн. грн. [1, с. 106].

Досить поширеною є практика пропозицій службовцям фірм чи підприємств значних грошових коштів чи інших матеріальних благ в обмін на промислові чи комерційні таємниці. Оскільки такі пропозиції розглядаються як підкуп, злочинець повинен притягуватись до кримінальної відповідальності за неправомірну вигоду при умові задоволення пропозицій чи вимог бізнесового партнера.

Враховуючи вищезазначене, можна дати наступне визначення злочинів проти економіки як протиправна корислива діяльність у сфері підприємництва направлена на отримання матеріальної вигоди особисто та/або третім особам поза державним контролем суб'єктами господарювання і фізичними особами

Список використаних джерел

1. Даньшин И. Н. Преступность в сфере экономики: некоторые уголовно-правовые и криминологические вопросы // Актуальные проблемы формирования правового государства. Х., 2013. С. 237.
2. Дарнопих Г. Ю. Економічна безпека держави в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2010. 17 с.
3. Петрушенко М. Тінь повинна засвітитися // Урядовий кур'єр. 2013. 13 лютого. 124 с.
4. Мандибура В. О. Шляхи подолання економічної злочинності і корупції в Україні // Економічні злочини: попередження і боротьба з ними. Міжнародний науковий збірник / за ред. А. І. Комарової та ін. Т. 25. К., 2011. 820 с.

5. Гуцалова К. Поняття та ознаки економічної злочинності: огляд літератури та проблемні питання // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 10. С. 87-89.

6. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : монографія. К.: Атіка, 2011. 304 с.

7. Костенко О. М., Шемшученко Ю. С. Щодо переваг системного підходу до боротьби з економічною злочинністю // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 18. К.: Ін-т держави і права НАН України, 2002. 510 с.

УДК 347.7

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Голубицький С.Г., аспірант кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом

Golubitsky S.G. LEGISLATION ON THE FORMATION OF A MARKET IN THE CENTRAL PART OF THE UKRAINIAN PROVINCES OF THE RUSSIAN EMPIRE

***Анотація.** Розглянуто питання формування законодавчих засад ринку цінних паперів в українських губерніях Російської імперії. Зазначено, що цей процес розпочався з кінця XVIII ст., і досить важко продовжувався в умовах кріпосницької системи. Автор доводить, що першим нормативно-правовим актом у зазначеній сфері суспільних відносин, став іменний указ Олександра I, виданий 25 серпня 1809 р. Здійснений юридичний аналіз його положень, показані причини невдачі в практичній площині реалізації закону.*

Відзначено, що розгортанню фондового ринку в Російській імперії сприяла поява акціонерних компаній. Автор обґрунтовує думку про те, що першою російською акціонерною компанією стала Російсько-Американська компанія, створена царським указом у 1799 р., що перебувала під прямою опікою московського царя. Зроблено висновок, що формування ринку цінних паперів у Росії проходило із значним запізнення порівняно з іншими країнами Західної Європи.

***Ключові слова:** ринок цінних паперів, акціонерні товариства, законодавче забезпечення, державна позика, облигації.*

***Abstract.** The article deals with the question of formation of the legal basis of the securities market in the Ukrainian provinces of the Russian Empire. It is noted that this process began with the end of the eighteenth century, and it was quite difficult to continue in the conditions of the feudal system. The author argues that the first normative legal act in this area of public relations, was the nominal decree Alexander I, issued August 25, 1809 carried out a legal analysis of its provisions, the reasons for failure in the practical implementation of the law.*

It is noted that the emergence of joint-stock companies contributed to the development of the stock market in the Russian Empire. The author substantiates the idea that the first Russian joint-stock company was a Russian-American company created by a royal decree in 1799, which was under the direct guardianship of the Moscow Tsar. It is concluded that the formation of the securities market in Russia was significantly delayed compared with other Western European.

***Keywords:** securities market, joint-stock companies, legislative support, state loan, bonds.*

Постановка проблеми. В історично-правовій науці досі залишається недослідженим процес формування ринку цінних паперів в українських губерніях Російської імперії, як і його законодавче забезпечення в даний період. Тематика поки що є не витребуваною вітчизняними дослідниками. Позаяк, у сучасній Україні ринок цінних паперів також перебуває на стадії формування, є усі підстави з'ясувати особливості законодавчого процесу в минулому з метою використання історичного досвіду в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою основою для підготовки публікації є здебільшого роботи дослідників із Російської Федерації. Значний внесок здійснили також вчені імперської доби, що безпосередньо займалися розвитком цінних паперів у досліджувану епоху. Серед них виділимо таких авторів

Метою статті є вивчення досвіду формування ринку цінних паперів, що мав місце в українських губерніях Російської імперії. .

Виклад основного матеріалу. Починаючи з поразки І. Мазепи у війні проти Петра I на початку XVIII ст., згорання української автономії у складі Московського царства

набрало незворотних обертів. Наступні українські гетьмани обиралися або за прямою вказівкою з Москви, або царат взагалі відміняв вибори, створюючи колегіальні органи з вертикальною структурою, що йому й підпорядковувалася. Так тривало до другої половини XVIII ст., коли на Лівобережній Україні спочатку була скасована посада гетьмана, потім ліквідована Запорозька Січ, а в 1781 р. замість козацького полковосотенного адміністративного устрою поширена чинність Постанови 1775 р. про заснування губерній [1, с.180-181]. На територіях українського Лівобережжя було утворено Малоросійське генерал-губернаторство, що складалося з трьох намісництв, згодом губерній – Київської, Чернігівської та Новгород-Сіверської. Ліквідація останньої ознаки Української гетьманської держави (Війська Запорозького) поставило останню крапку в цій частині національно-визвольних змаганнях українського народу за незалежність власної держави.

У цей же період і Правобережна Україна була приєднана до складу Російської імперії. Це сталося унаслідок другого і третього поділів Речі Посполитої.

Донедавна могутня й непереможна Річ Посполита Обох Народів перестала існувати. Російська та Австрійська імперії підписали нову угоду про третій поділ Польщі, в 1795 р. до неї приєдналась і Прусія. До Росії відійшли Західна Волинь, Західна Білорусія, Литва й Курляндія. Так на кінець XVIII ст. українські землі було поділено між Австрією і Росією. Починався новий етап у житті українського народу [2, с.302].

Отже, з цього часу всі політичні, економічні, інші суспільної ваги процеси, що відбувалися в Україні, у тому числі й формування фондового ринку, проходили в тісному зв'язку з економічно політикою Російської імперії.

За цілком обґрунтованим твердження сучасних дослідників, ринок цінних паперів у Російській імперії почав формуватися в другій половині XVIII ст. Він був започаткований Катериною II, яка у на голландському ринку у 1769 р. від імені держави розмістила цінні папери у формі облігаційної зовнішньої позики Росії терміном на 10 років. Згодом уряд вже від свого імені випустив ряд зовнішніх позик шляхом укладення угод з посередниками, що представляли інтереси голландських банків. Саме на їхнє ім'я здійснювалося оформлено облігаційної позики [3]. Такі маніпуляції з боку держави пояснюються відсутністю налагоджених контактів між російським і зарубіжними ринками з одного боку, а з другого – браком довіри іноземних інвесторів до Росії.

Фактичне і юридичне становлення фондового ринку Російської імперії розпочинається лише на початку XIX століття. Насамперед, це явище було пов'язано зі спробами розмістити державні цінні папери (облігації) на внутрішньому ринку. З цією метою Олександром I був підписаний Іменний указ, виданий 25 серпня 1809 р. державному казначейству, під назвою «О внутренних в Государстве займах». Проте, справжнім ініціатором і автором законопроекту виступив відомий російський реформатор, очільник кодифікаційної комісії, статс-секретар М. Сперанський, який у той період був, як свідчать документи, «справжнім керівником державних фінансів» [4, с.131].

Зазначимо, що іменний указ заклав основи правого регулювання ринку цінних паперів в Російській імперії, в тому числі і на територіях українських губерній. Відповідно до його положень, встановлювався порядок випуску державних облігацій, який характеризувався такими особливостями:

по-перше, безпосередньо продажем цінних паперів інвесторам мали займатися один чи два купці, які мали високий рівень довіри з боку державного казначейства, за що отримували комісійні у розмірі одного відсотка (п. 2 Указу);

по-друге, закон не встановлював жодних обмежень щодо кола осіб, які виступали інвесторами. Будь-хто із числа підданих Російської імперії, так само як і іншої держави, міг придбати державні цінні папери (п. 3 Указу);

по-третє, цінні папери, що випускалися, ділилися на два види (п. 4 і 5 Указу): з позначенням строку погашення (від 5 до 10 років) і без позначення терміну погашення,

тобто безстрокові. Крім того, передбачалося, що при бажанні інвестора залишитися інкогніто, він може не називати ані свого імені, ані прізвища;

по-четверте, інвесторам виплачувалося 7% від номінальної вартості вкладених цінних паперу (п. 10);

по-п'яте, кошти вносилися «круглою сумою» у розмірі не меншому, ніж 1000 рублів асигнаціями, а також будь-якою іншою монетою, що перебувала в обігу в Російській імперії;

по-шосте, фактично цінні папери випускалися без відповідного забезпечення, хоча в п. 16 Указу було обумовлено, що вони «забезпечені гарантією та переконливою запорукою імператорського слова» [5, с. 1110-1111].

Не можна відмовити в слушності висловленого дослідником історії формування ринку цінних паперів В. Страховим. Проаналізувавши стан російської економіки в досліджуваній період, він заявив, що основним завданням першої законодавчо унормованої кредитної операції з державними паперами, полягало в необхідності «апробації механізму вилучення із каналів грошового обороту частини асигнацій задля скорочення темпів інфляції і стабілізації її темпів стосовно рубля» [6].

Попри те, що держава встановила достатньо високий відсоток від вкладень капіталів, державні папери першої внутрішньої позики не користувалися популярністю у потенційних інвесторів. Зрештою, проект був реалізований в 1809-1810 рр. на суму всього близько 3,3 млн. руб.

Один із тогочасних дослідників фондового ринку П. Мігулін цілком слушно назвав основні причини невдачі першого розміщення державних цінних паперів на внутрішньому ринку Росії. До основних він відніс:

по-перше, населення, а насамперед представники великого капіталу, звикли розміщувати заощадження в державних кредитних органах під 5% з правом видачі вкладів на першу вимогу, а не на умовах, запропонованих законодавчим актом;

по-друге, вкладення коштів в облігації державної позики було пов'язане з цілою низкою незручностей, що не сприяло вкладенням капіталу. Так, видача відсотків здійснювалася лише в одному місті, столиці імперії – місті Санкт-Петербурзі. Крім того, облігації підлягали біржовій оцінці, у зв'язку з чим для більшості потенційних вкладників існував ризик подальшого зниження їхньої вартості [7, с.40-41].

Не дивлячись на невдачу, що позначилася на результатах операції, позитивним підсумком першого внутрішнього випуску державних цінних паперів все ж стало започаткування відліку формування нормативно-правових засад здійснення державної позики на російському фондовому ринку. Не можна не відзначити, що з цього моменту розпочався розвиток самої інфраструктури ринку цінних паперів в Російській імперії загалом і в українських губерніях зокрема.

Розгортанню фондового ринку в Російській імперії сприяла поява акціонерних компаній. Так, Павло I у липні 1799 р. іменним указом, адресованим Сенату, затвердив «правила, привілеї і акти» про заснування найбільшої в той час Російсько-Американської компанії, що «перебуває під покровительством його імператорської величності», яку дослідники цілком слушно називають першою російської акціонерною компанією.

Відповідно до параграфу 2, її початковий капітал становив 724 тис. руб. і був поділений на 724 акції. Передбачалося подальше збільшення капіталу при входженні до її складу нових компаньйонів. Ними, відповідно до параграфу 3, могли приєднуватися як російські піддані, так і іноземці, що записалися у вічне російське підданство, незалежно від їхнього місця в суспільній ієрархії, аби лиш мали осілість в нерухомому маєтку.

Ціна наступних випусків акцій визначалася за своєю для Росії методикою. Насамперед, було встановлено, що кількість нових акцій не могла перевищувати 1000 штук. При їхньому випуску підраховувалася вартість майна, яка ділилася на кількість акцій, визначаючи вартість кожної, «після цього, не гаючи часу», вказувалося в документі «почати приймати як бажання, так і капітали, у що кожна акція оцінена буде від дня цієї

публікації через шість місяців». У разі не викупу усіх акцій, нове оголошення про їхнє розміщення повинно бути повторено через два роки, і «в цьому випадку необхідно встановити ціну акцій дійсного свого на той час балансу і продовжувати до того часу, поки всі інші від тисячі акцій розпродані будуть (параграф 5)».

Компаньйонам видавалися «капітальні листи на гербовому папері», текст яких істотно відрізнявся від сучасних акцій. Щоправда, вони виконували такі ж самі завдання, тобто підтверджували права акціонера. Визнавалася повна свобода перерозподілу акцій: «Отриманий покупцем від продавця капітальний лист або свідоцтво і угода, за якими ті акції у володіння покупця надійшли, має бути незаперечним доказом права на них (параграф 9)». Свобода перерозподілу акцій обмежувалася вимогою про необхідність повідомити правління компанії про продаж акцій. Проте, недотримання цього правила не тягло за собою жодної юридичної відповідальності [8, с. 699-701].

З часом, ставши імператором, Олександр I скористався іменним указом свого батька, ставши разом із своїми рідними компаньйонами Російсько-Американської компанії. Спеціальним рескриптом монарх повідомив директорат про те, що внесення ним 10 тисяч рублів на 20 акцій. Одночасно акціонерами компанії стали його мати, Марія Федорівна (чотири акції), дружина Єлизавета Олексіївна (чотири акції), а також великий князь Костянтин Павлович (дві акції). Цією операцією родина імператора продемонструвала дворянським та купецьким суспільним верствам, що участь в компанії є важливою державною справою. Приклад Олександра I сприяв тому, що в короткі терміни було розкуплено понад 1000 акцій, причому до числа набувачів потрапило чимало осіб із царського оточення і представників заможних верств із купецького суспільного стану [9, с. 699-701]. Прибутки, що отримувала царська сім'я, спрямовувалися на благодійність, принаймні, так твердять російські дослідники [10, с. 18].

Отже, за відсутності розвинутих інститутів вільного ринку в Російській імперії акціонерні товариства з'являються на 150 років пізніше, ніж про них згадується у країнах Західної Європи. Проте поява у кінці XVIII ст. іменного указу про заснування Російсько-Американського товариства не лише спонукало до розвитку мережі акціонерних товариств, а й сприяло розвитку фондового ринку на теренах Східної Європи. За підрахунками сучасних дослідників, якщо до початку XIX ст. в Росії функціонувало кілька акціонерних компаній, то з 1799 по 1806 рр. було створено 3, а подальшому спостерігається інтенсивне зростання чисельності корпорацій: впродовж 1807 – 1829 рр. створено 19 акціонерних компаній, а лише за п'ять років, починаючи з 1830 р., їх було засновано близько 30-ти [11, с. 30].

Разом із збільшенням чисельності акціонерних компаній і більш активним випуском державою цінних паперів на внутрішньому ринку в першій половині XIX ст. відбувається становлення дореволюційного фондового ринку Росії. Цей процес супроводжується розвитком біржових інститутів: до Санкт-Петербурзької і, створеної в 1796 р. Одеської біржі, у 1834 р. додається Кременчуцька. На думку російського дослідника О. Молотнікова, збільшення біржової активності і відсутність суттєвої підтримки держави сприяли розвитку автономності бірж, які почали, окрім іншого, торгувати й цінними паперами [12, с.19].

Висновки. Отже, становлення ринку цінних паперів у Російській імперії розпочалося з великим відставанням від ідентичних процесів, що відбувалися у країнах Західної Європи. Щоправда, інтенсифікація законодавчого забезпечення з боку монархічної влади, до середини XIX ст. змогло певною мірою збалансувати їх.

Список використаних джерел

1. Захарченко П. П. Історія держави і права України. К.: Атіка, 2004. 367 с.
2. Пасічник М. С. Історія України : державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи. Київ: Знання, 2006. 735 с.
3. Чукулаев Р. В. Правовое регулирование рынка ценных бумаг в царской России в дореволюционный и советский периоды. *Российский юридический журнал*. 2011. № 6. center-bereg.ru/b4590.html (Дата звернення: 16.11. 2018).

4. Министерство финансов, 1802-1902: [в 2 ч.]. СПб.: Экспедиция Загот. Госуд. Бумаг, 1902. Ч. 1. 640 с.
5. Именной Указ, данный государственному казначею «О внутренних в Государстве займах» от 25 августа 1809 г. Полн. собр. законов. Российской империи. Собр. 1. СПб. : Тип. II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1830. Т. XXX. 1809. № 23 808а. С. 1110-1113.
6. Страхов В. В. Из истории возникновения внутренних государственных займов в России. <https://cyberleninka.ru/.../iz-istorii-vozniknoveniya-vnutrenn...> (Дата звернення: 16.11. 2018).
7. Мигулин П. П. Русский государственный кредит (1769-1899): опыт историко-критического обзора: В 3-х т. Харьков Типо-литография «Печатное дело», 1899. Т.1. 605 с.
8. Именной Указ, данный Сенату «О наименовании компании, составившейся для промыслов и торговли по Северо-Восточному морю промыслов и торговли российско-американскою компаниею» от 9 июля 1799 г. . Полн. собр. законов. Российской империи. Собр. 1. СПб. : Тип. II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1830. Т. XXV. 1799. № 19 030. С. 699-718.
9. Акционерные и паевые общества в дореволюционной России: история становления, структура, функционирование. finhistory.org/.../aktsionernyie-i-paevyie-obschestva-v-dore.. (Дата звернення: 17.11. 2018).
10. Ключко В.Н. Особенности становления и развития акционерных компаний в России: дореволюционный и советский период. Менеджмент и бизнес-администрирование, 2014. № 4. С. 8-43.
11. Шепелев Л. Е. Акционерные компании в России XIX – начала XX века. СПб. : Изд. дом СПбГУ, 2006. 378 с.
12. Молотников А. Правовое регулирование рынка ценных бумаг : учебное пособие. М.: Стартап, 2013. 456 с.

ПРИНЦИП ЗМАГАЛЬНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

*Дяченко С.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України; Полінкевич О.В., студент 4-го
курсу, навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби
України*

Dyachenko S.V., Polinkevych O.V. PRINCIPLE OF COMPOSITION IN THE CIVIL PROCESS

***Анотація.** В статті визначено поняття змагальності та принцип змагальності в цивільному процесі; охарактеризовано особливості принципу змагальності в цивільному судочинстві; проаналізовано вітчизняну та міжнародну практику реалізації принципу змагальності в цивільному судочинстві.*

***Ключові слова:** змагальність; принцип змагальності; цивільний процес; судова практика; практика Європейського Суду з прав людини.*

***Annotation:** The article defines the concept of competition and the principle of competition in the civil process; Characterized the peculiarities of the principle of competition in civil legal proceedings; the domestic and international practice of implementing the principle of competition in civil legal proceedings is analyzed.*

***Key words:** competing; the principle of competition; civil process judicial practice; practice of the European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. Однією із основним засад судочинства, що передбачені Конституцією України та ключовим принципом цивільного процесу є змагальність. Суть принципу змагальності в цивільному процесі полягає у першу чергу в правах та обов'язках сторін та інших осіб, що беруть участь у справі і в змагальній формі процесу. Змагальність спрямована на всебічну перевірку доводів та міркувань учасників процесу та на з'ясування дійсних обставин справи.

З огляду на важливість принципів цивільного процесу, досить актуальним на сьогоднішній день є розкриття значення принципу змагальності, дослідження проблем та винятків його застосування через призму визначення сутності поняття «змагальність». Адже серед науковців точаться дискусії щодо застосування змагальної моделі цивільного судочинства, що зумовлено в першу чергу наявністю певних розбіжностей в цивільному законодавстві та наявністю елементів слідчої моделі розгляду цивільних справ із застосуванням принципу змагальності.

Аналіз стану досліджень і публікацій. Принципи цивільного судочинства привертали увагу багатьох науковців. Це стосується і принципу змагальності. Так, зокрема, останнім часом проблема змагальності в цивільному процесі досліджувалася на дисертаційному рівні такими вченими, як: С. О. Волосенко, С. В. Лунін, В. Ю. Мамницький тощо. Наукові статті, присвячені принципу змагальності в цивільному судочинстві, написані, до прикладу, Б. П. Ратушною, Ю. В. Навроцькою, Т. М. Лежневою, Ю. В. Неклесою, М. А. Маркуш та іншими, також містять ґрунтовні дослідження особливостей змагальності під час розгляду справи в порядку цивільного судочинства. Проте все ще наявні певні розбіжності серед поглядів вчених на зміст принципу змагальності, його характерні риси та ознаки, а також проблеми застосування під час цивільного судочинства.

Мета статті – на основі аналізу наукової літератури та поглядів цивілістів на сутність принципу змагальності визначити його значення, розкрити проблеми застосування та можливі шляхи вдосконалення застосування в національному цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Конституція України у ч. 4 ст. 129 визначає однією із основних засад судочинства змагальність сторін та свободу надання ними доказів по справі [1, ч.4 ст.129].

Принцип змагальності знайшов своє закріплення і в інших нормах національного законодавства, які визначають формулу та зміст змагальності. Даний принцип, безсумнівно, є історично обумовленим правовим явищем, оскільки на конкретному етапі розвитку суспільства в залежності від національних особливостей та правових традицій, його зміст наповнювався все новим значенням, еволюціонував та змінювався. Крім того, принцип змагальності містить в собі правову вимогу, що пред'являється до процесуальної діяльності певних суб'єктів процесу та органу судової влади в доказовій діяльності незалежно від інстанції, в якій розглядається конкретна справа.

Загальна формула принципу змагальності закріплена у статті 12 Цивільного процесуального кодексу України, відповідно до якої «Цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін. Учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом. Кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом» [2, ст.12].

Принцип змагальності – це закріплене в нормах процесуального законодавства положення, відповідно до якого створюються умови кожній заінтересованій в судовому захисті особі для участі у процесуальному спорі, активності і взаємодії (співробітництва) з судом у встановленні всіх обставин справи, які мали місце в дійсності, з метою найточнішого застосування норм права і вирішення правового спору [20, с. 321].

Принцип змагальності цивільного судочинства виходить з аксіоми: «доводить той, хто заінтересований». Саме сторони – позивач і відповідач – у позовному процесі несуть основний тягар доказування. Сторони є основними суб'єктами доказування, їм в силу власної зацікавленості і обізнаності про обставини справи найлегше надати докази або вказати на них. У непозовних провадженнях обов'язок доказування покладений на заявника та інших заінтересованих осіб. Суд при цьому повинен незалежно, об'єктивно і неупереджено здійснювати керівництво процесом, роз'яснювати особам, що беруть у ньому участь, процесуальні права і обов'язки, сприяти їм у реалізації їх прав. Завдання судді – не збирати за бездіяльні сторони докази, а створити умови для повного і всебічного дослідження доказового матеріалу, встановлення фактичних обставин справи. Змагальність забезпечує заінтересованим суб'єктам процесу можливість проявляти процесуальну самостійність на всіх стадіях цивільного судочинства і повною мірою реалізовувати надані законом процесуальні засоби захисту власних прав і інтересів, що охороняються законом [7, с. 58].

Видатний російський вчений-процесуаліст Е. В. Васьковський перевагами змагальної моделі цивільного судочинства вважає наступні (рис.1):

- фактична сторона справи може бути краще встановлена тими, кому вона більше знайома, хто знає, якими доказами її можна підтвердити і де ці докази відшукати;
- сторони, як ніхто інший (у тому числі, й суд), заінтересовані в з'ясуванні обставин справи, оскільки кожна з них прагне задовольнити свої вимоги і у зв'язку з цим намагається відшукати для суду всі факти, які свідчать на її користь;
- принцип змагальності відповідає сутності цивільного процесу, а покладення на суд обов'язку збирати докази призвело б до перевірки судом власних висновків;
- слідчий процес змушує суд стати помічником однієї зі сторін і, таким чином, втратити відповідні його становищу холоднокровність, безсторонність та об'єктивність;
- змагальний процес веде до розподілу праці, яка завжди приносить кращі результати, ніж виконання всієї складної роботи однією особою; це дає сторонам можливість відшукати той доказовий матеріал, який свідчить на їх користь та скористатись допомогою фахівців-юристів;
- принцип змагальності змушує сторони виявляти особисту ініціативу та енергію, дає можливість зняти з суду непосильний тягар роботи, оскільки побудова цивільного процесу на слідчому принципі збільшує роботу суду в десятки і сотні разів [4, с. 378].

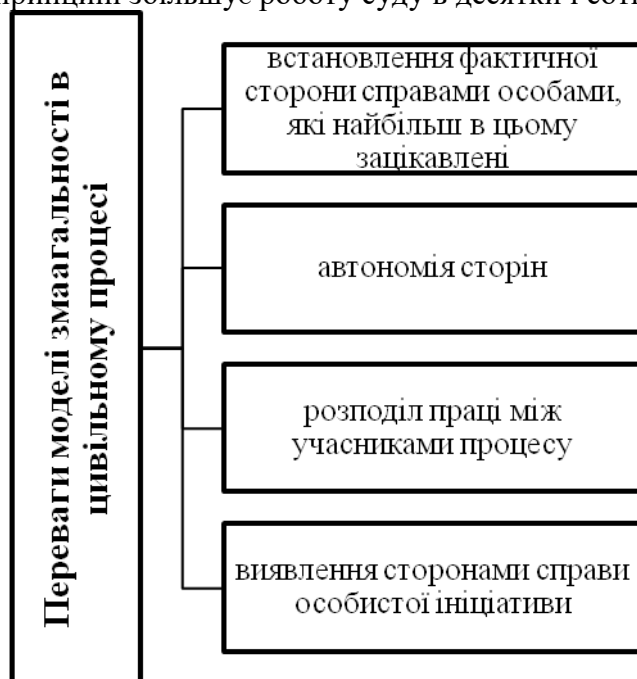

Рис. 1. Переваги змагальної моделі цивільного процесу
Джерело: власна розробка авторів

З наведеного вище виходить, що змагальні засади в цивільному судочинстві являють собою засади особистої автономії сторін. Засади особистої автономії сторін, їх ініціативи та активності при захисті своїх прав та інтересів впливають з самої природи цивільних прав, на захист яких спрямована діяльність суду. Активне втручання суду в доказову діяльність без волі на те сторін протирічить природі цивільних прав та перетворює процес на інквізиційний, що, відповідно, унеможливує здійснення правосуддя.

Проте, зауважимо, що це ні в якому разі не означає, що суд – простий спостерігач за діяльністю сторін у справі по доведенню певного кола фактів, які мають значення для справи. Сучасне цивільне процесуальне законодавство передбачає комплекс судових повноважень, які спрямовані на забезпечення змагальності сторін та входять до змісту принципу змагальності. Ці повноваження можна звести до трьох груп: інструктивні, вказівні та забезпечувальні (рис.2).

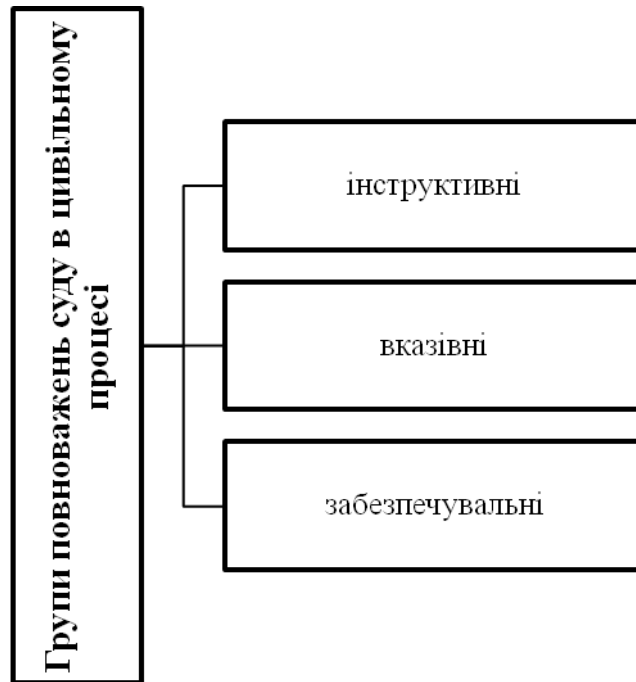

Рис. 2. Групи повноважень суду в цивільному процесі
Джерело: власна розробка авторів

До першої групи повноважень суду відносять повноваження в частині роз'яснення сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх прав та обов'язків по наданню доказового матеріалу. Реалізація зазначених повноважень є суттєвою для забезпечення права на справедливий судовий розгляд, оскільки не роз'яснення судом процесуальних прав сторонам, їх необізнаність в своїх правах може потягнути негативні наслідки для сторін у вигляді ненадання певних доказів в обґрунтування своєї правової позиції [12, с. 204].

До вказівних повноважень відносяться повноваження в частині забезпечення доведення сторонами по фактів, що мають значення у справі, надання додаткових матеріалів, усунення прогалин в доказовому матеріалі з метою встановлення певних фактів при недостатності доказів, вказівні повноваження в частині усунення недоліків позовної заяви тощо.

Забезпечувальні повноваження суду спрямовані на визначення кола учасників процесу, забезпечення доказів, забезпечення позову тощо.

Отже, сутність принципу змагальності полягає у наявності правового пору між сторонами по справі – позивачем та відповідачем. Можна стверджувати, що в основі принципу змагальності лежать два взаємопов'язані положення (рис.3):

1) надання кожній стороні у справі можливості переконати суд у своїй правоті в рамках прав, наданих цивільним процесуальним судочинством;

2) покладення на сторону, яка прагне виграти справу, обов'язок у змаганні, правила якого встановлені процесуальним законодавством, з іншою стороною, знову ж таки з метою переконати у своїй правоті суд, який в свою чергу сприяє сторонам у реалізації належних їм прав, але зберігає об'єктивність і безсторонність.

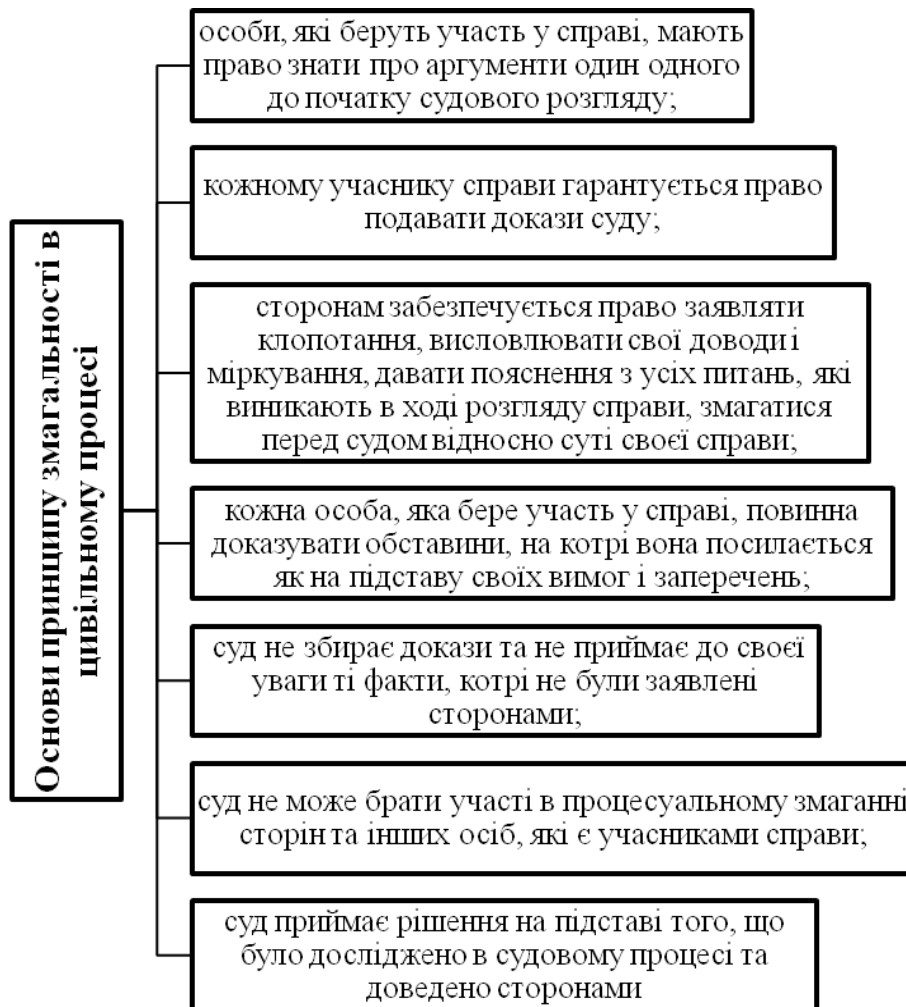

Рис. 3. Основи принципу змагальності в цивільному процесі

Джерело: власна розробка авторів

Варто зауважити, що на законодавчому рівні термін «змагальність» не закріплено, а тому погляди науковців щодо його трактування розбігаються. Так, наприклад, Є. В. Васьковський пропонував розглядати принцип змагальності як самодіяльність сторін, а суд займає при цьому пасивну позицію, до функцій якого входить оцінка наданого сторонами матеріалу, у свою чергу вони (сторони) несуть відповідальність за достовірність наданих матеріалів [5, с. 183, 196].

За позицією К. Малишева змагальність пов'язана безпосередньо з виключною роллю сторін, таким чином, що з їхньої ініціативи надаються суду матеріали, а на їх онові суд здійснює різні дії, до того ж спірні відносини обговорюються лише на фактах, які повідомлені суду [11, с. 271, 300, 325].

Цікавою, на нашу думку, є думка В. Ю. Мамницького, який стверджує, що принцип змагальності відображає саму модель цивільного судочинства. Розробка принципу змагальності дозволяє визначити для теоретичного рівня оптимальну модель судового процесу, що дозволяє забезпечити справедливий розгляд справи [12, с. 201, 202].

Чернооченко С. І. відзначає, що суть принципу змагальності полягає у забезпеченні широкої можливості сторонам захищати свою позицію у справі, свободи надання сторонами доказів і доведення їх переконливості. Реалізація принципу змагальності сприяє активізації дискусії сторін, дозволяє їм вільно висловлювати свої думки, тлумачити факти, пов'язані зі справою. Керівна роль при цьому належить суду, який в ході судового засідання займається пошуком об'єктивної істини, дотримується правил судового розгляду, встановлених законом [22, с. 40-41].

Професор В.П. Півненко наполягає на тому, що змагальність – не засада судочинства, а лише гарантія того, що буде реалізовано принцип всебічного, повного і об'єктивного дослідження справи у суді [6].

Проте більшість вчених дотримуються позиції, що змагальність – це законодавчо встановлена можливість реалізації та практична реалізація наданих сторонам процесуальних прав при виконанні покладених на них процесуальних обов'язків на всіх стадіях судового процесу за участю суду [23, с. 55].

Зауважимо, що всі наведені вище визначення принципу змагальності не досконале, адже він реалізується не на всіх стадіях цивільного процесу та не у всіх провадженнях. Яскравим прикладом є наказне провадження та окреме провадження. Оскільки діяльність суду в наказному та окремому провадженні відбувається поза змагальною моделлю цивільного судочинства, тільки в межах якої можливо здійснення правосуддя, то така діяльність суду, виходить, не може вважатись правосуддям. А враховуючи той факт, що органам судової влади притаманна єдина соціальна функція – це функція здійснення правосуддя, яке реалізується через цивільне судочинство, то справи окремого та наказного провадження не повинні входити до юрисдикції загальних судів та розглядатися в порядку цивільного судочинства. У зв'язку з цим актуальною є розробка з подальшим закріпленням у законодавстві оптимального змісту принципу змагальності, і, як результат, оптимальної моделі цивільного судочинства, у межах якої мають розглядатися справи позовного провадження.

На сучасному етапі розвитку суспільства як в межах континентальної, так і в межах англо-американської правових систем проводиться пошук оптимальних моделей цивільного судочинства. Як зазначає В. В. Комаров, мають місце чітко визначені тенденції конвергенції різних національних і континентальних культур цивільного процесу, активізація пошуку моделей ефективного судочинства у зв'язку з сучасними викликами забезпечення правосуддя [9, с. 102].

На думку І.Р. Медведева, сучасний цивільний процес в усьому світі «гібридоподібний», його можна характеризувати як «квазіінквізиційний» або «квазізмагальний» з однаковими проблемами та критикою цих проблем, більш того, він постійно змінюється. У зв'язку з цим досвід Англії і Америки (поряд із знанням про правосуддя в романо-германській правовій родині) дозволяє визначити загальну тенденцію розвитку судочинства в світовому масштабі [13, с. 138].

На думку ж Н.Ю. Сакари, характеристика справедливого судочинства як змагального є слушною, тому що не можна взагалі говорити про відправлення правосуддя, якщо бракує змагальних засад [19, с. 146]. Принцип змагальності безпосередньо пов'язаний з повнотою судової влади, яке є її характерною особливістю і впливає з неї. Правосудним може бути лише змагальний процес [10, с. 154]. Однак сама по собі змагальність не означає справедливості правосуддя, оскільки справедливість правосуддя завжди передбачає певну форму змагальності [19, с. 147].

Отже, як бачимо, погляди вчених стосовно побудови моделі цивільного судочинства на основі принципу змагальності як фундаментального також розбігаються. Саме тому не слід забувати про те, що в Україні принцип змагальності запозичений із американської системи правосуддя. Якщо звернути увагу на те, як співвідносяться принцип змагальності, який не тільки схвалили вчені, а й запровадили судді в судову практику всупереч своїм інтересам, істотно обмеживши свої повноваження, з постановами пленумів та іншими актами судів найвищих рівнів, то можна помітити, що наявність принципу змагальності у цивільному процесі суперечить практиці узагальнення судової практики вищими судами України, оскільки:

– кожна судова справа має свої правові особливості, предмет, обставини, які необхідно довести, наявні і заявлені докази тощо;

– суб'єктний склад в кожній справі диктує особливості судового розгляду, тому традиційне сприйняття судді, сторін, їх представників та інших як абсолютно рівних за

кваліфікацією, неупередженістю тощо є помилковим, але ж будь-яка судова інстанція не повинна втручатися в спір між суб'єктами правовідносин і ставати на бік однієї із сторін, рекомендувати вирішення тієї чи іншої ситуації лише так, як вона вважає доцільним [3, с. 203].

Тому узагальнення судової практики і тим більше перегляд судових рішень з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції, одних і тих самих норм матеріального права, що мало наслідком ухвалення різних за змістом судових рішень Верховним Судом України, суперечить принципу змагальності. Деякі процесуальні проблеми, пов'язані з реалізацією принципу змагальності на окремих стадіях цивільного процесу, потребують вдосконалення.

Так, наприклад, Апеляційний суд Одеської області у справі за позовом прокурора про витребування майна (земельної ділянки) з чужого незаконного володіння 24 січня 2018 року за результатами розгляду апеляційної скарги прокурора на рішення міськрайонного суду, яким відмовлено йому у позові, керуючись, у тому числі принципом змагальності, залишив цю скаргу без задоволення. При цьому суд апеляційної інстанції зазначив, що «відповідно, зокрема, до принципу змагальності, прокуратура була зобов'язана довести в судовому засіданні ті обставини, на які посилалася як на підставу своїх вимог, а саме щодо власника спірного майна – земельної ділянки, а також, що відповідач володіє вказаним майном без правової підстави, проте, не надано жодного належного та допустимого доказу на підтвердження своїх доводів» [15].

У справі за позовом прокурора про визнання недійсними розпоряджень та витребування земельних ділянок Апеляційний суд Київської області, «керуючись принципом змагальності, залишив без задоволення апеляційну скаргу прокурора та без змін рішення суду першої інстанції про відмову йому у позові, у зв'язку з пропуском строку позовної давності та недоведеністю прокурором поважності причин його пропуску» [14].

У справах про витребування земельних ділянок, Обухівський та Вишгородський районні суди Київської області, виходячи з принципу змагальності, відмовили прокурору у позовах, у зв'язку з недоведеністю ним позовних вимог та ненаданням достатніх доказів на їх підтвердження (рішення Обухівського районного суду Київської області від 22.12.2017 у справі № 372/390/17; від 15.02.2018 у справі №372/378/17 тощо), а також у зв'язку з пропуском прокурором строку позовної давності та недоведеністю ним поважності причин його пропуску (рішення Вишгородського районного суду Київської області від 02.04.2018 у справі № 363/1597/17) [16; 17; 18].

Отже, аналіз судової практики України показав, що на сьогодні, є непоодинокі випадки, коли суди, відмовляють у задоволенні заяв (скарг, клопотань) прокурора у цивільному судочинстві, у зв'язку з тим, що прокурором не дотримано принципу змагальності сторін.

Варто відзначити, що принципу змагальності приділено достатньо уваги в практиці Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ), з огляду на що доцільно навести окремі рішення задля поглиблення розуміння принципу змагальності судового процесу.

У загальному вигляді принцип змагальності у розумінні ЄСПЛ є дещо вужчим за змістом, ніж було проаналізовано вище, та передбачає, що кожна сторона має бути поінформована про докази та аргументи іншої сторони. Це в принципі означає право на ознайомлення з матеріалами справи, яке може включати право робити фотокопії для ретельного ознайомлення з матеріалами і доказами. У справі «Шулер-Цтрагген проти Швейцарії» (Schuler-Zraggen v. Switzerland), заява № 14518/89, рішення від 28 травня 1993 року, заявниця оскаржила у суді рішення про зменшення їй пенсії. Під час провадження вона попросила, щоб їй дали матеріали справи для виготовлення копій. Їй відмовили, запропонувавши знайомитися з матеріалами справи в приміщенні суду. Проте на стадії апеляційного провадження у Федеральному суді з питань страхування заявниці дозволили скопіювати всі матеріали справи. ЄСПЛ зазначив, що позбавлення можливості

зробити копії дорівнювало порушенню статті 6, проте ЄСПЛ вказав, що це процедурне порушення права заявниці було виправлене, коли їй надали можливість зробити копії матеріалів справи на подальшому етапі провадження [21, с. 33].

В окремих рішеннях ЄСПЛ принцип змагальності розкривається чи деталізується з огляду на ситуативну необхідність підкреслити ті або інші обставини. Варто зауважити, що значної уваги ЄСПЛ звертає саме на роль національних судів в змагальному процесі та наданні можливості сторонам змагатися в умовах рівноправності та справедливості.

При цьому, у п. 36 рішення ЄСПЛ від 1 липня 2003 року у справі «Суомінен проти Фінляндії» (Suominen v. Finland), заява № 37801/97, зазначено, що національний суд має певну свободу розсуду при виборі аргументів в конкретній справі і прийнятті доказів, які подаються сторонами, судовий орган зобов'язаний обґрунтувати свої дії, навівши мотиви своїх рішень [8, с. 8].

Тобто навіть у випадку винесення рішення судом, принцип змагальності набуває свого продовження у вигляді наданої законом можливості обґрунтовано оскаржити таке рішення. Призначення обґрунтованого рішення полягає в тому, щоб продемонструвати сторонам, що вони були почуті, та надати стороні можливість його оскарження у разі незгоди з аргументами суду. Лише за умови винесення обґрунтованого рішення може забезпечуватись публічний контроль за здійсненням правосуддя (див. рішення у справі «Гірвісаарі проти Фінляндії» (Hirvisaari v. Finland), заява № 49684/99 від 27 вересня 2001 року, п. 30) [21, с. 60-61]. А тому при оскарженні рішення суду слід звертати увагу на те, що залишення без уваги ключових доводів сторони є прямим порушенням процесу.

Як бачимо, концепція змагальності в розумінні ЄСПЛ та концепція змагальності, яка склалась у вітчизняній науці, дещо різняться за змістом, що, в принципі, не є шкідливою тенденцією, оскільки стандарти Конвенції органічно поєднуються із вітчизняними, які розкривають змагальність через керований процесуальний конфлікт.

Отже, підсумовуючи вище викладене, можемо говорити про те, що для змагального типу процесу характерною є така побудова судочинства, при якій:

- необхідне розмежування процесуальних функцій, «тобто функцій сторін та суду;
- наявними є дві протилежні процесуально рівні сторони;
- функціонування незалежного від сторін суду, який здійснює функцію правосуддя та розгляду справи».

При цьому, принцип змагальності сторін не може бути реалізований повністю без присутності арбітра, який приймає остаточне рішення на користь інтересів однієї із сторін. При цьому важливим є встановлення оптимального співвідношення активності сторін та активності суду.

На нашу думку, принцип змагальності необхідно розглядати як з точки зору права сторони відстоювати свою правову позицію у цивільному судочинстві, так і з точки зору обов'язку довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених чинним законодавством. І це є дуже важливим положенням, оскільки в окремих випадках змагальність асоціюється тільки з можливістю особи відстоювати свої порушені права та інтереси, а не з обов'язком активно доводити ті або інші обставини.

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок про те, що на сьогодні актуальним є створення та впровадження справедливої моделі цивільного судочинства на підставі змагальної моделі. Для цього, на наш погляд, необхідно дослідити принцип змагальності, який закріплений у вітчизняному законодавстві, оскільки він є вирішальною детермінантою, яка впливає на побудову моделі цивільного судочинства. З метою створення оптимальної формули принципу змагальності і оптимальної моделі цивільного судочинства, яку можна буде вважати моделлю справедливого судочинства, що забезпечить право суб'єктів процесуальної діяльності на справедливий судовий розгляд, слід визначитись з поняттям принципу змагальності та проаналізувати його зміст.

Важливим є застосування практики Європейського Суду з прав людини в часині дотримання принципу змагальності під час судового розгляду справ.

На нашу думку, дуже ефективними були б наступні заходи:

- заохочення сторін співпрацювати один з одним при веденні процесу;
- надання сторонам допомоги у врегулюванні справи повністю або частково;
- введення графіків або інших методів контролювання руху справи;
- визначення того, чи виправдовує вірогідна користь від учинення окремої дії витрати на її вчинення;
- забезпечення використання технічних засобів;
- надання судом сторонам вказівок з метою забезпечення, щоб судові засідання відбулося швидко й ефективно.

Список використаних джерел

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. – №30. – Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42. – Ст. 492.
3. Бадила О. О. Принцип змагальності та його вплив на забезпечення доказів у цивільному процесі: теорія, судова практика, законодавство / О. О. Бадила // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 202-206.
4. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса. Т. 1. СПб., 1913. – 691 с.
5. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковский., 1914. – 379 с.
6. Гражданский процесс [Текст]: учебник / под ред. проф. М. К. Треушникова. – М.: Новый Юрист, 1998. – 512 с.
7. Демичев А. А., Исаенкова О. В. Принципы гражданского процессуального права современной России // Jurisprudencija. – 2008. – № 2 (104). – С. 55-63.
8. Европейский Суд по правам человека. Дело «Суоминен (Suominen) проти Финляндии» (Жалоба № 37801/ 97). Постановление, Страсбург. 1 июля 2003 г. 12 с. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/ac7e4fdea1043c2>.
9. Комаров В. В. Гражданский процесс в глобальном контексте// Юридическая наука и образование, 2009. – Харьков-2009. – №2. – С. 102-103.
10. Комаров В. В. Проблемы науки гражданского процессуального права : [монография] / В.В. Комаров. – Х. : Право, 2002. – 154 с.
11. Малышев К. И. Курс гражданского судопроизводства / К. И. Малышев. – Санкт - Петербург, 1876. – 357 с.
12. Мамницький В. Ю. Поняття та зміст принципу змагальності у цивільному судочинстві / В. Ю. Мамницький // Форум права. – 2014. – Випукм №3. – С.201-206.
13. Медведев И. Р. Еражданский процесс Англии и США: повышение ответственности сторон за свои объяснения и действия II Правоведение, 2007. – №1. – С. 136-151.
14. Постанова Апеляційного суду Київської області від 19 березня 2018 р., судова справа № 369/473/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72981944#>.
15. Постанова Апеляційного суду Одеської області від 24 січня 2018 р., судова справа № 22-ц/785/1078/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71870985#>.
16. Рішення Вишгородського районного суду Київської області від 2 квітня 2018 р., судова справа № 363/1597/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73713744#>.
17. Рішення Обухівського районного суду Київської області від 15 лютого 2018 р., судова справа № 372/378/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72363483>.
18. Рішення Обухівського районного суду Київської області від 22 грудня 2017 р., судова справа № 372/390/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71446885>.
19. Сакара Н. Ю. Модель цивільного судочинства та проблема його доступності //Проблеми законності. – Виш. 98. – 146 с.
20. Тимченко Г. П. Принцип змагальності в судочинстві України: історичний і теоретичний аспект // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 316-322.
21. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського Суду з прав людини при здійсненні правосуддя [Текст]: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. – Київ, 2015. – 208 с.
22. Чернооченко С. І. Цивільний процес: навч. посіб. / С. І. Чернооченко. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 472 с.
23. Яценко Н. Г. Нові тенденції розвитку принципу змагальності і цивільному процесі [Текст] / Н.Г. Яценко // Юриспруденція: теорія і практика. – 2010. – № 7. – С. 51-57.

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ АНАЛОГІЇ В ТЛУМАЧЕННІ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Завидняк В.І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Університету ДФС України

Zavidnyak V.I. APPLICATION OF THE METHOD OF ANALOGY IN INTERPRETING THE NORMS OF CRIMINAL PROCEDURAL LAW

***Анотація.** Стаття присвячена розгляду питання про застосування методу аналогії для тлумачення норм кримінального процесуального права в процесі практичної реалізації. Розглядається питання захисту інтересів учасників процесу, шляхом використання методу аналогії при тлумаченні норм в кримінальному процесуальному праві, для забезпечення їхніх прав та правильного здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях. Досліджується необхідність тлумачення норми кримінального процесуального права, як передумова її застосування, та необхідність тлумачення самого процесу застосування права.*

Вивчається метод аналогії як своєрідна форма впровадження процесуального закону в правозастосовчу практику, за допомогою тлумачення. Досліджуються причини «колізій норм права», виробляється вектор, який є передумовою і умовою правильного застосування норм кримінального процесуального права в практичному житті. Висвітлюється важливість досліджуваного питання, за яким стоїть, часом, доля і благополуччя людини.

Розглядаються різні способи тлумачення норм кримінального процесуального права, а також зміст і межі застосування того чи іншого способу тлумачення. Досліджуються питання використання основних законів логіки в формулюванні, тлумаченні та застосуванні норм кримінального процесуального права, а також взаємозв'язок форм мислення з регулюванням кримінальної процесуальної діяльності. Норми кримінального процесуального права представлені як результат юридичного мислення, яке виражене формально-логічною природою.

***Ключові слова:** метод аналогії, кримінальний процес, тлумачення норм кримінального процесуального права, методологія тлумачення.*

***Annotation.** The article is devoted to the consideration of the question of applying the method of analogy to the interpretation of the norms of criminal procedural law in the process of practical implementation. The question of protecting the interests of participants in the process is considered, by using the method of analogy in interpreting the norms in criminal procedural law, to ensure their rights and the proper administration of justice in criminal proceedings. The necessity of interpreting the norms of criminal procedural law, as a prerequisite for its application, and the necessity of interpreting the process of application of the law is investigated.*

The method of analogy is studied as a peculiar form of introducing procedural law in law enforcement practice, with the help of interpretation. The causes of "conflicts of law" are investigated; a vector is produced, which is a prerequisite and condition for the correct application of criminal procedural law in practical life. It highlights the importance of the issue under consideration, which stands, sometimes, the fate and well-being of man.

It considers various methods of interpreting the norms of criminal procedural law, as well as the content and limits of application of one or another method of interpretation. The author explores the use of the basic laws of logic in the formulation, interpretation and application of the norms of criminal procedural law, as well as the interrelation of the forms of thinking with the regulation of criminal procedure. The norms of criminal procedural law are presented as a result of legal thinking, which is expressed by a formal-logical nature.

***Key words:** method of analogy, criminal procedure, interpretation of the norms of criminal procedural law, methodology of interpretation.*

Питання наявності чи відсутності, так само як і доцільності закріплення на законодавчому рівні в Україні судового прецеденту в якості джерела права давно обговорюється в юридичній спільноті. Новий виток судово-правової реформи в Україні 2016 року надав особливої актуальності даному питанню і в якійсь мірі навіть поставив крапку в ньому, хоча, правильніше буде сказати, заклав основу для розвитку прецедентного права в нашій державі.

На нашу думку, неправильно говорити про те, що Україна була і є в чистому вигляді країною з континентальною правовою системою.

По-перше, підставою такого твердження, перш за все, служать положення Конституції України, прийнятої 28.06.1996 році.

Так, із статей 24 і 55 Конституції України випливає, що всі громадяни рівні перед законом, мають рівні конституційні права і свободи, які захищаються судом. Тобто різне

тлумачення судом одних і тих самих положень Закону в аналогічних ситуаціях порушувало б дану вимогу Конституції України.

Стаття 124 Конституції України встановлює, що «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, що є дієвим правовим механізмом усунення прогалин законодавства» [5]. Наївно вважати, що на законодавчому рівні можна врегулювати абсолютно всі правовідносини, що виникають у державі, тезу "життя багатше, ніж закон" ніхто не відміняв. Так само як і неможливо уявити собі ситуацію, коли суд відмовляє в розгляді спору на тій підставі, що спірні відносини не врегульовані належним чином на законодавчому рівні.

По-друге, незважаючи на відсутність в законодавстві закріплення обов'язковості судових прецедентів, історично так склалося, що судді при розгляді провадження завжди шукали рекомендацій, роз'яснення, Постанови Пленуму, листи вищих судових інстанцій і судову практику в аналогічних справах, більш того, в більшості випадках навіть прямо посилалися на таку практику.

Якщо ми говоримо, що процес пішов, і прецедент існує і застосовується, постає очевидне питання: чи можемо ми застосовувати прецедентні норми, які існують в його класичному вигляді в англосаксонській правовій системі? На нашу думку, в такому вигляді він в Україні в принципі неможливий.

В своїх дослідженнях ми вже відмічали, що англійський суд фактично пише норми права, а у нас суд нерідко зайнятий тлумаченням не зовсім вдалих або відверто сумнівних законодавчих норм. З цього твердження напрошується виключно «українське» поняття, а саме **прецедент - це затверджений найвищим судовим органом належним чином і обов'язковий для судів, варіант тлумачення законодавчого положення, сумнівного з точки зору його однозначності і заздалегідь розрахованого на багатоваріантність.**

Аналіз методу аналогії в кримінальному процесі не можливий без з'ясування її місця і ролі в ряді інших явищ механізму правового регулювання. Мова йде про співвідношенні методу аналогії і тлумачення, конкретизації, «відповідного» і субсидіарного застосування правових норм, бо всі вони є спорідненими явищами і перебувають у системному взаємозв'язку. Таке дослідження дозволяє також глибше проникнути в природу тих юридичних категорій, які беруться в якості предмета співвідношення з методом аналогії.

Проблема тлумачення права постійно стоїть в центрі уваги вчених-юристів. У сучасних умовах соціальної економічної трансформації суспільства роль права неухильно зростає, а законодавство безперервно розвивається і ускладнюється. Це вимагає від уповноваженої особи вміння оперативно і правильно вибирати з величезної маси нормативного матеріалу потрібну норму, а також правильно розкрити її зміст, з'ясувати дійсну волю законодавця, закладену в тексті правової норми і доводити сенс юридичного припису до зацікавлених фізичних або юридичних осіб.

«Інтерпретування буття особливо чітко проявляється в кримінальному процесі, оскільки його учасники тісно взаємодіють з віртуальною реальністю, в якій повсякденні об'єкти набувають іншу модельність, додаткове значення і потребують декодування, розшифрування цього додаткового смислу. Злочин (саме по собі часто ірраціональне явище) накладає на предмети (сокира, кров на одязі і т.д.), смислове навантаження, перетворюючи їх в ході кримінального процесу в речові докази, а люди стають учасниками процесу»[3, с. 76].

Слід підкреслити, що інтерпретаційна діяльність в кримінальному процесі має ряд специфічних особливостей, обумовлених, насамперед, тим, що застосування норм кримінального процесуального права знаходиться в тісному взаємозв'язку із застосуванням норм кримінального права, тому правильне з'ясування змісту кримінальної процесуальної норми є головною умовою правильного застосування не тільки цих норм, а й норм кримінального права. З іншого боку з'ясування змісту кримінальних норм є

необхідною умовою правильного застосування норм як кримінального, так і кримінального процесуального права.

Якщо для широкого загалу, як і для багатьох учасників кримінального судочинства, розуміння кримінальних процесуальних норм є правом або суспільним обов'язком, то для компетентних органів держави і посадових осіб, діяльність яких здійснюється не інакше, як у формі застосування таких норм, це – обов'язок. Тому не слід, змішувати тлумачення норм кримінального процесуального права як умову їх безпосереднього застосування із розумінням таких норм поза органічним зв'язком з їх застосуванням або і в такому розумінні, але не судовими органами (особами), які їх безпосередньо застосовують.

Наприклад, закон визнає право вищої судової інстанції оцінювати правильність розуміння закону при його застосуванні нижчою судовою інстанцією. Однак якщо право касаційного суду оцінювати точність тлумачення закону судом першої та апеляційної інстанції обумовлено змістом ст.433 КПК України, то право суду оцінювати точність застосування закону органами досудового слідства в КПК України прямо не зазначено [6]. Безперечно, в даному випадку суд касаційної інстанції може застосувати саме метод аналогії при оцінюванні таких дій які були вчинені на досудовому слідстві і в подальшому застосовувати такий прецедент на практиці.

Тлумачення норм права являє собою з'ясування вираженої в їх текстуальній формі волі законодавця, в силу цього воно не може створювати нових правил поведінки суб'єктів. Враховуючи те, що норми кримінального процесуального права дуже часто можуть двояко трактуватися, тому для єдності судової практики застосування таких норм виражене в правових позиціях Верховного суду є обов'язковими для застосування усіма органами державної влади. При тлумаченні норм кримінального процесуального права ця обставина має бути особливо врахована і прецедентною для осіб, які проводять досудове розслідування, судовий розгляд справ та представляють сторону захисту в кримінальному процесі. Крім того такі особи повинні мати високу правосвідомість. Правосвідомість являє собою систему поглядів і переконань зазначених осіб в частині, що стосується розуміння норм права за їх внутрішнім переконанням. А внутрішнє переконання – це заснована на правосвідомості впевненість, даних осіб, щодо правильності та законності застосування норм кримінального процесуального права. І в цьому важливу роль відіграють тлумачення норм права виражені в правових позиціях Верховного Суду.

При цьому слід враховувати той факт, що правозастосовувач, використовуючи прецедент (метод аналогії), не повинен зловживати необґрунтованими «здогадками» які він трактує на власний розсуд, що в свою чергу може вносити в цей процес елементи формалізму, які проявляються у відсутності творчого підходу до тлумачення і застосування норм права. Отже, тільки за умови повного і точного застосування методу аналогії можна запобігти довільного, та формально-догматичного їх тлумачення і застосування.

Слід погодитися з висновками П. С. Елькінд, яка вважає, що критерієм правильності тлумачення служить дійсний зміст такої норми аж ніяк не у відриві від її суб'єктивного сприйняття інтерпретатором, а найбільш повною і точною відповідністю висновків осіб, які тлумачать і застосовують, виражену державою волю в правовій нормі [3, с. 59]. Але це тільки тоді, якщо мова іде про ідеально виписані норми. У всіх інших випадках динамізм застосування кримінальних процесуальних норм забезпечується прецедентною практикою напрацьованою судами. Формуючи прецедент тлумачення, суд допомагає правозастосовувачу уникнути колізії, яка виникла, до моменту її усунення законодавцем.

Такої ж думки і М.М. Марченко, який підкреслює, що «нині судова влада як публічно-правове явище функціонує не лише в традиційній для неї правозастосовній і тісно пов'язаній з нею правотлумачній формі, але й у нормотворчій» [7, с. 17] . При цьому, продовжує автор, «йдеться не лише про формування індивідуальних норм, що

містяться в рішеннях судових органів і поширюються на окремих осіб чи окремі випадки, а й про ухвалення актів, що містять загальні норми» [7, с. 17]. Тим самим, автор ставить на обговорення питання про визнання прецеденту як джерела права.

Сам процес тлумачення норм кримінального процесуального права являє собою особливу форму юридичного мислення, яка, з одного боку, складається з досвіду, професіоналізму, правосвідомості суб'єкта правозастосування, а з іншого його знання і вміння використовувати методологію правозастосування (в нашому випадку – метод аналогії прецедентної норми), юридичну логіку. З цієї точки зору процес тлумачення проникає в усі етапи застосування норм кримінального процесуального права.

З цього приводу досить вдалою є думка А.Б. Венгерова, «прецеденти тлумачення правової норми містяться в мотивувальній частині постанов і ухвал найвищих судових органів, винесених по принципових конкретних справах. Вони роз'яснюють вже існуючу норму права, тому, на відміну від судового прецеденту в країнах англосаксонської правової сім'ї, не ведуть до створення нової норми права, а пов'язуються з «виробленням певного сталого положення про застосування норми права в аналогічних справах» [2, с. 17]. Він вважав, що «включення прецеденту тлумачення до процесу правового регулювання відбувається тому, що одного разу вироблене положення про тлумачення й застосування норми права стає загальновідомим, ураховується судами при вирішенні кримінальних справ, сприяє поліпшенню судової діяльності» [2, с. 17].

Більш того, у міру застосування правової норми не виключена можливість внесення зміни в її інтерпретацію: тобто коли раніше дане тлумачення визнається неправильним і замінюється іншим або видозмінюється. Це можливо на будь-якому етапі застосування норми, причому нове тлумачення може бути дано як тим органом, яким правова норма була раніше витлумачена, так і вищим.

На нашу думку значна увага в нашому дослідженні повинна все таки приділятися судовому тлумаченню по застосуванню прецедентних норм. В юридичній науці судовому тлумаченню традиційно приділяється велика увага. При характеристиці судового тлумачення вчені І. Шутак, І. Онищук виділили три підходи. Суть першого підходу, якого дотримувалися за радянських часів практично всі вчені, полягає у визнанні судового тлумачення різновидом офіційного тлумачення, яке здійснюється судами на основі рішення або узагальнення юридичної практики. У тому числі судове тлумачення виражалось у вигляді керівних постанов судів вищих інстанцій. Така радянська ідеологія не залишила іншого варіанту для визначення місця судової практики в правовій системі. На сьогодні зазначений підхід приваблює більшість учених, в основному старшого покоління [8, с. 411].

Судове тлумачення як вид офіційного тлумачення буває казуальним, нормативним і правозастосовним. Казуальне (або індивідуальне) тлумачення є роз'яснення змісту норми права з приводу конкретного кримінального провадження і обов'язкове лише для нього.

А. Капліна розділяє нормативне і казуальне тлумачення норм права на два підвиди: судове та адміністративне. Судове тлумачення норми права – це роз'яснення змісту норми права, здійснюване судами. Судове тлумачення направлено на правильне і однакове застосування закону в діяльності судів і є обов'язковим для них. Адміністративне тлумачення норми права дається виконавчими органами влади з питань управління, оподаткування, фінансування, соціального забезпечення тощо [4, с. 58].

Чинне кримінальне процесуальне законодавство, на жаль, не надає належного значення методології тлумачення норм права. Все це нерідко призводить до скасування або зміни вироку. Зокрема, в ч.1 п.4 ст. 409 КПК України передбачено, що вирок скасовується або змінюється в разі неправильного застосування кримінального закону [6], під яким розуміється його невірне тлумачення, яке суперечить точному змісту закону.

В даному випадку ми знову-таки стикаємося з завуальованою формою застосування методу аналогії та застосування прецеденту. Адже, якщо названа стаття КПК України вказує на обов'язковість правильного тлумачення кримінального закону, то, за

аналогією, така ж процедура повинна бути застосована і до тлумачення кримінального процесуального закону. І в цьому випадку буде також застосовуватись прецедентна форма при прийнятті рішення у аналогічних ситуаціях.

Таким чином, можна припустити, що сама методологія тлумачення правових норм поки недосконала. Інакше кажучи, в процесі застосування норм кримінального процесуального права використовуються в повному обсязі методи тлумачення, що іноді ускладнює з'ясування правозастосовувачем волі законодавця, викладеної в сформульованому нормативному акті. При цьому, розгляд видів тлумачення за суб'єктами (легальне, судове, доктринальне) призводить до висновку про те, що під тлумаченням правових норм слід розуміти не тільки з'ясування, але і в певних випадках роз'яснення їхнього змісту [7, с. 8].

Список використаних джерел

1. Белоносов В.О., Горожанин А.В. Аналогия в уголовном процессе России. – Самара,: Изд-во самарского юридического инта.,2011. 140 с.
2. Венгеров А. Б. О прецеденте толкования правовой нормы. С. 3–19.
3. Элькин П.С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. М., 1967.
4. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : Монографія / О. В. Капліна. Х. :Право, 2008. 296 с.
5. Конституція України: Офіц. видання. Станом на 30 вересня 2016 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI; зі змін. і доповн. // База даних «Законодавство України» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
7. Петражицкий Л. И. Очерки философии права. – СПб., 1900. 316 с.
8. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів / І. Д. Шутак, І. І.Онищук. – Івано-Франківськ, 2013. – 496 с.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗОВНІШНЬО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ УСТАНОВ МВС УКРАЇНИ

Заяць Р.Я., кандидат юридичних наук, доцент Львівського університету бізнесу та права

<https://orcid.org/0000-0002-4726-6362>

Zayac R.Y. TO THE CHARACTERIZATION OF EXTERNAL ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITY OF SCIENTIFIC-RESEARCH EXPERT-FORENSIC INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

***Анотація.** В статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України надано характеристику окремих зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України. Визначено проблеми зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України, на які необхідно звернути увагу законодавцю з метою подальшого удосконалення діяльності останніх.*

Ключові слова: зовнішньо-організаційні засади, науково-дослідні експертно-криміналістичні установи, МВС України.

***Abstract.** In the article, on the basis of the analysis of scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, a description of certain external organizational principles of the activity of scientific-research expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is given. The problems of foreign-organizational principles of activity of scientific-research expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which need to pay attention to the legislator with the purpose of further improving the activities of the latter, are determined.*

That is why the purpose of the article is to: give a description of the external organizational principles of the activities of research and expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

It should be noted that under the external organizational principles of the research and development of expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine should be understood as a set of measures

determined at the legislative level that may be applied by entities that are not part of the NDECU system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in order to organize and organize the activities of the latter.

It is worth noting that today in the scientific literature practically there are no theoretical approaches to the characterization of the external organizational principles of the activity of scientific-research expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. In our opinion, this is a significant gap, because the lack of theoretical developments negatively affects the practical implementation of the organization and activities of research institutions.

Keywords: foreign-organizational principles, scientific-research expert-forensic institutions, Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день можемо констатувати, що діяльність науково-дослідних експертно-криміналістичних установ відіграє все більшу роль у функціонуванні МВС України. Призначення вказаних установ є комплексним, воно полягає у: по-перше, забезпеченні діяльності Міністерства внутрішніх справ в частині виконання даним органом окремої групи повноважень; по-друге, забезпеченні використання спеціальних знань в рамках досудового розслідування шляхом організації залучення спеціалістів; по-третє, координуванні судово-експертної діяльності, в рамках проведення експертно-криміналістичних досліджень в кримінальних провадженнях та інших процесуальних правовідносинах; по-четверте, у науково-методологічному забезпеченні діяльності експертно-криміналістичного характеру Міністерства внутрішніх справ України за допомогою проведення конференцій, круглих столів, розроблення наукової літератури тощо. Під час виконання визначених на нормативно-правовому рівні завдань і функцій науково-дослідні установи вступають у відповідні правовідносини з іншими суб'єктами, що не входять до системи наведених установ. У такому разі виникають і розвиваються правовідносини, що мають зовнішній характер, а тому актуальною є характеристика зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних установ [1, с.109].

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України у своїх наукових працях розглядали: О.Н. Ярмиш, В.О. Серьогін, Л.І. Скібіцька, О.М. Скібіцький, А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко, Д.Д. Вачугов, Т.Е. Березкіна, Н.А. Кислякова, В.В.Яременко, О.М.Сліпушко, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових праць, вченими недостатньо уваги було приділено характеристиці зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України.

Саме тому метою статті є: надати характеристику зовнішньо-організаційним засадам діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи розгляд основного питання в першу чергу відзначимо, що під зовнішньо-організаційними засадами діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України слід розуміти сукупність визначених на законодавчому рівні заходів, які можуть застосовувати суб'єкти, що не входять до системи НДЕКУ МВС України, з метою організації та упорядкування діяльності останніх. Зазначені заходи повинні бути спрямовані: по-перше, на створення необхідних зовнішніх умов роботи вказаних установ; по-друге, на підвищення ефективності їх роботи; по-третє, налагодженню їх організаційної структури. Спираючись на аналіз норм чинного законодавства України та наукові погляди вчених, можна виділити наступні зовнішньо-організаційні засади діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України: 1) нормативно-правове забезпечення діяльності НДЕКУ МВС; 2) фінансове та матеріально-технічне забезпечення; 3) здійснення зовнішнього контролю за діяльністю установ; 4) оптимізація структури науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України (прийняття уповноваженими органами управлінських рішень щодо утворення, реорганізації, ліквідації установ, а також визначають статус таких установ та інших пов'язаних з ним суб'єктів). Розглянемо кожен із вказаних вище організаційних засад окремо.

Розглядаючи нормативно-правове забезпечення діяльності НДЕКУ МВС, в першу чергу слід відзначити, що у науковій літературі існує чи мала кількість підходів до визначення поняття «правове забезпечення». Так, Ю.О. Тихомиров правове забезпечення виділяє як самостійний вид забезпечення управління, взаємодіючий з іншими, що виражає його загальнозначущий соціальний і організаційний прояв [2, с.56]. М. Ю. Яковчук стверджує, що правове забезпечення - це систем впорядкованих законодавчих актів, постанов, указів та інших нормативно-правових актів органів державної влади й управління, наділених повноваженнями в сфері регулювання страхової діяльності [3, с.87]. Основними ознаками правового забезпечення, на слушну думку О.І. Базпалової, є [4, с.113]: 1) тісний зв'язок із державою (саме держава в особі її відповідних органів розробляє та приймає необхідні нормативно-правові акти, норми яких регулюють різноманітні аспекти управління органами поліції); 2) доцільність (конкретні правові акти приймаються з урахуванням нагальних потреб сучасності, тієї ситуації, що склалась у державі, існуючих загроз належній діяльності суб'єкта); 3) комплексний характер та системність (правове забезпечення за своєю природою є складною структурою; варіації нормативно-правових актів відрізняються залежно від суб'єкта, що їх приймає, цілей, які ставляться перед конкретним нормативно-правовим актом, та очікуваних результатів, а також використаного при цьому юридичного інструментарію); 4) владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування; 5) поєднання нормативно-правового та індивідуального регулювання; 6) адресність і вибіркового характеру впливу (норми відповідних правових актів із метою забезпечення їх ефективного функціонування та здійснення результативного впливу спрямовуються до конкретного кола суб'єктів, тобто відбувається певна персоніфікація адміністративно-правових норм); 7) процесуальний характер реалізації (у відповідних адміністративно-правових нормах міститься вказівка на послідовність та узгодженість дій, тобто певний правовий алгоритм здійснення завдань, покладених на відповідних суб'єктів управління); 8) тривалість у часі та стадійність (спочатку приймаються закони, норми яких регламентують найбільш значущі моменти, що виникають під час забезпечення діяльності суб'єкта, а потім із метою деталізації норм, що містяться в законах, приймаються підзаконні нормативно-правові акти, які конкретизують і деталізують закони); 9) цілеспрямований, організований і результативний характер; 10) упорядкованість (норми, що містяться в нормативно-правових актах, які регулюють особливості діяльності конкретного суб'єкта, являють собою не просту сукупність, а впорядковану систему, якій притаманна внутрішня погодженість і наявність взаємозв'язків); 11) нормативність (ця ознака характерна лише для нормативно-правових актів і не стосується актів індивідуальної дії) [4, с.113]. Вказаний, О.І. Базпаловою перелік характерних особливостей правового забезпечення, на нашу думку, також можна застосувати і для досліджуваної сфери.

Таким чином, під правовим забезпеченням діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України слід розуміти систему нормативно-правових актів різної юридичної сили, які приймаються уповноваженими органами державної влади, та які містять норми, що спрямовані на забезпечення ефективної діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України. Можна із впевненістю говорити про те, що від повноти та всебічності нормативно-правового забезпечення діяльності НДЕКУ МВС України, напряму залежить ефективність та якість виконання ними своїх функцій.

Наступною зовнішньо-організаційною засадою діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України слід вказати фінансове та матеріально-технічне забезпечення діяльності вказаних установ. Єдиною метою фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності вказаних вище установ, є підтримання їх нормального функціонування, забезпечення виконання поставлених перед ними завдань, ефективного здійснення ними визначених у законодавстві функцій, а також схожі засоби здійснення такої діяльності (постачання в достатній кількості необхідних

грошових, матеріальних та технічних ресурсів), здається можливим надати таке визначення досліджуваному поняттю [5, с. 42]. Таким чином, погоджуючись із А.А. Манжулою зазначимо, що фінансове та матеріально-технічне забезпечення діяльності науково-дослідних установ України являє собою комплекс визначених на нормативно-правовому рівні заходів із постачання таким установам ресурсів фінансового (грошового) та матеріально-технічного характеру задля забезпечення їх нормального функціонування, підвищення ефективності їх діяльності та виконання покладених на них завдань [5, с. 42]. Отже, від рівня матеріально-технічного та фінансового забезпечення науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України напряду залежить ефективність їх роботи. Зазначене пояснюється тим, що в сучасних умовах, здійснення будь-якої діяльності є неможливим без відповідної підтримки, адже проведення наукових досліджень, а також експертної діяльності, вимагає певних витрат. А відтак, важливість матеріально-технічного та фінансового забезпечення обумовлює необхідність пошуку нових джерел фінансування цих установ (як зовнішніх так і внутрішніх).

Наступною зовнішньо-організаційною засадою діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України є здійснення державного контролю за діяльністю вказаних установ суб'єктами, які не входять до системи суб'єктів НДЕКУ МВС України. Так, на думку Ю.П. Битяка, державний контроль - це складова частина (елемент) управління, що забезпечує систематичну перевірку виконання Конституції, законів України, інших нормативних актів, додержання дисципліни і правопорядку і полягає у втручанні контролюючих органів в оперативну діяльність підконтрольних органів, даванні їм обов'язкових для виконання вказівок, припиненні, зміні чи скасуванні актів управління, вжитті заходів примусу щодо підконтрольних органів [6, с.223-224]. С.Г. Стеценко вважає, що державний контроль - це одна з функцій державного управління, що полягає в оцінюванні правомірності діяльності об'єкта контролю та здійснюється відповідними державними органами (посадовими особами). Причому контроль даний дослідник визначає як організаційно-правовий спосіб забезпечення законності й дисципліни, що характеризується спостереженням і перевіркою правомірності діяльності об'єкта контролю та фактичної відповідності тих чи інших дій вимогам чинного законодавства з можливістю втручатися в оперативно-господарську та виробничу діяльність для усунення виявлених недоліків [7, с.195-196; 8]. Державний контроль, доводить В.С. Шестак, - це самостійна чи зовнішньо ініційована діяльність уповноважених на те суб'єктів, яка спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю задля визначення їх відповідності (невідповідності) тим правомірним оціночним критеріям, котрі припускають застосування адекватних одержаному результату заходів реагування в унормованому порядку [9, с.7]

Таким чином, державний контроль, як зовнішньо-організаційна засада діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України представляє собою самостійну, незалежну діяльність уповноважених органів державної влади, яка спрямована: по-перше, на оцінку якості та ефективності діяльності цих установ; по-друге, на перевірку стану дотримання ними норм чинного законодавства України; по-третє, на перевірку виконання вказаними установами управлінських рішень вищестоящих органів; по-четверте, за результатами проведення контролю можуть бути прийняті відповідні управлінські рішення, що дозволять вирішити виявлені проблеми в діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України. А відтак, беззаперечно, контроль, є однією із найважливіших зовнішньо-організаційних засад діяльності НДЕКУ МВС України.

Варто також відзначити, що аналіз положень чинного законодавства України дає змогу констатувати, що реалізація зовнішнього контролю за діяльністю науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України ускладнюється декількома факторами: 1) в жодному нормативно-правовому акті, який прямо чи опосередковано визначає засади діяльності НДЕКУ МВС України не визначено коло суб'єктів, які

уповноважені здійснювати зовнішній контроль за їх діяльністю; 2) на законодавчому рівні також не визначено форми, методи і напрямки здійснення такого контролю; 3) відсутній законодавчий механізм та порядок проведення такого контролю. Вирішення вказаних нами вище проблем, дозволить якісно покращити здійснення такого контролю, що в свою чергу позитивно відобразиться на ефективності виконання науково-дослідними експертно-криміналістичними установами МВС України своїх функцій.

І останньою зовнішньо-організаційною засадою є оптимізація структури науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України, яка в тому числі передбачає прийняття уповноваженими органами управлінських рішень щодо утворення, реорганізації, ліквідації установ, а також визначають статус таких установ та інших пов'язаних з ним суб'єктів; тощо. Варто зазначити, що від належно побудованої організаційної структури напряму залежить ефективність роботи установ, оперативність прийняття управлінських рішень, їх доведення до виконавців, тощо.

Останній аспект зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України, якому ми приділимо увагу, є взаємодія цих установ із іншими суб'єктами. Так, з точки зору логіки, зазначає Н.І. Кондаков, взаємодія – це загальна форма зв'язку предметів, явищ об'єктивної дійсності, а також зв'язку думок, що є відображенням предметів, явищ і їх зв'язків та відносин у свідомості людини. Взаємодія – це не лише зовнішнє зіткнення предметів, а зв'язок внутрішніх моментів, не просто причинний зв'язок, а й трансформація один в одного взаємодіючих предметів [10, с.74]. З точки зору філософії взаємодія відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, взаємозв'язки між різними об'єктами, характеристику форм людської діяльності й пізнання, їх взаємну обумовленість, зміну стану, взаємовплив, а також породження одним об'єктом іншого. Так, взаємодія являє собою вид безпосереднього чи опосередкованого, зовнішнього чи внутрішнього зв'язку. Взаємодія – це універсальна форма руху, становлення, розвитку процесу, визначає існування й структурну організацію будь-якої матеріальної системи [11, с.199; 12, с.135]. Отже, філософській категорії «взаємодія» властива наявність: а) таких відносин (зв'язків), які дають змогу об'єктам впливати один на одного; б) самого впливу, у результаті якого відбуваються двосторонні зміни суб'єктів, що взаємодіють [13, с.40]. В контексті представленого наукового дослідження нас більше цікавим поняття «взаємодії» з точки зору теорії управління.

На думку Є.Ю. Бараша, взаємодія - це такий стан взаємозв'язків між суб'єктами спільної діяльності, при якому вони справляють взаємний вплив один на одного та на відповідну сферу правовідносин з метою ефективного виконання як загальних, так і спеціальних завдань щодо забезпечення виконання кримінальних покарань [14, с.132; 15]. В.М. Плішкіна виділяє такі ознаки взаємодії, що використовуються в теорії та практиці управління: 1) взаємодія – це діяльність; 2) наявність декількох (не менше двох) суб'єктів взаємодії; 3) погодженість заходів за метою, місцем, часом, методами; 4) спрямованість функціонування взаємодіючих суб'єктів; 5) наявність нормативної (правової) бази взаємодії; 6) становище, яке обіймають суб'єкти взаємодії в ієрархії системи; 7) зміст завдань, які виконуються суб'єктами взаємодії; 8) спільна діяльність [16, с.500].

Таким чином, в контексті представленого наукового дослідження під взаємодією слід розуміти спільну, взаємоузгоджену діяльність науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України з іншими суб'єктами, які не входять до системи цих суб'єктів. Ключовою метою такої взаємодії є забезпечити ефективне функціонування НДЕКУ МВС України. Варто підкреслити, що без взаємодії реалізація зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України є неможливою. Так, науково-дослідні установи разом із іншими органами державної влади розробляють нормативно-правові акти, які покликані врегулювати правовідносини у зазначеній сфері, подають пропозиції по вдосконаленню чинного законодавства. Крім того, спільно вирішуються питання матеріально-технічного,

фінансового та кадрового забезпечення НДЕКУ МВС України. А відтак, взаємодії є невід'ємною складовою в організації діяльності будь-яких установ, підприємств чи організацій, в тому числі і науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України.

Висновок. Завершуючи представлене наукове дослідження варто констатувати, що на сьогодні в науковій літературі практично відсутні теоретичні підходи до характеристики зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України. На нашу думку, це є суттєвою прогалиною, адже відсутність теоретичних розробок негативним чином впливає на практичну реалізацію організації та діяльності науково-дослідних установ. Крім того, в ході проведення наукового дослідження, нами було визначено проблеми зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України, на які необхідно звернути увагу законодавцю з метою подальшого удосконалення діяльності останніх.

Список використаних джерел

1. Манжула А.А. Характеристика зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних установ в Україні Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – №34. – Т 2. – С. 109-112.
2. Тихомиров Ю. А. Административное право и процесс : полный курс / Ю. А. Тихомиров. – М. : Юринформцентр, 2001. – 652 с
3. Яковчук М. Ю. Адміністративно-правове регулювання страхової діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Яковчук Михайло Юрійович. – Ірпінь, 2009. – 244 с.
4. Безпалова О.І. Правове забезпечення управління органами поліції України / О.І. Безпалова // Адміністративне право і процес. 2017. № 9(259). С. 111-115.
5. Манжула, А. А. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення діяльності науково-дослідних установ в Україні: поняття та сутність [Текст] / А. А. Манжула // Науковий вісник Ужгородського Національного університету : Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2015. – Вип. 35. Ч. 1. Т. 2. – С. 40–43.
6. Адміністративне право України: Підручник для юрид. вузів і фак. / За ред. Ю.П. Битяка. – Харків: Право, 2000. – 520 с.
7. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : [навчальний посібник] / Семен Григорович Стеценко. — К. : Атіка, 2007. — 624 с.
8. Кобринський В.Ю. Державний контроль у сфері національної безпеки України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Кобринський Віталій Юрійович. – К., 2008. – 209 с.
9. Шестак В.С. Державний контроль в сучасній Україні. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. 12.00.01. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2002. – 18 с.
10. Кондаков Н.И. Логический словарь. – М.: Наука, 1971. – 656 с.
11. Большой энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – 2-е изд. – М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия»; СПб: Норинт, 1998. – С. 1456
12. Современный философский словарь / Под общ. ред. В.Е. Кемерова, 2-е изд. – Лондон, Франкфурт-на-Майне, Па-риж, Люксембург, Москва, Минск: Панпринт, 1998. – 1064 с.
13. Малюткин В.А. Организация взаимодействия подразделений органов внутренних дел в осуществлении профилактики преступлений: Лекция № 13 / В.А. Малюткин ; под ред. Г.А. Аванесова. – М. : РИО МВД СССР, 1976. – 447 с.
14. Бараш Є.Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Бараш Євген Юхимович – Харків, 2006. – 190 с.
15. Зливко С.В. Правові та організаційні засади діяльності державної кримінально-виконавчої служби України в сучасних умовах : дис ... канд. юрид. наук:12.00.07 / Станіслав Володимирович Зливко . – Ірпінь : Б.в., 2010 . – 241 с.
16. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За заг. ред. к.ю.н. Ю.Ф. Кравченка. – К.: НАВСУ, 1999. – 702с.

ПРАВО, НОРМА ПРАВА І ВЛАДА

Костицький В.В., професор, доктор юридичних наук, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

V. Kostytsky LAW, LEGAL NORM AND POWER

Prof. V. Kostytsky, LLD, academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, professor of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

***Анотація:** У статті досліджуються проблеми сучасного праворозуміння, визначається участь суспільства, держави та суду у творенні права. Автор відзначає значимість морального джерела правотворчості, подає своє розуміння правової норми як невичерпного джерела енергії, своєрідного соціального феномену.*

***Ключові слова:** право, праворозуміння, теолого-соціологічне розуміння права, правова держава, суд, судова правотворчість, норма права.*

***Abstract:** The article deals with the issues of the modern understanding of law, the role of the society, state and court in lawmaking. The author notes the importance of the moral source of lawmaking and presents his understanding of the legal norm as the inexhaustible source of energy and a sort of a social phenomenon.*

***Key words:** law, understanding of law, theological and sociological understanding of law, rule of law, court, judicial lawmaking, legal norm.*

Право як соціальний феномен і система містить сукупність норм, яка побудована за ієрархічною структурою, що визначає особливості суспільного життя, поведінки індивіда та функціонування механізму держави. У такому розумінні право є системою норм і правил поведінки, системою права. Система права включає галузі права та інститути права. Системність – закон „життя” права. Руйнування системності означає „смерть” права.

Найменшою структурною складовою у системі права є правова норма – конкретне правило поведінки, часто установлене або санкціоноване і забезпечуване державою. Норма права залишається соціальною нормою. Правова норма як і соціальна норма – абстрактні. Соціальна і правова норми розраховані на «m», тобто невизначену, кількість застосувань невизначеною, тобто «n-ою», кількістю суб'єктів. У цьому феномені і соціальних норм, і права як невичерпного джерела забезпечення суспільного порядку

Норму права можна порівнювати з молекулою речовини. Молекула – це найменша складова речовини, яка зберігає властивості цієї речовини. Молекула води є водою, а два атоми водню або атом кисню мають інші у порівнянні з водою властивості. Норма права – це найменша частинка права, яка зберігає властивості і особливості права. Кожне із наведених вище визначень права і його зовнішніх проявів є свого роду „прожектором”, який „освітлює” право як феномен суспільного життя із певної точки, що дозволяє виявити складну природу права тільки частково. Акумуляовано ці положення знаходяться у Конституції України.

Нарешті, право – це сукупність усіх правових явищ суспільства, яку ми називаємо правовою системою. За місцем і роллю закону, джерелами права, значенням судового рішення у розвитку права знаємо романо-германську сім'ю правових систем, сім'ю правових систем загального права, а також релігійні правові системи та зникаючу соціалістичну правову систему[1].

Ще одне розуміння права як соціального явища нерозривно пов'язане із соціумом. Як соціальне явище право знаходить свій вияв у суспільних відносинах. Право „живе” доки воно застосовується суспільством і твориться ним. Право включає як державно-владні веління, так і норми звичаєвого права, традиції, моральні норми. Тому ми справедливо вище констатували, що суспільне життя регулюється не тільки правовими

нормами, але й не-правом, тобто силою звички, модою, пережитками, ціннісними установками особи. Результатом правового життя тут є правова культура суспільства.

Отже, право є феномен сучасної цивілізації, створений соціумом в рамках Морального імперативу добра і справедливості, вищих законів (Божественних, космічних, як про це зазначено у роботах ряду вчених), за якими людина, створена за праобразом Божим, наділена талантом і правом на творчість.

Право є не результатом сліпого наслідування вищої волі. Творець наділив людину і суспільство розумом та визначив через заповіді основні засади суспільного життя і міжособистісних та колективних відносин, визначив моральні імперативи[2].

Не вступаючи у дискусію, чи природні права людини даровані Богом, а чи належать індивіду як елементу живої природи, як біосоціальної істоті, зазначимо, що в їх основі – імперативи вищих законів, у рамках яких суспільство творить право – традицій, звичаїв, моральних норм, а також нормативні правові акти. Право – результат творчої діяльності соціуму, соціальне явище, створене соціумом у рамках, що визначаються моральними законами, установленими Всевишнім, Вищим Розумом. Нарешті, право є засобом закріплення влади. Знаємо, що влада – це інституційна здатність того чим іншого суб'єкта суспільних відносин робити свої веління обов'язковими для інших.

У системі влади виділимо владу духовну, що має в основі Вищу волю, Моральний імператив, які «поміщені» у віру та підтримуються релігією. Наступними рівнями влади є влада народу, яка реалізується ним через державу (державну владу) та місцеве самоврядування, влада капіталу та «четверта» влада – інформаційна влада ЗМІ.

Влада народу[3;4] здійснюється ним через канали прямої демократії (вибори, референдум, право законодавчої ініціативи), а також державою через законодавчу, судову, контрольно-наглядову, атестаційну та виконавчу гілки влади. Місцеве самоврядування реалізує владу народу через місцеві референдуми, територіальні ради, їх органи виконавчої влади та інститут сільських, селищних та міських голів, а також через органи громадської самодіяльності – домові, вуличні, квартальні комітети, батьківські комітети у школах, громадські ради.

Звичайно, об'єктом дослідження соціології права є у першу чергу влада народу та державна і самоврядна влада. Інші форми влади вивчаються соціологією права тільки у зв'язку із правовими проблемами, що виникають у процесі здійснення влади: питання взаємовідносин церкви і держави. реєстрації релігійних організацій, церковного майна, влада капіталу є предметом вивчення у зв'язку із правовими проблемами діяльності транснаціональних корпорацій, гарантіями підприємництва, правовими проблемами діяльності банків та інших фінансових установ. Зазначимо, що влада капіталу частіше «непомітна» для права, оскільки реалізується і поза правом: вплив на вибори, підтримка політичних партій, лобіювання, вплив на вищу державну владу і т.п.

Створення оптимальної моделі інституту влади розглядаємо як одну із найбільш важливих складових конституції як Суспільного Договору поруч із закріпленням прав і свобод людини та визначенням гарантій їх реалізації. Думки про те, що сьогодні влада уже не може бути поділена на гілки, дещо передчасні. Адже розподіл влади є гарантією не тільки реалізації прав і свобод людини і народу. Розподіл влади є гарантією стабільності влади та забезпечення участі народу у здійсненні влади. Тому у конституції мають бути закріплені принципи організації влади, у тому числі і державної. Такими, окрім принципу розподілу влади, назвемо самостійність „гілок” влади, невтручання органів влади однієї „гілки” у діяльність органів влади іншої „гілки”, неможливість перебрання одним органом влади функцій іншого органу влади, принцип рівноваги та балансів між гілками влади, принцип реалізації повноважень органами влади у рамках здійснення влади народу, принцип повновладдя народу, які знайшли своє відображення у розробленому автором проекті Конституції України[5;6].

Розглядаючи право як універсальний інструмент суспільної злагоди, оптимального балансу секторів громадянського суспільства, приходимо до висновку, що держава не володіє монополією на установлення правових приписів.

Це положення аргументовано висловлене ще Євгеном Ерліхом, видатним вченим, одним і з основоположників соціології права, який поруч із правом держави (сьогодні скажемо: поруч із нормативно-правовими актами) бачив ще й право юристів та живе право суддів[7, 47].

Державне право – це всі правові приписи, які створені лише державою і без якої вони не могли б існувати. Державне право, як писав у свій час Євген Ерліх, – це, передусім, організаційні приписи військових, поліцейських і податкових законів, а також «норми втручання», за допомогою яких держава запроваджує зміни в соціальній структурі.

Окремо Є. Ерліх виділяє право юристів, під яким розумів сукупність норм-рішень, тобто правових положень, відповідно до яких суди вирішують правові спори. Вони виникають через недосконалість, неповноту «організаційного права», до права юристів входить також і правова доктрина, в якій раніше створені правові рекомендації (пропозиції) пристосовуються до соціальної ситуації і тим самим набувають життєвої сили[7].

Переконатися у цьому не складає особливих труднощів. Ряд відомих принципів та положень суспільного порядку поступово переходять із сфери суспільного ужитку у якість наукових доктрин до числа нормативно-правових приписів. Серед них назвемо принцип верховенства права, принцип розподіл влади, термін довілля, зусиллями автора зафіксований у проекті та надалі передбачений у Конституції України 1996 року. Ці ідеї Євгена Ерліха опубліковані ще у 1911 р. Товариством українсько-руських правників у Львівському «Правничому віснику» і окремим випуском праці «Про живе право» з описом методології дослідження, у праці «Живе право народу Буковини» (1913 р.) тощо.

Разом з тим він вважає, що «життя повинне було б перетворитись в пекло, якби воно регулювалось тільки правом»[8]. Під правом у даному випадку Є. Ерліх розумів норми закону, що виступають як «система твердо встановлених правових правил», яка «за своєю природою завжди має прогалини». На його думку ця система «застаріває в той самий момент, коли вона встановлена». Отже, проникнення у сферу права норм звичаїв, моралі та інших соціальних норм, Є. Ерліх відносить не до стадії створення норм законодавства, а лише до стадії їх застосування.

Разом з тим, застосування норм права не може призвести до однакових результатів, які передбачає законодавець, тому, що «ніяка теорія не спроможна стати на перешкоді суспільним явищам, до яких застосовується право, продовжувати постійно розвиватись і щохвилини поповнювати новим змістом встановлені для рішень норми»[7]. Кожна норма права – невичерпне джерело, яке містить правило поведінки або ціннісну норму, ідею, яка розрахована, як ми уже відзначили на початку статті, на невизначено безмежну («m - y») кількість застосувань невизначеною («n - oю») кількістю суб'єктів права[8].

Суддя повинен завжди сам віднайти норму для вирішення конкретної справи, незалежно від того, вирішує він дану справу на основі правової норми чи без неї. Вільне правознаходження суддею в момент прийняття рішення щодо конкретного випадку – кращий спосіб для вирішення проблеми правосуддя[9]. Крім того, «не можна заперечувати той факт, що особи, які покликані застосовувати право, діти свого народу і свого часу, будуть застосовувати право в дусі їхнього народу та їхнього часу, який є і їхнім духом, а не в дусі минулих століть згідно з намірами законодавця»[7,7].

Тому спробуємо сформулювати попередні висновки, які б ілюстрували твердження, що теолого-соціологічне розуміння права дозволяє зробити висновок про те, що «накладаючи» абстрактну норму права на юридичний факт суддя творить право, «оживляє» мертву норму, нормативний припис із тексту закону, трансформує його у диття ян нове правило поведінки.

Додатково привернемо увагу до таких обставин. Суд ухвалює рішення від імені України. Жоден інший державний інститут не уповноважений ухвалювати свої приписи від імені України, за винятком Парламенту або Президента України.

У рішенні суду міститься правило поведінки, яке є обов'язковим не тільки для осіб, зазначених у цьому рішенні. Судове рішення породжує права або обов'язки для невизначеного кола осіб, незалежно від того, чи це рішення стосується прийняття спадщини, чи містить вирок злочинцю.

З таким рішенням можуть бути пов'язані ряд непередбачуваних фактів. Наприклад, можливість працевлаштування, участі у виборах для засудженого, або можливості претензій на майно з боку невизначеного числа людей, передбачені правовими приписами способи захисту майнових прав спадкоємця.

Рішення суду містить у собі акумульовані ціннісні підходи до оцінки обставин справи з врахуванням моральних та інших обставин суспільного життя. Звідси, суд нарівні з представницькими органами державної законодавчої влади і місцевого самоврядування влади творить право.

Список використаних джерел

1. Давид Р. Основные правовые системы современности. /Пер. с фр. И вступ. Ст. В.А.Туманова. – М.: прогресс, 1988. – 496с.
2. Костицький В.В. Право як цілісність: теолого-соціологічний підхід. – Соціологія права, 2012, №1(3). – с.-9.
3. Костицький В.В. Влада народу: сім функціональних гілок влади (проблеми ренесансу в теорії права). - Малий і середній бізнес, 2010.- с.4-14; його ж:
4. Костицький В.В. Розподіл влади у правовій державі та соціально-нормативне закріплення ідеї свободи і демократії. – Соціологія права. – 2011, №2, - с.3-6.
5. Конституція України (Основний Закон України) (проект). Упорядник Костицький В.В. – К.: Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2006. – 150 с.
6. Конституція України (проект нової редакції)/ упорядник В.В. Костицький. – Дрогобич: Коло, 2015. – 100с.
7. Ehrlich E. Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft. – Leipzig, 1903. S.17.
8. Костицький В.В. Проблеми ренесансу в сучасній теорії права. – Малий і середній бізнес. – 2009, №1-2. – С. 3 – 10.
9. Костицький В.В. Судова влада: теоретико-правові проблеми розподілу влади (від Монтеск'є у ХХІ століття) – Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду. Проблеми і перспективи : матеріали науково-практичної конференції (24-26 трав. 2011, м. Одеса) / Вищий господарський суд України ; Одеський апеляційний господарський суд ; відп. За вип. : А.Й. Осетинський [та ін.]. – Одеса : Астропринт, 2011. – С. 68–73.; Судова влада: світовий досвід і принципи судової реформи в Україні; Правосуддя – гарант законності у сфері економічних правовідносин (Міжвідомчий науковий збірник); Київ, 2000.

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Мамчур Л.О., здобувач Вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Mamchur L.O. INTERACTION OF POLICE WITH PUBLIC: LEGAL ASPECTS

Анотація. У статті автор дослідив поняття та особливості взаємодії органів Національної поліції України з громадськістю. Автором встановлено основні форми взаємодії органів поліції з громадськими організаціями, засобами масової інформації, окремими громадянами. Автором акцентовано увагу на важливості взаємодії у напрямку забезпечення обізнаності про діяльність органів поліції та правоохоронної діяльності загалом. Внесено пропозицію до Закону України «Про Національну поліцію» в напрямку оптимізації правового регулювання форм взаємодії поліції з громадськістю.

Ключові слова: органи поліції, взаємодія з громадськістю, обізнаність, Експертна рада з питань дотримання прав людини та реформування органів внутрішніх справ при Міністерстві внутрішніх справ України, звернення громадян.

Abstract. In the article the author analyzes concepts and peculiarities of interaction between National Police of Ukraine and the public. The author establishes the main forms of interaction between police authorities and non-governmental organizations, mass media, and citizens. The author focuses on the interaction in the field of awareness of the police activities and law enforcement in general. In the article, also are made proposals to the Law of Ukraine "On National Police" in the field of optimizing the legal regulation of the interaction forms between police and public.

Keywords: police authorities, interaction with public, awareness, Expert Council on human rights issues and reform of the law enforcement agencies at the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, citizens' appeals.

Постановка проблеми

Розвиток громадського суспільства та вдосконалення правоохоронної діяльності, оснований на проєвропейських демократичних цінностях, в Україні вимагає переосмислення ідеї відносин органів правоохорони та суспільства. Справа навіть не в демілітаризації чи позбавленні надмірних примусових повноважень, а в створенні такої моделі роботи правоохоронних органів, при якій громадське суспільство відчувало б себе у безпеці та довіряло б його кожному працівнику. Саме такий тезис став основною квінтесенцією реформи Міністерства внутрішніх справ України. Зокрема, у Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України від 22 жовтня 2014 року наведено дані соціального аналізу, які свідчать, що рівень довіри громадян до міліції становив лише 3-5%, а після Революції гідності цей показник, за даними Інституту соціології Національної академії наук, знизився до 0,8 %, при цьому довіра самих працівників міліції до влади не перевищувала 3 %. Причиною такої недовіри владних структур одна до одної, як і вкрай низького рівня довіри населення до правоохоронців, стали системні недоліки в діяльності органів внутрішніх справ [9]. Цілком слушно приходить думки приходить М.В. Голуб, що організація діяльності поліції, яка заснована на її підтримці громадськості і направлена на попередження злочинів та правопорушень повністю відповідає умовам сучасного реформування органів внутрішніх справ [2, с. 33].

Мета статті полягає у визначенні особливостей адміністративно-правового забезпечення взаємодії органів поліції з громадськістю в контексті підвищення рівня довіри до правоохоронної системи.

Стан опрацювання проблеми. Неодноразово в центрі адміністративно-правової науки піднімалося питання взаємодії органів внутрішніх справ з громадськістю. До сучасних представників даного напрямку належать: І. Ю. Хомишин, О. С. Зеленецький, М. В. Голуб, А.В. Коваленко, О.Ю. Процких та ін. Проте, в умовах реформування правоохоронних органів, що супроводжується постійними змінами до законодавства, актуальність питання взаємодії поліції з громадськістю продовжує існувати.

Виклад матеріалу

Незважаючи на прийняття Закону України «Про Національну поліцію», зміцнення суспільної довіри до органів поліції на всіх рівнях є складним завданням, організаційно-правовий аспект якого займає першочергове місце. Підсилення інституційних спроможностей органів поліції у напрямку побудови відкритих, прозорих довірительних відносин з громадськістю є вітчизняним науковим завданням сьогодення.

Стосовно суті взаємодії, як особливого виду відносин між суб'єктами, чітко зазначає І. Ю. Хомишин, що головною ознакою ідеальної взаємодії є рівнозначність за статусом, значенням, положенням, ресурсами, правами, обов'язками, повноваженнями сторін співробітництва. Саме ця передумова зумовлює як характер, так доцільність і результативність відносин щодо забезпечення правопорядку [10, с. 164].

Взаємодія правоохоронних органів, а саме органів поліції, з громадськістю, з правової точки зору, не зводиться лише до визначення змісту такої взаємодії в законодавстві чи внутрішніх правових актах. Встановлення стратегічних напрямків спільної діяльності, розробка новітніх форм впливу на роботу поліції, механізму всебічної та об'єктивної громадської оцінки і т.д. є пріоритетними завданнями управлінської діяльності, які повинні знаходити своє якісне методологічне супроводження. Адміністративно-правовою наукою зроблено чималі кроки в даному напрямку.

Наприклад, вчені диференціюють суб'єктів взаємодії з поліцією. Так, О. С. Зеленецький, концертуючи увагу на засобах масової інформації (далі – ЗМІ), стверджував про їх особливу роль у сфері профілактики та розкриття злочинів. Вчений доводить, що високий ступінь взаємодії саме із ЗМІ, насамперед, полягає у застосуванні різних методів та форм впливу ЗМІ на правосвідомість громадян та самих поліцейських. Результатом чого є спроба зменшення рівня злочинності, кількості службових злочинів серед працівників поліції [3, с. 387].

У розрізі проблематики взаємодії поліції та населення М. В. Голуб вважає, що це є обов'язковою умовою забезпечення належного стану публічного порядку. Резюмуючи результати власного дослідження, науковець, з-поміж іншого підходить до того, що взаємодія правоохоронних органів та громадськості, а також удосконалення дій громадських формувань щодо охорони публічного порядку є вимогами сьогодення й у разі їх ігнорування не можливо якісно реформувати правоохоронну систему нашої держави [2, с. 33].

Акцент на важливості розробки нових форм взаємодії правоохоронних органів із громадськістю робить А. В. Коваленко, позиціонує на такій взаємодії як на складовій протидії злочинності [4]. Продовжуючи ідею, інформаційну взаємодію, як особливий вид відносин поліції з громадськістю виокремлює О. Ю. Процких, стверджуючи, що це своєчасна, систематична передача об'єктивної інформації в питаннях правоохоронної діяльності від одного суб'єкта взаємодії до споживача [8, с. 54].

Взаємодія правоохоронних органів та громадськості знаходить правову регламентацію у діючих нормативно-правових актах. До прикладу, у ч. 1 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» закріплено, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб [7]. При цьому ч. 3-4 вказаної статті унормовано, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. А оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [7].

Якщо взяти до уваги положення Закону України «Про Національну поліцію» (статті 89-90 Закону), то можна відмітити, що у цих нормах опосередковано йдеться про форми взаємодії поліції з громадськістю. Так, ст. 89 Закону іменується «Спільні проекти з громадськістю» і у вказаній нормі, зокрема, говориться про те, що поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проектів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань; поліція надає підтримку програмам правового виховання, пропагує правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації та у видавничій діяльності [7]. При цьому, у ст. 90 Закону «Залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських» закріплено, що контроль за діяльністю поліції може здійснюватися у формі залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України [7].

Запропоновані форми взаємодії можуть бути розширені з урахуванням положень Закону України «Про звернення громадян». Так, ст. 1 вказаного Закону регламентує право громадян звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення [6].

Незважаючи на те, що ч. 2 ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює обов'язок поліцейського вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які звернулися до нього із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці [7], виокремлення *взаємодії із розгляду заяв, повідомлень громадян, які надійшли в порядку Закону України «Про звернення громадян»* як самостійної форми взаємодії із громадськістю є доцільним з огляду на наступне:

- по-перше, встановлена Законом України «Про Національну поліцію» процедура більшим чином стосується оперативної, а не адміністративної (управлінської) діяльності поліції чи реалізації її функцій;
- по-друге, безпосередньо нормами Закону України «Про Національну поліцію» не встановлено порядок реагування на звернення громадян, строки тощо;
- по-третє, Законом України «Про Національну поліцію» не охоплено усіх видів звернень громадян, які встановлені для них в Законі України «Про звернення громадян» (наприклад, пропозиції);
- по-четверте, Закон України «Про Національну поліцію» не містить відсылки до Закону України «Про звернення громадян».

Відтак, буквальний та семантичний аналіз змісту статей 89 та 90 Закону України «Про Національну поліцію», дає підстави зробити висновок, що з метою чіткості та лаконічності законодавчої конструкції ці дві статті було б доцільно об'єднати та назвати «*Форми взаємодії Національної поліції з громадськістю*», у якій необхідно передбачити право громадськості звернутися до органів поліції із повідомленнями, скаргами, заявами та пропозиціями (в тому числі із використання електронних засобів зв'язку) в порядку, передбаченому Законом України «Про звернення громадян».

Особливу форму взаємодії громадського суспільства та правоохоронних органів – *забезпечення обізнаності у сфері правоохоронної діяльності* виокремлено Асоціацією українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів. До основних її проявів віднесено: громадські та експертні ради, у тому числі територіальні; робочі групи для здійснення різних заходів громадських організацій; організації з навчання з різними групами населення з проблематики безпеки і підтримання правопорядку; проведення тематичних круглих столів, семінарів, тренінгів, конференцій; організація тематичних олімпіад серед молоді з правоохоронної проблематики; організація навчальних семінарів для громадських активістів, які беруть активну участь у правоохоронній діяльності [1].

Досить позитивним у напрямку посилення комунікативної інституційної спроможності органів поліції, на наше переконання, є створення Експертної ради з питань дотримання прав людини та реформування органів внутрішніх справ при Міністерстві внутрішніх справ України (далі – Експертна рада). У Положенні про Експертну раду відмічається, що, серед іншого, її основним напрямком діяльності є проведення роз'яснювальної роботи з інститутами громадянського суспільства для популяризації в суспільстві ідей, пов'язаних з реформуванням органів внутрішніх справ [5].

На наше переконання, висвітлені напрямки та форми взаємодії є, по-перше, важливими у забезпеченні транспарентності, відкритості та гласності правоохоронних органів, а відтак – невід'ємним атрибутом побудови демократичного та правоорієнтованого суспільства. По-друге – одним із аспектів попередження та припинення різних правопорушень. І по-третє – складовою мінімізації ризиків розвитку правового нігілізму серед населення. Таким чином, можна стверджувати, що взаємодія у напрямку забезпечення обізнаності про діяльність поліції є стратегічно важливим аспектом управління органами поліції. З урахуванням практичності втілення взаємодії у напрямку забезпечення обізнаності, особлива роль належить органам поліції на місцях.

Висновки

Отже, взаємодія органів поліції та громадськості – це система нормативно-регульованих відносин органів поліції, їх посадових та службових осіб та невіддільних суб'єктів, індивідуальних або колективних представників громадського суспільства, що здійснюється на засадах рівності, паритету, наявності спільної мети.

Взаємодія органів поліції та громадськості може відбуватися як у сфері операційної (основної правоохоронної), так і адміністративної (управлінської) діяльності.

Створення Експертної ради з питань дотримання прав людини та реформування органів внутрішніх справ при Міністерстві внутрішніх справ суттєво підвищить інституційні спроможності органів поліції у реалізації взаємодії в напрямку забезпечення обізнаності громадськості.

Наразі, з метою оптимізації визначеності нормативного регулювання форм взаємодії органів поліції та громадськості, доцільно об'єднати форми взаємодії в одній статті Закону України «Про Національну поліцію» та назвати її, наприклад, «Форми взаємодії Національної поліції з громадськістю». Зміст пропонованої статті, в тому числі, повинен передбачати право громадськості звернутися до органів поліції із повідомленнями, скаргами, заявами та пропозиціями із використання електронних засобів зв'язку в порядку, передбаченому Законом України «Про звернення громадян».

Список використаних джерел

1. Відкритість правоохоронної системи : Програма Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів. – 12.02.2015 URL: <http://police-access.info/2015/02/kontsepsiya-partnerskyh-vidnosyn-pravoohoronnyh-orhaniv-i-suspilstva>.
2. Голуб М. В. Взаємодія поліції та населення як обов'язкова умова забезпечення належного стану публічного порядку в сучасних умовах [Електронний ресурс] / М. В. Голуб // Форум права. – 2016. – № 2. – С. 30–33. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2016_2_7.pdf.
3. Зеленецький О.С. Взаємодія органів внутрішніх справ та засобів масової інформації у сфері профілактики та розкриття злочинів / О. С. Зеленецький // Форум права. - 2012. - № 4. - С. 385-388. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
4. Коваленко А. В. Окремі аспекти взаємодії поліції з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськістю у сфері протидії злочинності / А. В. Коваленко // Прикарпатський юридичний вісник. - 2016. - Вип. 6. - С. 110-113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2016_6_26.
5. Положення про Експертну раду з питань дотримання прав людини та реформування органів внутрішніх справ при Міністерстві внутрішніх справ України, затв. протоколом № 1, 2014. – [URL] : <http://mvs.gov.ua/upload/file/3.pdf>.
6. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/393/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>.
8. Процких О. Ю. Інформаційна взаємодія національної поліції України з органами публічної влади та громадськістю / О. Ю. Процких // Право і Безпека. - 2015. - № 4. – С.50-55.
9. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р. – [URL] : <http://www.kmu.gov.ua/document/247780692/R01118-00.doc>.
10. Хомишин І. Ю. Адміністративно-правові аспекти вдосконалення співпраці ОВС та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення правопорядку (Doctoral dissertation, ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00. 07 «Адміністративне право і процес»). – 2010. – 198 с.

ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ В УКРАЇНІ

Маткевич Ю.Ю., аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Університету ДФС України

Matkevich Y. PROBLEMS OF SMUGGLING IN UKRAINE

Анотація. В статті досліджується антикриміногенне значення заходів, спрямованих на усунення різкого матеріального розширення суспільства, матеріальної підтримки малозабезпечених громадян, обмеження негативних наслідків безробіття, як неминучих супутників соціально-економічних реформ. Зазначаються позитивні процеси в політичній, духовній та правовій сферах державного управління також

мають анти криміногенне значення, вони впливають практично на всі види, групи, різновиди причин, умов та інших детермінантів злочинності. Комплексний характер попередження злочинності, і зокрема, контрабанди та незаконного обігу підакцизних товарів, чітко проявляється саме на соціальному рівні, оскільки тут інтегруються різні за своїм змістом заходи

Ключові слова: злочин, контрабанда, протидія, злочинність, користь, тіньова економіка.

Abstract. *In this article, it is noted that the problem of smuggling in Ukraine along with corruption has become unprecedented, and the fight against this negative phenomenon is one of the state's primary tasks in protecting its economic interests. First of all, smuggling by its very nature causes serious damage to the financial and credit system in the country, affects foreign economic activity, fuel and energy, and also caused the absence of a tens of billions of hryvnias to the budget of the country. Due to the fact that a significant part of export-import goods flows in Ukraine has a contraband origin, the state of the domestic economy is deteriorating, domestic market is destabilizing, as the illegal import of foreign goods reduces the demand for Ukrainian non-competitive products, causing losses to the domestic commodity producer.*

In addition, the results of such criminal activity negatively affect public relations in the sphere of life and health protection of citizens (smuggling of weapons and ammunition, nuclear materials and narcotic substances), depriving them of their right to use cultural values, historical heritage of our state. This gives grounds for arguing that smuggling should be considered one of the most dangerous threats to the national security of Ukraine at the present stage.

The article also points out that, despite the fact that, quite high rates of higher education of customs officers and DFS agencies of Ukraine, in general, however, taking into account the features of the customs business, the need for a considerably higher percentage of specialists with higher legal education is seen. This is especially true for the employees of the anti-smuggling and customs services, internal security units, because in the case of smuggling, employees of the DFS of Ukraine are often mistaken, which sometimes even makes it impossible to further investigate the crime by the investigating authorities.

Key words: *crime, smuggling, counteraction, crime, benefits, shadow economy.*

Проблема контрабанди в Україні на ряду з корупцією набула небачених масштабів і боротьба з цим негативним явищем є одним із першочергових завдань держави у справі захисту її економічних інтересів. Насамперед, контрабанда по своїй суті завдає велику шкоду фінансово-кредитній системі в державі, впливає на зовнішньоекономічну діяльність, паливно-енергетичну сферу, а також стала причиною ненадходження до бюджету країни десятка мільярдів гривень. У зв'язку із тим, що значна частина експортно-імпортних товаропотоків в Україні має контрабандне походження, погіршується стан розвитку вітчизняної економіки, дестабілізується внутрішній ринок, оскільки нелегальне ввезення іноземних товарів зменшує попит на українську не конкурентоздатну продукцію, завдаючи збитки вітчизняному товаровиробнику.

Окрім цього, результати такої злочинної діяльності негативно впливають на суспільні відносини у сфері захисту життя та здоров'я громадян (контрабанда зброї та боєприпасів, ядерних матеріалів та наркотичних речовин.), позбавляють їх права на користування культурними цінностями, історичним надбанням нашої держави. Це дає підстави стверджувати, що контрабанду слід вважати однією з найнебезпечніших загроз національній безпеці України на сучасному етапі.

У соціальній сфері важливе антикриміногенне значення мають заходи, спрямовані на усунення різкого матеріального розшарування суспільства, матеріальної підтримки малозабезпечених громадян, обмеження негативних наслідків безробіття та ін., як неминучих супутників соціально-економічних реформ. Позитивні процеси в політичній, духовній та правовій сферах державного управління також мають антикриміногенне значення, вони впливають практично на всі види, групи, різновиди причин, умов та інших детермінантів злочинності. Комплексний характер попередження злочинності, і зокрема, контрабанди та незаконного обігу підакцизних товарів, чітко проявляється саме на соціальному рівні, оскільки тут інтегруються різні за своїм змістом заходи (економічні, політичні, соціальні, культурно-виховні, правові, організаційні і т.д.) [3, с. 4-5].

У кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві містяться певні недоліки щодо досліджуваного виду злочинів. Давно визріла необхідність надати статус правоохоронних органів і право здійснювати оперативно-розшукову діяльність окремим підрозділам митних органів (відділам по боротьбі з контрабандою та власної безпеки), що,

з нашого погляду, значно підвищить рівень боротьби з корупцією й контрабандою. Таке становище незадовільно позначається на боротьбі з контрабандою і корупцією в митних органах. Вітчизняне законодавство не надає права займатися оперативно-розшуковою діяльністю підрозділам ДФС України, які провадять боротьбу з контрабандою, тому при реалізації комплексних оперативно-розшукових заходів міжнародного характеру відповідні розвідувальні й оперативні підрозділи митних органів інших держав навіть відмовляються надавати потрібну інформацію українській стороні [8, с. 396]. Це значно знижує ефективність спільних дій і негативно впливає на результативність протидії контрабанді в цілому.

Не маючи змоги провадити таку діяльність, митні органи витрачають час на процедуру залучення до участі у справі спеціально уповноважених підрозділів СБУ або Управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС України, а втрата часу зменшує ймовірність установлення всіх обставин, які належать до предмета доказування по кримінальній справі. Крім того, Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає надання доручень органами дізнання один одному. Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» виконувати лише письмові доручення слідчого, вказівки прокурора й ухвали суду, запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів [4].

Слід зауважити, що серед недоліків роботи судових органів можна виокремити неадекватну оцінку суду і співвідношення вчиненого злочину та м'якості покарання для іноземних громадян, які вчинили контрабанду. На жаль, проведений нами контент-аналіз кримінальних проваджень не виявив жодного випадку призначення їм покарання у вигляді реального позбавлення волі.

До проблем, що існують в цій сфері, слід віднести недостатність нормативного матеріалу для міжнародної співпраці. Наприклад, з деякими державами Україна ще не уклала відповідних угод про надання правової допомоги по цивільних, сімейних і кримінальних провадженнях. Зазначимо при цьому, що контрабанда деяких предметів, наприклад незаконне вивезення культурних цінностей, не всіма національними законодавствами визнається злочином. Тому часто зустрічається ситуація, коли країни, що не визнають такі дії злочинними, не погоджуються на співробітництво в розкритті цих злочинів, навіть якщо вони підписали відповідні угоди [5].

Конвенцією про заходи, спрямовані на заборону й запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р. і Конвенцією ЮНІДРУА щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей від 24 червня 1995 р. передбачаються заходи для повернення викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей у випадках, якщо зазначені дії відбулися з порушенням внутрішнього законодавства країн-учасниць цих конвенцій. Підставою повернення є наявність порушеної кримінальної справи, а порядок повернення передбачено існуючими міжнародними процедурами й реалізується через уповноважені державою органи (Міністерство культури і туризму, Міністерство зовнішніх справ та ін.). Проблема полягає в тому, що не всі держави приєдналися до зазначених вище конвенцій, ратифікували їх і виконують їхні положення. Одним з варіантів, що дозволяє врегулювати спірні питання по переміщенню культурних цінностей, є укладення двосторонніх угод стосовно цієї царини міжнародних відносин.

Навіть за наявності необхідних міжнародних угод виникає проблема невиконання урядами країн з різних причин взаємних зобов'язань. Так, за твердженнями митників оперативні підрозділи митних служб інших держав далеко не завжди інформують ДФС України про проведення багатогодових міжнародних операцій по припиненню контрабанди, що значно обмежує можливості ДФС України щодо участі в міжнародній співпраці по боротьбі з контрабандою [2].

Згідно зі статтями 563-567 МК України під час здійснення своїх функцій митні органи України можуть взаємодіяти з митними та іншими органами іноземних держав та з міжнародними організаціями. Узгодження зусиль митних органів особливо необхідне на міждержавному рівні. Досягнути ефективності протидії контрабанді можна тільки спільними зусиллями. Міжнародна співпраця здійснюється на різних рівнях і в різних формах.

Серед головних передумов розвитку контрабандної діяльності на прикордонних територіях України доцільно виділити такі: 1) вигідне географічне і транспортне положення території держави; 2) функціональна неспроможність Державної прикордонної служби України забезпечити контроль за перетином державного кордону на всій лінії його протяжності; 3) надмірна кількість контрольних процедур при митному оформленні продукції, товарів, матеріальних цінностей тощо; 4) високий рівень корумпованості та бюрократизму державних чиновників; 5) криміналізація органів державної влади, суб'єктів господарювання та суспільства загалом; 6) високі ставки експортних та імпорتنих мит; 7) низька ефективність роботи органів правоохоронної та судової системи; 8) психологічні стимули та бажання підприємців до отримання надприбутків; 9) недосконалість системи митно-тарифного регулювання експортно-імпорتنих операцій; 10) поширена практика лобювання інтересів в органах державної влади представниками великого бізнесу; 11) переважно низький рівень доходів і бідність населення, яке проживає на прикордонних територіях; 12) непрозорість здійснення експортно-імпорتنих операцій; 13) недобросовісність окремих працівників Державної прикордонної служби України та Державної фіскальної служби України; 14) транснаціональний характер розвитку криміногенних структур [1, с. 60]

У свою чергу, Ю. Турчин серед основних причин контрабанди вважає не облаштованість і незахищеність державного кордону на більшості його ділянок. Найбільші труднощі, пов'язані з виявленням контрабандних потоків, виникають у зоні кордону, яка між Україною і сусідніми державами є до кінця неузгодженою. Найпоширенішою ця проблема є на ділянках кордону з державами-сусідами членами СНД. Це є детермінуючим фактором при виборі такого способу вчинення контрабанди, як переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем. Контрабандисти в цьому випадку використовують для досягнення своєї мети об'їзні шляхи [7, с. 55].

Географічне розташування України, проходження через її територію головних магістральних шляхів, що з'єднують Схід і Захід, а також відсутність ефективної системи контролю за кордоном на всій лінії його протяжності, особливо в умовах військового часу, підвищують ризики налагодження контрабандних потоків товарів, продукції, матеріальних цінностей тощо. Це не лише ускладнює розробку ефективних організаційно-економічних механізмів боротьби з контрабандою на прикордонних територіях України, але й активізує діяльність кримінальних угруповань та активізує розвиток тіньових процесів в економіці.

Прикордонні території як місце безпосереднього розвитку контрабандних відносин характеризуються недостатньою ефективністю використання наявного в них природно-ресурсного потенціалу та переваг географічно-територіального розміщення. Це зумовлено недостатнім рівнем інвестиційної привабливості прикордонних територій, нерозвиненістю їх фінансової, ринкової, соціальної, побутової інфраструктури, управлінською кризою та погіршенням людського капіталу, що зумовлено як внутрішньою, так і зовнішньою трудовою міграцією. Для полегшення процесів структуризації ризиків виникнення контрабанди в прикордонній зоні та розробки ефективного організаційно-економічного інструментарію стосовно боротьби з нею доцільною є систематизація прикордонних територій за характером їх розвитку:

1) до першої категорії належать території, у межах яких розташована розвинена мережа спеціалізованих пунктів пропуску через державний кордон, митні пости, дорожня

і транспортно-логістична інфраструктура, що стимулює процеси соціально-економічного розвитку прикордонних територій, є джерелом формування зайнятості для місцевого населення та забезпечення надходжень до місцевого бюджету. Такі прикордонні території характеризуються відносно розвиненістю, багато функціональністю та вищим рівнем якості життя населення, яке на них проживає;

2) друга категорія характеризується відсутністю на їх території об'єктів митно-пропускної інфраструктури через державний кордон, що стримує темпи соціально-економічного, інноваційного та культурного розвитку цих прикордонних територій. Водночас для останніх характерними є розвиненість дорожньо-транспортного сполучення, ведення несільськогосподарських видів економічної діяльності, наявність горизонтально-вертикальних зв'язків між суб'єктами господарювання;

3) третя категорія - це території, що характеризуються переважно периферійним і моно функціональним типом розвитку, занедбаністю інфраструктури, низьким рівнем їх взаємної інтеграції та кооперації, нерозвиненістю регіонального господарського механізму. Це ускладнює організацію належного контролю за перетином державного кордону на всій лінії його протяжності. [1, с. 61]

Необхідність поліпшення діяльності ДФС України вимагає покращання професійної підготовки працівників цієї служби, що дозволить їм якісніше виконувати свої обов'язки. За станом на 2016 р. серед службовців митних органів осіб з вищою освітою було 91 %, в тому числі близько 15% – з юридичною освітою, 23% – з економічною освітою. Так, у 2015 р. Апеляційний суд Одеської області узагальнив практику розгляду справ про контрабанду та порушення митних правил з 2011 по 2015 роки, зробивши відповідно до результатів узагальнення висновки про наявність значної кількості помилок під час провадження дізнання та досудового слідства по цій категорії злочинів [6, с. 45].

Отже, попри те, що і так, досить високі показники щодо вищої освіти працівників митниці та органів ДФС України, в цілому, однак, враховуючи особливості митної справи, вбачається необхідність значно вищого відсотка спеціалістів з вищою юридичною освітою. Особливо це стосується працівників служби боротьби з контрабандою та митної варти, підрозділів внутрішньої безпеки, оскільки, при провадженні справ про контрабанду працівники ДФС України досить часто помиляються, що іноді навіть унеможлиблює подальше розслідування злочину слідчими органами.

Список використаних джерел

1. Волошин В. І. Боротьба з контрабандою на прикордонних територіях як інструмент зміцнення економічної безпеки держави. *Соц.-ек.проблеми сучас.періоду України, 2014, Вип. 4(108). С. 56-64*
2. Гайворонський Є.П.Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання :дис ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2009. 212 с.
3. Марко С.І., Турчин Ю.Б. Попередження контрабанди та незаконного обігу підакцизних товарів заходами економічного характеру. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* Львів: ЛьвДУВС, 2011. Вип. 1 (2). 384 с.
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303.
5. Пшеничний І.В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2000. 220 с.
6. Тараненко О.М. Сучасні завдання прокуратури щодо виконання постанови Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2005 року «Про затвердження державної програми «Контрабанді – СТОП» на 2005-2006 роки». *Митна справа.* 2007. № 3. С. 44-46.
7. Турчин Ю.Б. Особливості детермінації контрабанди підакцизних товарів. *Митна справа.* 2011. №1 (73). С. 49-56.
8. Щербань В.А. Організація боротьби з контрабандою наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. *Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення.* К., 1998. Т. 10. С. 390-397.

ДО ПИТАННЯ БОРОТЬБИ З ЯВИЩЕМ КОРУПЦІЇ

Мацелик М.О., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського права та процесу Університету ДФС України

Matselyk M.O. ON THE ISSUE OF COMBATING THE PHENOMENON OF CORRUPTION.

Анотація. У статті розглянуто питання сучасного розповсюдження корупції в Українському суспільстві та запропоновані можливі шляхи їх вирішення. Корупція як явище не тільки провокує і поглиблює кризу в економіці, а також погіршує рейтинг на світовій арені нашої держави. Світ сприймає Україну не просто як високо корумповану країну, але як державу, в якій політична, багаторівнева та звичаєва корупція стала природною складовою соціальних відносин. Водночас, в Україні сьогодні існує загальний консенсус, що без подолання корупції країна просто не може бути успішною. Вимірювання масштабів корупції та адекватна оцінка ефективності антикорупційних заходів є проблемою для експертів, політиків та суспільства. Але без такого аналізу неможливо оцінити ступінь успішності антикорупційної стратегії та адекватно відрегулювати зміст, час та механізми запровадження відповідних заходів. Тому автор намагається розкрити конкретні сфери подолання корупції в Україні.

Ключові слова: поширення корупції, протидія корупції, антикорупційне законодавство.

Abstract. The relevance of the article is due to the fact that corruption as a phenomenon not only provokes a deepening crisis in the economy, but also worsens the rating on the world stage of our state. The world perceives Ukraine not just as a highly corrupt country, but as a state in which political, multi-level and ordinary corruption has become a natural component of social relations. At the same time, in Ukraine today there is a general consensus that without overcoming corruption, a country simply cannot be successful. Measuring the scale of corruption and adequately assessing the effectiveness of anti-corruption measures is a challenge for experts, politicians and society. But without such an analysis, it is impossible to assess the degree of success of the anti-corruption strategy and to adequately adjust the content, time and mechanisms for the introduction of appropriate steps. Therefore, the author makes an attempt to uncover specific areas for overcoming corruption in Ukraine.

Key words: spread of corruption, counteraction to corruption, anti-corruption legislation.

Постановка проблеми. Ефективна протидія корупції на сучасному етапі розбудови демократичної держави є однією з тих напрямків державної влади яке вимагає громадянське суспільство. Актуальність її зумовлюється тим, що корупція провокує та поглиблює кризу в економіці, на світовій арені Україна втрачає рейтинги. А це означає те що західні інституції з насторогою дивляться на державу як на стратегічного партнера в міжнародних відносинах. Да і сам народ розуміє які негативні наслідки для нього несе це явище.

Україна – відноситься до тієї групи країн, в яких політична, багаторівнева та побутова корупція глибоко укорінилась в різних сферах життя і стала органічним елементом суспільних відносин. Корупція призводить до втрат держави та населення внаслідок неефективного використання бюджетних коштів, низької якості державних послуг, а також посилює невизначеність середовища, у якому функціонують економічні суб'єкти та домогосподарства. Проте, оцінюючи це явище в Україні, неупереджений дослідник стикається з проблемами, оскільки міжнародні рейтинги насамперед вимірюють лише сприйняття корупції, тоді як економічних оцінок втрат від корупції та, відповідно, вираштів від її подолання гостро бракує. Протягом 2014 - 2018 років боротьба з корупцією в Україні була визначена як один із ключових пріоритетів державної політики. Завдяки ряду успішних заходів певний прогрес у подоланні корупції відзначили й міжнародні організації але ефективність цих заходів громадянське суспільство не відчувало.

Впроваджені протягом цих років реформи сприяли переміщенню України зі 144 місця у 2013 році на 130 місце за Індексом сприйняття корупції.

Світ сприймає Україну не просто як високо корумповану країну, але як державу, в якій політична, багаторівнева та звичаєва корупція стала природною складовою соціальних стосунків. Разом з тим в Україні сьогодні існує спільний консенсус, що без подолання корупції країна просто не може бути успішною.

Виклад основного матеріалу. Корупція та боротьба з цим явищем є складним та багатовимірним процесом. А тому оцінки масштабів корупції, та тих хто налаштований на боротьбу з нею зростає з кожним днем але немає політичної волі та ефективних дій з боку відповідних органів а також застосування антикорупційних заходів сильно різняться. При цьому слід зазначити, що всі відомі сьогодні міжнародні рейтинги вимірюють саме сприйняття корупції, тоді як наукових економічних оцінок втрат від корупції та, відповідно, вирахів від її подолання явно бракує.

Вимірювання масштабів корупції та адекватна оцінка ефективності антикорупційних заходів є викликом для експертів, політиків та суспільства. Але без такого аналізу неможливо оцінити ступінь успішності антикорупційної стратегії та адекватно скоригувати зміст, час та механізми запровадження відповідних кроків.

Даному питанню приділяли увагу вчені М. Мельник, Є Невмиржицький та інші.

Хотілося відмітити те, що М. Мельник розглядає корупцію як різновид соціальної корозії, яка роз'їдає і руйнує органи виконавчої влади, державу та суспільство вцілому.[2, с.34]

Є. Невмиржицький зазначає, що корупція, це в першу чергу соціально –політичне явище, головною особливістю якого є використання посадовими особами законодавчої, виконавчої та судової влади, а також громадських об'єднань, установ, організацій господарського управління всіх форм власності свого службового становища для одержання матеріальних цінностей, послуг, пільг для себе або третіх осіб.[3,с.44]

Вчені говорять про те, що корупція заважає нормальному розвитку суспільних відносини в державі, я це означає порушення прав та свобод людини та громадянина.

На вимогу міжнародних організацій та виконання міжнародних документів антикорупційних стандартів були прийняті численні закони:

а) *загального характеру та щодо відповідальності* за корупційні правопорушення і правопорушення, пов'язані з корупцією: «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014 – 2017 роки», «Про запобігання корупції», «Про очищення влади», окремі положення Кримінального, Кримінального процесуального, Цивільного, Цивільного процесуального кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кодексу адміністративного судочинства України;

б) *щодо діяльності спеціалізованих органів по боротьбі з корупцією*: «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»;

в) *про етичні правила, антикорупційні обмеження і заборони для окремих посадових осіб і щодо запобігання політичній корупції*: «Про державну службу», «Про судоустрій і статус суддів», «Про політичні партії в Україні», «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», окремі положення Кодексу законів про працю України тощо;

г) *щодо запобігання корупції в економіці і спорті*: «Про публічні закупівлі», «Про захист економічної конкуренції», окремі положення Господарського і Господарського процесуального кодексів України, «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» та ін.;

д) *щодо доступу до інформації*: окремі положення Цивільного, Господарського, Бюджетного і Земельного кодексів України, закони «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», «Про дорожній рух», «Про Державний земельний кадастр», «Про телебачення і радіомовлення», «Про відкритість використання публічних коштів», «Про

інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про доступ до судових рішень» тощо. Пророблено дуже багато роботи органом законодавчої влади але очікуваного результату поки що немає. Створені органи відповідної компетенції які повинні здійснювати боротьбу з корупцією, знову немає політичної волі. Тому формуючи норми і здійснюючи правозастосування, потрібно забезпечувати його одноманітність. Саме принципи повинні служити орієнтиром при створенні так і при застосуванні норм. Принцип (від латин. "principiū" - основа, початок) - основоположення, вихідна, керівна ідея, основне правило поведінки, діяльності [1].

Принцип визнання, забезпечення і захисту основних прав і свобод людини і громадянина є конституційним і, більш того, універсальним. Відповідно до Конституції України громадянин, його права і свободи є вищою цінністю. Визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина - обов'язок держави. Конституція України закріплює: "Права і свободи людини і громадянина є такими, що безпосередньо діють. Вони визначають зміст і застосування законів в діяльності органів публічної влади.

Вони визначають зміст і застосування законів в діяльності законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечення правосуддям". Принципу набуває особливий сенс, оскільки корупція як негативне соціальне явище приводить до порушення прав громадян, до недотримання умов нормальної конкуренції між суб'єктами економічної діяльності, до дискредитації інституту публічної служби в державі. Принцип законності також є конституційним і загальногалузевим принципом національного права. Законність - це стан постійного і точного виконання якісного і справедливого законодавства, що забезпечується невідворотністю вживання заходів державного примусу в разі порушень. Режим законності - певний стан реального рівня відповідності суспільних відносин, що виникають на основі закону і інших нормативних актах. Та все ж в кожній сфері принцип законності має власні особливості і наповнення. Наступні напрями його реалізації: 1) чіткого виконання Закону службовцями органів публічної влади, що виключає корупційні прояви; 2) чіткого виконання Закону громадянами і організаціями, які не повинні ініціювати корупційні стосунки; 3) чітке дотримання і виконання Закону правоохоронними і іншими органами в процесі протидії корупції. У результаті діяльність по протидії корупції має на меті відновлення стану законності.

Принцип публічності і відкритості в діяльності державних органів і органів місцевої самоврядності, на жаль, поки не зайняв гідного місця в нашому законодавстві. Причиною тому - відсутність основоположних законів про державні органи і їх діяльність. Найчастіше цей принцип заміщається набагато вужчим по сфері свого вживання принципом гласності. У Конституції України принцип відкритості закріплений лише по відношенню до судового розгляду. Ми можемо виявити цей принцип в деяких галузевих законах - відкритість інформації про діяльність державних органів і органів місцевої самоврядності і вільний доступ до такої інформації, відкритість державної служби і її доступність громадському контролю, об'єктивне інформування суспільства про діяльність державних службовців. Приватизація державного і комунального майна ґрунтується на визнанні рівності покупців державного і комунального майна ґрунтується на відкритості діяльності органів державної влади і органів місцевої самоврядності. Тим часом саме публічність і відкритість влади відповідає ідеї повноцінного державного управління, що передбачає підконтрольність влади суспільству. Держави, в яких сформований механізм інформаційної відкритості влади, є менш корумпованими. Вище зазначені принцип несе і превентивне антикорупційне навантаження - по-перше, відкритість діяльності влади скорочує корупційні можливості, по друге будь-які відхилення і порушення, допомагають в роботі правоохоронних органів, по-третє, дозволяє громадянам і організаціям включитися в процес протидії корупції.

Принцип невідворотності відповідальності як такий з нормативних правових актів зник (нагадаємо, що він був одним з основних принципів радянського кримінального

законодавства). Відповідальність за корупційні правопорушення, має мету підкреслити серйозність антикорупційної політики і орієнтованість на конкретні підсумки діяльності по протидії корупції. Даний принцип означає, що за кожен факт корупційного порушення (за умови доказу провини, ставало зрозуміло) повинне призначатися адекватне покарання.

Принцип комплексного використання політичних, організаційних, інформаційно-пропагандистських, соціально-економічних, правових, спеціальних і інших заходів відображає специфіку корупції як явища, що вимагає адекватного і системного реагування. Комплексність використання заходів протидії корупції орієнтована як на профілактичну роботу, так і на безпосередню боротьбу з корупційними проявами і ліквідацію їх наслідків. Вдумливе відношення до реалізації даного принципу на практиці дозволить уникнути перегинів, "кампанійщини", показових процесів, перетворивши дану діяльність на один з компонентів державного управління.

Принцип пріоритетного застосування заходів по запобіганню корупції, якщо розглядати його в системному зв'язку з принципом комплексності заходів, орієнтує на організацію повсякденної роботи в нормальному режимі, виховання в суспільстві нетерпимості до корупції, піднімання престижу публічної служби і забезпечення її стабільності, виховання нового покоління публічних службовців. Цей принцип задає тон реалізації всього масиву нормативних актів про публічну службу, а також тих нормативних актів, які визначають порядок реалізації прав громадян і організацій в адміністративних відносинах стосунках. Нормативна база що регулює діяльність публічних службовців не має бути корупційною і підштовхувати їх до довільного правозастосування. Важливу роль в реалізації цього принципу повинно зіграти саме суспільство. Принцип співпраці держави з інститутами громадського суспільства, міжнародними організаціями і фізичними особами підкреслює загально соціальний характер проблеми корупції. Корумпованість держави - проблема не лише самого державного апарату це питання і до самого суспільства, що складається з громадян, що вважають це явище якщо не нормальним, то сповна терпимим. Зрозуміло, для справжньої співпраці держави і суспільства необхідно немало умов, багато хто з яких не до кінця склався в нашій країні. До таких умов слід віднести: високий рівень розвитку демократичних інститутів, політичну і громадську активність населення, справжній плюралізм думок, справжню свободу і незалежність преси, реальну прозорість дій влади і її підконтрольність інститутам громадського суспільства. Там, де йдеться про співпраці, не може диктувати умови лише один суб'єкт. На жаль, даний принцип найслабкіше реалізований в тексті Законів, що вище згадувалися.. Ще належить розробити способи і механізми, орієнтовані на населення, здатні заохочувати суспільство і окремих громадян до такої співпраці, збирати об'єктивну інформацію про масштаби і способи корупції серед чиновників. Опора на громадянське суспільство в боротьбі із злочинністю в цілому і корупцією зокрема є важливим напрямом діяльності правоохоронних органів в демократичних країнах. Так у ст. 22 Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію говориться про захист осіб, що співробітничать з правосуддям, і свідків та пропонується забезпечення ефективним і належним захистом тих, хто повідомляє про корупційні злочини, співпрацює з органами, що здійснюють розслідування та правосуддя. Необхідно відзначити, що ті нормативні акти, які передбачається прийняти що дадуть змогу розвинути законодавчу базу в Україні (та зважаючи на його реальну реалізацію даного механізму його дії будуть розподілені нормативних актах), повинні базуватися саме на викладених принципах і розвивати їх в своїх нормах.

Корупція стала чинником, який реально загрожує національній безпеці, демократичному розвитку держави та суспільству, конституційному ладу. Корупція підриває авторитет країни, завдає шкоди по формуванню державного апарата, порушує принцип верховенства права, дискредитує державу на міжнародному рівні.

Дотримуючись вищезазначених принципів та невідворотності покарання за корупційні дії, а також запровадити суворіші міри покарання, що в свою чергу вплине на свідомість суспільства загалом та порушників зокрема.

На даний час це зробити неможливо, щоб це все запрацювало потрібно міняти судову систему та органи які безпосередньо здійснюють боротьбою з корупцією.

Список використаних джерел

1. Короткий словник іноземних слів / Під ред. І.В. Лехина і Ф.Н. Петрова. М., 1951.
2. Мельник М.І. Хабарництво:загальна характеристика, проблеми кваліфікації удосконалення законодавства/М.І.Мельник.-К.:Парлам. Вид-во. 2000 - 256 с
3. Невмержицький Є. В.Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія/Є.В.Невмержицький .-К.:КНТ. 2008.-368с.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Новицька Н.Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри цивільного права та процесу Університету ДФС України

***Анотація.** У статті проаналізовано соціально-правову сутність публічно-приватного партнерства при реалізації фіскальної політики в Україні. Доведено що основна мета такого партнерства полягає в запровадженні альтернативного контролю в податковій сфері у чітко встановлених межах.*

***Ключові слова.** публічно-приватне партнерство, податкова сфера, фіскальна політика, громадські організації.*

***Abstract.** In the process of implementing the reform of state bodies, their activities are aimed at ensuring the fulfillment of the service function, which in turn increases the confidence of civil society in the state. That is why the development of partnership between the state of business and civil society should come to the fore, which is possible on the basis of the formation of a public-private partnership, which will become an effective mechanism in the field of providing public services and improving the activities of public bodies. Public-private partnerships are an important tool for public-private partnerships to achieve socially important goals. Despite the fact that public-private partnership in the field of providing public services remains out of the attention of the Law of Ukraine "On public-private partnership" in society there is a need to build such relations in the implementation of fiscal policy in Ukraine. The main objective of such a partnership will be to introduce alternative control in the tax area within clearly defined limits. For the development of a public-private partnership, appropriate conditions have to be created, a methodology has been introduced, and mechanisms that are widely used in the world are adapted.*

***Keywords.** public-private partnership, tax, fiscal policy, public organizations.*

В умовах масштабної реформи управлінської сфери держави з метою орієнтації її на задоволення потреб громадян, забезпечення сталого розвитку суспільства та держави підвищується роль співробітництва між державою та приватною сферою. Встановлення балансу інтересів публічної та приватної сфер в державному управлінні можна вважати одним із завдань реформи публічного управління.

В процесі реалізації реформи державних органів їх діяльність спрямовується на забезпечення виконання сервісної функції, що в свою чергу підвищує довіру громадянського суспільства до держави. Саме тому розвиток партнерських відносин між державою бізнесом та громадянським суспільством повинні вийти на перший план, що можливо на основі формування публічно-приватного партнерства, яке стане дієвим механізмом у сфері надання суспільних послуг та покращення діяльності публічних органів.

У 2010 році був прийнятий Закон України «Про державно-приватне партнерство» який визначив основи рівноправної взаємодії державних органів та приватних партнерів та встановив ознаки державно-приватного партнерства[1]. Необхідно відзначити, що сам термін державно-приватне партнерство не в повній мірі відображає саму суть зазначеної взаємодії. Про це говорять вчені і ми підтримуємо їх думку, адже суспільні інтереси і потреби виходять за межі суто державних, до них відносяться також інтереси соціальних груп (наприклад, люди з обмеженими можливостями, пенсіонери, громадські об'єднання), територіальних громад та ін[2, 3].

Публічно-приватне партнерство це важливий інструмент взаємодії державного та приватного сектору задля досягнення суспільно важливих цілей. Зараз в Україні вже зроблено перші кроки для реалізації публічно приватного партнерства але вони не завжди виправдовують очікувані результати щодо застосуванні відповідних механізмів для реалізації суспільно значимих проєктів. Здебільшого держава очікує від приватних партнерів лише фінансових інвестицій для впровадження інфраструктурних проєктів трактуючи публічно-приватне партнерство виключно як фінансове джерело і майже зовсім не звертаючи увагу на надання публічних послуг в рамках його реалізації. Однією із причин недовіри громадян до влади є саме неякісне та неефективне надання публічних послуг, тому застосування публічно-приватного партнерства у цій сфері є актуальним для нашої країни. На нашу думку, перевагами такого партнерства є по-перше, збільшення довіри населення та бізнесу до діяльності органів влади, по-друге, це дасть змогу розвантажити державних службовців та оптимізувати управлінські процеси, і по-третє, залучення приватної складової до надання публічних послуг не потребує значного вдосконалення правового забезпечення у сфері бюджетної підтримки та, що саме головне, збільшення її обсягів.

В умовах сьогодення податкова система є важливим елементом регулювання економічних і соціальних процесів у державі. У Проєкті Стратегії реформування податкової системи України зазначено, що удосконалення фіскальної політики України в сучасних умовах має бути спрямоване на побудову сучасної конкурентоспроможної соціально-орієнтованої ринкової економіки, інтегрованої до ЄС; реалізацію модернізаційного проєкту економіки знань за умови збільшення сукупних податкових надходжень до всіх рівнів бюджетів та державних цільових фондів; проведення збалансованої бюджетної політики на середньострокову перспективу [4]. Разом з тим, це можливе лише за умови реалізації виваженої державної фіскальної політики, спрямованої на досягнення балансу публічних інтересів держави та приватних інтересів. Незважаючи на це, ДФС України залишається відносно закритою організацією, діяльність якої акцентована в першу чергу на фіскальні результати. Поза увагою залишається необхідність створення механізму моніторингу результативності реформування податкової системи. Відсутність такого механізму підриває основи приватно-публічного партнерства у сфері адміністрування податків та зборів, унеможливорює зворотній зв'язок між усіма зацікавленими сторонами та керівництвом ДФС та погіршує сприйняття ДФС України представниками громадянського суспільства. Останнім часом ми можемо спостерігати постійні законодавчі ініціативи з розвитку партнерських відносин держави і бізнесу. О.В. Артюх та О.В. Белінська критично проаналізували основні пропозиції бізнес асоціацій та громадських організацій щодо перспектив розвитку публічно-приватного партнерства при реалізації фіскальної політики в Україні та виділили найбільш перспективні [5]. Зокрема, пропозиція Коаліції «Реанімаційний пакет реформ» щодо розмежування між окремими інституціями нормотворчої, сервісної та контрольної функції, які виконує ДФС України [6, с.31].

Цікавою, з точки зору запровадження публічно-приватного партнерства, є пропозиція Інституту соціально-економічної трансформації щодо передачі окремих функцій державного контролю комерційним аудиторським компаніям. Незважаючи на серйозні ризики таких дій, така пропозиція видається доволі слушною, адже існує позитивний міжнародний досвід залучення міжнародних аудиторів «Великої четвірки» для здійснення контролю (зокрема за трансферним ціноутворенням). В підтримку вищезазначеного виступають і деякі українські вчені стверджуючи що сьогодні публічно-приватне партнерство варто будувати на основі нової моделі взаємодії учасників контролю у сфері оподаткування: державні фіскальні органи – суб'єкти незалежного податкового аудиту – платники податків [5].

Отже, незважаючи на те що, публічно-приватне партнерство у сфері надання публічних послуг залишилося поза увагою Закону України «Про державно-приватне

партнерство» у суспільстві є потреба побудови таких відносин при реалізації фіскальної політики в Україні. Основна мета такого партнерства полягатиме в запровадженні альтернативного контролю в податковій сфері у чітко встановлених межах. Для розвитку публічно-приватного партнерства повинні бути створені відповідні умови, запроваджена методологія, адаптовані широко застосовувані у світі механізми.

Список використаних джерел

1. Про державно-приватне партнерство. Закон України від 01.07.2010 р. // Голос України від 30.07.2010 - №140.
2. Запатріна І. В. Публічно-приватне партнерство в Україні: перспективи застосування для реалізації інфраструктурних проєктів і надання публічних послуг / І.В. Запатріна // *Економіка і прогнозування*. — 2010. - № 4. - С. 62-86.
3. Пашко П.В., Гулько К.І. Інституалізація державно-приватного партнерства у митній справі. // *Економіка та держава*. - № 6. - 2018 – С. 4-8.
4. Проект Стратегії реформування податкової системи України / Міністерст– во фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/ article?art_id=65533&cat_id=65530](http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65533&cat_id=65530)
5. Артюх О. В., Белінська О. В. Державно-приватне партнерство у сфері оподаткування : критичний огляд сучасних підходів / О. В. Артюх, О. В. Белінська // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка» : науковий журнал. – Острог : Вид-во НУ«ОА», вересень 2017. – № 6(34). – С. 83–88.
6. Дорожня карта реформ (вересень 2016 – грудень 2017 рр.) [Електронний ресурс]: за ред. В. В. Міського. – Київ, 2016. – 72 с. – Режим доступу : [http:// rpr. org. ua /wp-content/uploads/2016/09/Dorozhnyakarta-reform-RPR-do-kintsya-2017-roku.pdf](http://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/Dorozhnyakarta-reform-RPR-do-kintsya-2017-roku.pdf)

УДК 343(98)

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНИХ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Омельчук Л.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Університету ДФС України; **Ковальчук М.О.**, здобувач вищої освіти, Університету ДФС України

Omelchuk L.V., Kovalchuk M. O. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF RESTORATION OF LOST MATERIALS OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Анотація. У статті висвітлюються особливості відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження за законодавством Франції, Латвії, Естонії, Молдови, Польщі та Російської Федерації, а також проводиться порівняльно-правовий аналіз з вітчизняним інститутом відновлення. Виділяється позитивний законодавчий досвід з регулювання порядку відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, який можна використовувати для вдосконалення українського інституту відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження.

Ключові слова: матеріали кримінального провадження, втрата матеріалів, відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, відновлювальне провадження.

Summary. On November 28, 2018, the specialty article "International experience of restoring lost materials of criminal proceedings" was published to the editorial office of the scientific and practical edition *Sociology of Law*, which was published by Omelchuk L.V., a candidate of legal sciences, associate professor of the department of criminal process and criminalistics of the University of DFS of Ukraine and Kovalchuk M.O., a student of higher education, University of DFS of Ukraine. Without any objection, the article received a positive review and was published in the journal *Sociology of Law* No. 3-4 of 2018.

The issue of restoring lost criminal proceedings is so important for the theorists and practitioners of domestic criminal justice that the set of norms governing this type of proceedings is well-grounded in a separate institute. The Institute for Restoring Lost Materials to Criminal Proceedings is a novelty for Ukrainian legislation, so it is appropriate to consider the practice of foreign countries and compare it with Ukrainian legislation, as it will allow us to find gaps in our legislation and improve it.

The article deals with the peculiarities of the restoration of the lost materials of criminal proceedings under the laws of France, Latvia, Estonia, Moldova, Poland and the Russian Federation, as well as a comparative legal analysis with the domestic restoration institute. Positive legislative experience is allocated for regulating the procedure for restoring lost criminal proceedings, which can be used to improve the Ukrainian institute for the restoration of lost criminal proceedings.

Key words: materials of criminal proceedings, loss of materials, restoration of lost materials of criminal proceedings, restoration proceedings.

Послідовний розвиток, заповнення існуючих прогалів у чинному законодавстві, створення нових процесуальних інститутів є загальною тенденцією, що характеризує кримінальне процесуальне право України. Досить важливою умовою оперативного виконання органами досудового розслідування, прокуратури та суду доручених їм завдань є організація діяльності, яка здійснюється виключно на науковій основі. Відповідно до вище сказаного – це вимагає від кримінальної процесуальної науки і пов'язаних з нею галузей знань розробки актуальних проблем, висунутих практикою органів досудового розслідування, прокуратури та судів.

Однією з таких є відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, розроблення правових та наукових основ регулювання даного інституту. У зв'язку з проведенням в Україні судово-правової реформи, реалізації положень нового кримінально процесуального законодавства, доволі важливого теоретичного і практичного інтересу набувають проблеми, які пов'язані з втратою матеріалів кримінального провадження і майбутнього їх відновлення.

Варто зазначити, що в українській юридичній літературі ця проблема досить рідко ставала предметом наукових досліджень. Єдиною цілісною працею, яка повністю охопила це питання, була кандидатська дисертація В. Ю. Кузьмінової, захищена ще у 2002 році. Також, окремі аспекти порядку відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження у різні часи розглядалися М. Борисенком, А. Віноградим, Н. Єфремовою, Д. Жовнінком, В. Зеленецьким, О. Івановою, Л. Калінкіною, В. Кальницьким, В. Кузьми новою, П. Купко, А. Маланюком, В. Михайловим, О. Мещеряковою, А. Романюком, А. Фільченком та ін. Дослідженню ж сучасної нормативно-правової регламентації порядку відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження приділена увага лише в статті та тезах О. Миколенко.

Питання відновлення втрачених кримінальних проваджень отримали необхідну правову регламентацію відносно нещодавно, оскільки інститут відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження став законодавчою новелою Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, до набуття чинності яким питання відновлення втрачених матеріалів проваджень у кримінальному судочинстві не було врегульоване.

Таке унормування не в останню чергу пов'язано із тим, що сучасна Україна є конструктивним суб'єктом міжнародних відносин, цілеспрямовано бере участь у формуванні багатопольярного світу, керуючись принципами міжнародного права, а також взаємної поваги, рівноправності і справедливості. Використання позитивного законодавчого та правозастосовчого досвіду зарубіжних країн сприяє якісній та інтенсивній імплементації за допомогою трансформації і інкорпорації міжнародно-правових інститутів в систему побудови національного права. Використання міжнародного досвіду в кримінальному процесі дозволить знайти шляхи вирішення ряду питань, в тому числі пов'язаних з відновленням втрачених матеріалів кримінального провадження, що на даний час є дуже актуальними для нашої країни. Для з'ясування особливостей правового закріплення інституту відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження видається раціональним розглянути законодавство зарубіжних країн романо-германської правової системи, адже детальне вивчення зарубіжного досвіду допоможе вдосконалити вітчизняне законодавство [10].

Одним з представників континентальної системи права є Франція, кримінально-процесуальне законодавство якої закріплює ряд процесуальних дій, виконуваних в разі втрати процесуальних документів на судових стадіях. Так, суд, в провадженні якого перебуває кримінальна справа, наділений повноваженнями щодо відновлення втрачених процесуальних документів. До числа відновлюваних документів відносяться непередані до виконання оригінали вироків, постанов по справах про злочини, проступки або

порушеннях, а також процесуальні документи, що знаходяться у провадженні, і їх копії, які були знищені, викрадені або загублені [9, с. 232]. При відновленні втрачених вироків та інших постанов використовуються їх копії, які збереглися, засвідчені в установленому порядку (ст. 649). У кримінально процесуальному законодавстві України є аналогічний механізм відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження за збереженими копіями. Відповідно до ч. 1 ст. 530 КПК України «під час судового розгляду суд використовує ту частину матеріалів кримінального провадження, що збереглася, документи, видані фізичним чи юридичним особам до втрати матеріалів кримінального провадження, копії цих документів, інші довідки, папери, відомості, які стосуються цього провадження» [6].

Відповідно до кримінально процесуального законодавством Франції особливий інтерес становить закріплення механізму відновлення втрачених документів, які відновити неможливо. Так, законодавець визначив, що в випадку неможливості відновлення рішень суду, судове слідство відновлюється з тієї стадії процесу, коли були втрачені документи. Справа відбувається точно так само як і в інших випадках, якщо не збереглася засвідчена або автентична копія судового рішення (ст. 651) [1, с. 232]. В українському кримінальному процесуальному законодавстві, на жаль, порядок діяльності суб'єктів при неможливості відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження не визначений. Тому логічним є звернути увагу на досвід французького законодавця у вирішенні питання вдосконалення українського інституту відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження.

У кримінально-процесуальному законодавстві Республіки Польща закріплено окрему главу, де визначено сім статей, які регулюють порядок відновлення втрачених або знищених матеріалів кримінальної справи [3]. Відмінною особливістю польського законодавства від українського є закріплення в КПК конкретних суб'єктів, що відповідають за відновлення втрачених матеріалів кримінальних справ. Так, в разі втрати матеріалів кримінальної справи в ході попереднього розслідування, їх відновлення організовує прокурор, в судових стадіях - суд, який розглядає кримінальну справу (ст. 160). Має специфіку і сам порядок відновлення втрачених матеріалів в залежності від того на якій стадії перебуває справа. Так, у кримінальній справі, провадження у якій було закінчено в установленому законом порядку і рішення компетентного органу вступило в законну силу, підлягає відновленню лише та частина матеріалів, яка необхідна для виконання прийнятого рішення, відновлення провадження, а також для проведення провадження в касаційному порядку або здійснення законних інтересів сторін (Ст. 161). У своїй постанові про відновлення матеріалів кримінальної справи компетентний орган встановлює необхідний обсяг матеріалів, що підлягають відновленню, або підтверджує факт про неможливість відновити втрачені матеріали справи. Дане рішення може бути оскаржене зацікавленими сторонами (ст. 165). Якщо справа законно незавершеної справи не може бути реконструйована або частково відтворена, процедурні заходи повинні бути повторені в обсязі, необхідному для продовження провадження. (ст. 166) [3].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що кримінальні справи, що знаходяться у провадженні компетентного органу, підлягають обов'язковому відновленню до прийняття по ньому законного рішення. Відповідно до українського законодавства, а саме ч. 1 ст. 524 КПК «відновленню підлягають втрачені матеріали в тому кримінальному провадженні, яке завершилося ухваленням вироку суду» [6]. Виходячи з цього можна зробити висновок, що законодавець не дає можливості відновити втрачені матеріали, якщо провадження ще не завершилося.

У Кримінально процесуальному кодексі Молдови процедурі відновлення кримінальних справ присвячена окрема восьма глава, що складається з п'яти статей. Відмінною особливістю молдавського законодавства є поділ процедури відновлення кримінальних справ. Так, законодавець розрізняє відновлення в звичайному і спеціальному порядку. Відмінність даних процедур обумовлюється прийнятими

процесуальними рішеннями про відновлення кримінальної справи і механізмом збирання доказів [2].

В ході відновлення втрачених кримінальних справ або його окремих документів в звичайному порядку орган кримінального переслідування або голова судової інстанції, в провадженні якого знаходиться справа, складає протокол, в якому встановлюються факт і обставини зникнення, і вказуються на прийняті по їх виявленню заходи. На підставі протоколу про встановлення зникнення кримінальної справи або документів здійснюється заміна або відновлення зниклої справи або документа (ст. 526). Заміна зниклого документа здійснюється при наявності офіційної копії цього документа. Орган кримінального переслідування або судова інстанція приймає необхідні заходи для отримання відповідної копії. При цьому отримана копія офіційно замінює оригінал втраченого документа (Ст. 529) [7].

У разі неможливості заміни або відновлення втрачених документів зі справи в звичайному порядку, прокурор своєю постановою або судова інстанція своєю ухвалою приймають рішення про заміну або відновлення втрачених кримінальних справ або документів з нього (ч. 1 ст. 527). Рішення про відновлення може бути оскаржене в касаційному порядку. Після прийняття даного рішення законодавець наділяє відповідних уповноважених осіб використовувати будь-які засоби доказування з метою відновлення кримінальної справи (ч. 2 ст. 530) [8].

Необхідно відзначити, що за законодавством Молдови відновлення втрачених кримінальних справ обмежується відтворенням документів, які містяться в ньому раніше і результат відновлювальної діяльності встановлюється постановою прокурора або ухвалою судової інстанції з викликом зацікавлених сторін (ч.ч. 1 та 4 ст. 530) [7].

Позитивною особливістю інституту відновлення кримінальних справ за законодавством Молдови, на наш погляд, є визначення суб'єктів відновлювальної діяльності і відмежування їх функцій. Так, в ході втрати кримінальної справи на стадії попереднього розслідування, його відновленням займається орган кримінального переслідування під контролем прокурора. У судових стадіях відновлення втрачених кримінальних справ здійснюється судом, в розгляді якого перебувала справа. При цьому, якщо для відновлення кримінальної справи необхідно використовувати засоби доказування, які судова інстанція не може отримати, вона має право вимагати від прокурора здійснення необхідних заходів для відновлення справи. Даний механізм застосуємо до кримінальних справ, які знаходяться в провадженні [5].

Разом з тим молдавський законодавець не випустив з уваги кримінальні справи, які завершилися ухваленням вироку суду, визначивши суб'єктом відновлюваної діяльності в разі їх втрати той орган, в архіві якого зберігалася кримінальна справа. Відсутність подібної норми у вітчизняному КПК створює певні проблеми з відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, що знаходяться на архівному збереженні. Так, як показує статистика, більша частина кримінальних проваджень зникає саме з архівів, тому було б доречно врегулювати це питання на законодавчому рівні і покласти обов'язок відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, яке уже було передано в архів, на орган, в підпорядкуванні якого знаходиться архів.

За кримінально процесуальним законом Латвійської Республіки відновлення втраченого кримінальної справи проводиться за постановою прокурора або суду, яке в необхідному випадку направляється для виконання в установи досудового розслідування [11, с. 173]. Матеріали кримінальної справи відновлюються за збереженими копіями відповідних документів, а також шляхом проведення необхідних повторних процесуальних дій (ч. 2 ст. 383). Інших роз'яснень по механізмі відновлення втрачених кримінальних справ в кримінально-процесуальному законі Латвійської Республіки не міститься.

У кримінально-процесуальному кодексі Естонської Республіки механізм відновлення втрачених кримінальних справ не закріплений. Однак визначена процедура

відновлення втраченого процесуального чи іншого документа, що має важливе значення для подальшого вирішення кримінальної справи [4]. Так, в разі неможливості відновлення втраченого документа використовується його копія. При цьому копія повинна бути завірена в судовому або нотаріальному порядку, внаслідок чого вона набуває статусу оригіналу і може бути використана для подальшого розгляду кримінальної справи (ч. 1 ст. 160). Якщо заміна процесуального документа засвідченою копією неможлива, документ відновлюється по чернеткам, якщо такі є. При цьому відновлений процесуальний документ по чернетці буде вважатися дійсним тільки в тому випадку, якщо особа, яка здійснило провадження у кримінальній справі, що спочатку склала процесуальний документ, своїм підписом підтвердить відповідність відновленого документа оригіналу (ч. 2 ст. 160). Який сенс законодавець вкладає в поняття чернетки не визначено, і КПК не містить необхідного роз'яснення. Разом з тим механізм підтвердження відповідності документа оригіналу посадовою особою, яка його склала, може бути застосований і в українському законодавстві при використанні копій процесуальних рішень, збережених на електронних носіях.

Інститут відновлення кримінальних справ в Російській Федерації суттєво не відрізняється від вітчизняного [8], беручи до уваги, що в Росії він був введений в 2003 року, а в Україні в 2012 році. Відповідно ч. 1 ст. 158.1 КПК Російської Федерації після прийняття рішення про відновлення кримінальної справи, втраченого в ході судового провадження, суд направляє його для виконання керівнику слідчого органу або начальнику органу дізнання. Також в російському кримінально процесуальному законодавстві як суб'єкт відновного виробництва відсутній прокурор. Відновлення кримінальної справи проводиться за збереженими копіями матеріалів кримінальної справи, які можуть бути визнані доказами і шляхом проведення процесуальних дій. Якщо за втраченим кримінальній справі закінчився граничний термін утримання під вартою, то обвинувачений підлягає негайному звільненню ч. 4 ст.158.1 [8].

Враховуючи зарубіжний досвід доцільно ввести у КПК України статтю, яка б визначала суб'єктів, які будуть відповідальні за відновлення втрачених матеріалів і відмежувати їхні функції. Також український законодавець, не дає можливості відновлювати втрачені матеріали, в тому кримінальному провадженні, яке ще не завершилося ухваленням вироку суду. Було б логічно врегулювати питання на законодавчому рівні і дати можливість відновлювати втрачені матеріали і під час судового розгляду.

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз зарубіжного законодавства в області відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження дозволив виявити ряд проблемних питань в національному законодавстві, які стосуються відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, а також відзначити найбільш передові досягнення, які можуть бути використані при визначенні шляхів вдосконалення вітчизняного інституту.

Список використаних джерел

1. Legifrance. gov.fr / Le service public deladiffusion du droit // Code de procedure penale (version consolidee au 20 decembre 2013) [Електронний ресурс], 2013. - Режим доступа: <http://www.legifrance.ouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071154>. - Дата доступа: 10.11.2013.
2. Monitorul officialal Republicii Moldova Официальный монитор Республики Молдова. - Кишинев: Moldpres, 2003. - № 104 - 110. - С. 223 - 224.
3. Polskie Kodeksy / Kodeks postępowania karnego [Електронний ресурс]. - 2013. - Режим доступа: http://kodeks.ws/postepowania_karnego/. - Дата доступа: 11.11.2013.
4. Riigiteataja.- Правовые акты Эстонии.- Таллин: Государственная канцелярия Эстонской Республики, 2004. - № 25., с. 1402.
5. Кодекса по состоянию на 19 февр. 2007 г. - Молдова: «Elena-V.I.», 2013., 234 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова: принят 14 марта 2003 г.: промулгирован 2 июня 2003 г.: текст
8. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. - М.: Эксмо, 2013. - 272 с.

9. Уголовно-процессуальный кодекс Франции: офиц. текст с изм. и доп. на 1 янв. 1966 г. – М.: Прогресс, 1967. – 323 с.
10. Фильченко А.П. Восстановление утраченного уголовного дела как механизм, препятствующий прекращению правоотношения уголовной ответственности. М., 2012, - 148 с.
11. Шешуков, М. Уголовно-процессуальный закон Латвийской Республики / М. Шешуков. – Рига: Балтийский русский институт, 2005, 368 с.

УДК 346.34

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ АУКЦІОНІВ В УКРАЇНІ

Будник Ю.А., кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права та процесу Університету ДФС України, **Пронькіна А.С.**, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Університету державної фіскальної служби України

***Анотація.** У статті досліджено основні положення врегулювання аукціонних правовідносин відповідно до чинного законодавства. Проаналізовано нормативно-правові акти, що прямо або побічно регулюють аукціонну діяльність. Охарактеризовано позитивні та негативні елементи Проекту Закону України «Про аукціони». Наведено власну позицію щодо удосконалення чинного законодавства.*

***Ключові слова:** аукціон, торги, аукціонні правовідносини, аукціонний продаж, купівля-продаж.*

***Annotation.** The article analyzes the main provisions of the regulation of auction legal relations in accordance with the current legislation. The notion of bids and auctions is defined, their characteristics are characterized. The normative and legal acts that directly or indirectly regulate the auctioning activity are analyzed, namely, the Civil Code of Ukraine, the Commercial Code of Ukraine, the Tax Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Restoration of the Debtor's Solvency or Recognition as a Bankrupt", the Procedure for the Alienation of State-owned Objects, Approved Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine.*

The structure of auction legal relations is briefly described and the main opinions of the scientists about the stages of the auction are defined. The opinions of scientists concerning the main and auxiliary structural elements of the auction have been commented.

The Draft Law of Ukraine "On Auctions" is considered. Its positive and negative elements are characterized. The proposal for the possibility of concluding an oral contract at the auction is analyzed. The arguments of other scientists about the importance and positiveness of this innovation are given. Separately, the article focuses on a positive foreign experience devoted to the conclusion of the contract at the auction in oral form. The article substantiates the importance of regulating the issues of invalidity of contracts concluded at the auction and ways of protecting the rights of the auction participants.

The article highlights the author's own position regarding the current legal regulation of auction legal relations and the need to improve the current legislation on this issue.

***Keywords:** auction, bidding, auction legal relations, auction sales, purchase and sale.*

Постановка проблеми. Аукціони мають тисячолітню історію і, наразі, широко використовуються у більшості країн світу. В Україні набуло поширення застосування аукціонів уже після здобуття незалежності. Розвиток ринкової економіки сприяє широкому розповсюдженню аукціонної діяльності у різних сферах. Нині поширені аукціони при приватизації державного майна, земельні аукціони, аукціони з продажу природних ресурсів, ліцензій на здійснення певних видів діяльності, аукціони у виконавчому провадженні з приводу майна боржника, «благодійні» аукціони тощо.

Поряд із поширенням аукціонної діяльності існує відсутність єдиного підходу законодавця щодо аукціонів, що в свою чергу породжує виникнення прогалин та неузгодженостей у чинному законодавстві України щодо аукціонів. Так, наприклад, у Цивільному кодексі України міститься лише згадування про можливість укладення договорів на аукціонах. Так само, лише в загальних рисах торкаються аукціонів положення й деяких інших законів. У зв'язку з цим, аукціонна діяльність регулюється численними нормативними актами, які закріплюють різні організаційно-правові механізми проведення аукціонів та містять різний понятійний апарат. Саме тому, наразі, кожний вид аукціонів характеризується своїми, притаманними лише йому, особливостями, що негативно впливає на практику їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у розвиток наукової думки з питань аукціонної діяльності здійснили: М. С. Алябишев, В. В. Груздев, А. П. Євгенієва, М. Є. Молчанова та інші.

Метою дослідження є визначення особливостей законодавчого врегулювання аукціонної діяльності в Україні та вироблення обґрунтованих пропозицій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Чинне законодавство розглядає поняття «аукціону», «публічних торгів» та «прилюдних торгів» як тотожні терміни. У ці поняття закладена єдина правова природа, яка полягає у продажі майна на конкурентних умовах з метою отримання найвигідніших пропозицій. Ми погоджуємось із думкою більшості сучасних науковців, які також ставлять знак рівності між поняттями аукціону, публічних та прилюдних торгів (Б. В. Борисов, А. П. Євгенієва, В. К. Мамутов).

Термін «торги» варто розуміти як особливу форму відчуження майна, яка передбачає змагальний порядок реалізації предмету торгу – лоту. Змагальність полягає у передачі лоту тому учаснику торгів, який запропонував найвищу ціну. М. І. Брагімський вважає, що «в основі уявлень про торг як особливу правову конструкцію відображена ідея змагальності... Змагальність спрямована на досягнення оптимального результату. Відповідно і переможцем визнається той, хто представляє кращий за інших учасників торгу результат» [1, с. 231].

На думку В. І. Стровського в умовах сучасної ринкової економіки аукціон є розповсюдженим способом купівлі-продажу товарів, який використовується як в міжнародній торгівлі, так і на внутрішніх товарних ринках більшості країн світу [2]. У свою чергу М. С. Алябишев у своїй праці висуває думку про те, що аукціон не можна вважати продажем майна, оскільки на самому аукціоні укладання договору з приводу виставленого на аукціон майна (права) не відбувається, та пропонує розглядати аукціон як заснований на конкуренції спосіб придбання права на укладення договору тим з учасників торгів, який запропонує більш високу ціну, ніж інші учасники [3, с. 14-16].

Отже, ми можемо дати своє визначення аукціону – це спосіб публічного, почергового продажу товарів на основі конкурсу покупців; спеціалізований ринок з аукціонного продажу певного різновиду товарів, який функціонує постійно або періодично. Залежно від мети аукціонний продаж можна поділити на примусовий – організований для реалізації майна несправного боржника, та добровільний – організований продавцем з власної волі самостійно чи через спеціально уповноважену організацію.

Проте, все ж проблемним питанням є визначення чинним законодавством України легального поняття аукціону як конкурентного способу встановлення договірних відносин. Законодавцем у чинних нормативно-правових актах вживаються терміни «публічні торги», «аукціон», «конкурс», «тендер» тощо.

Розглядаючи законодавче врегулювання, варто зазначити, що торги є окремою, особливою формою укладення договору купівлі-продажу. Чинний Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) регламентує лише загальні положення або здійснює посилання на інші чинні нормативно-правові акти. Так, відповідно до ст. 650 ЦК України особливості укладення договорів на біржах, аукціонах, конкурсах тощо встановлюються відповідними актами цивільного законодавства [4].

Також окремі положення ЦК України регламентують лише процедуру укладення договорів за результатами торгів. Так, відповідно до ч. 4 ст. 656 ЦК України встановлено можливість розповсюдження положень про купівлю-продаж до договорів, що укладаються на біржах, конкурсах, аукціонах (публічних торгах), якщо інше не встановлено законом про ці види договорів купівлі-продажу або не впливає з їхньої суті [4].

Чинне господарське законодавство також передбачає загальні вимоги до укладення господарських договорів на біржах, ярмарках та публічних торгах. Саме таку правову

позицію виражено у ст. 185 Господарського кодексу України (далі – ГК України). Зокрема, зазначена стаття регламентує, що до укладення господарських договорів на біржах, оптових ярмарках, публічних торгах застосовуються загальні правила укладення договорів на основі вільного волевиявлення, з урахуванням нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність відповідних бірж, ярмарків та публічних торгів [5]. Варто відзначити, що укладення господарських договорів у конкурентний спосіб (на торгах або аукціонах) відрізняється від загального порядку укладення господарських договорів, який передбачений ст. 181 ГК України.

Окрему увагу питанню укладення договорів купівлі-продажу на аукціонах приділено у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство). Відповідно до ст. 50 даного Закону продаж майна на аукціоні оформлюється договором купівлі-продажу, який укладається власником майна чи замовником аукціону з переможцем торгів [6]. Слід звернути увагу, що дана стаття регламентує обов'язкові умови договору укладеного на аукціоні. До таких умов відносяться: відомості про майно, його склад, характеристика; ціна продажу майна; порядок і строк передачі майна покупцю; відомості про наявність або про відсутність обтяжень стосовно майна; інші умови, передбачені законодавством України. Окремо законодавець звертає увагу на обов'язковість нотаріального посвідчення договорів купівлі-продажу нерухомого майна, укладених на аукціонах. Також п. 2 ч. 3 ст. 71 Закону про банкрутство регламентує укладення договору купівлі-продажу на кожен лот, придбаний переможцем аукціону.

Відповідно до ч. 4 ст. 49 Закону про банкрутство, суб'єктами аукціону є його замовник, організатор та учасники [6]. Окремо в даному законі зазначено, що організатором аукціону є визначена замовником фізична або юридична особа, що має ліцензію на проведення торгів і з якою замовник аукціону уклав договір на проведення аукціону. У той же час, згідно з п. 2 ч. 2 ст. 44 Закону про банкрутство, ліквідатор має право самостійно проводити торги на аукціоні відповідно до законодавства або залучити на підставі договору організатора аукціону – юридичну особу, яка відповідно до установчих документів має право проводити торги. Організатор аукціону не може бути заінтересованою особою стосовно кредитора чи боржника [6]. Із вищенаведеного ми можемо побачити суперечність норм, так як однією нормою передбачена можливість визначення організатором аукціону як фізичних, так і юридичних осіб, у той час як інша норма передбачає залучення в якості організатора аукціону лише юридичних осіб.

Визначення аукціону також міститься у Податковому кодексі України (далі – ПК України). Так, відповідно до п.п. 14.1.8 п. 14.1 ст. 14 ПК України аукціоном (публічними торгами) визнається публічний спосіб продажу активів з метою отримання максимальної виручки від продажу активів у визначений час і в установленому місці [7].

Окрему увагу необхідно звернути на Порядок відчуження об'єктів державної власності, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 803 від 06.06.2007 року (далі – Порядок). У даному Порядку визначено, що аукціон – це спосіб продажу майна, за яким його власником стає покупець, що в ході торгів запропонував за нього найвищу ціну [8]. Крім того, Порядок визначає процедуру підготовки до проведення аукціону, умови участі покупців в аукціоні, власне саму процедуру проведення аукціону та порядок здійснення розрахунків за придбане майно.

Перерахований перелік законів, які тим чи іншим чином регламентують проведення аукціонів не є вичерпним. Низка інших чинних нормативно-правових актів регулює проведення аукціонів у окремих сферах суспільних відносин, серед яких: Земельний кодекс України, Митний кодекс України та Закони України «Про приватизацію державного і комунального майна», «Про виконавче провадження», «Про оренду землі», «Про заставу» тощо.

Окремо варто звернути увагу на структуру аукціонних правовідносин на рівні законодавчого врегулювання та в розрізі сучасної наукової думки. Відповідно до чинного

законодавства відсутній чіткий загальний поділ на етапи процесу проведення аукціону. Окремі нормативно-правові акти встановлюють процедуру проведення аукціону, проте, такі процедури можуть цілком різнитися в залежності від правової підстави проведення аукціону. Вважаємо це негативною рисою законодавчого врегулювання аукціонних правовідносин, оскільки така ситуація цілком може допустити пропусчення якогось важливого етапу проведення аукціону.

Значну увагу у сучасній юридичній науці приділено дослідженню питання структури етапів проведення аукціонів. Проте, аналіз наукових праць дає змогу стверджувати, що серед вчених немає єдиної позиції щодо кількості етапів аукціонів та їх меж. Так, окремі дослідники виділяють підготовчий етап, етап ознайомлення з товаром, аукціонний торг та етап розрахунку за придбані товари. Іноді у структурі останнього етапу додатково виокремлюють два окремих підетапи: оформлення договору купівлі-продажу товару та виконання зазначеного договору. Таким чином, М. Є. Молчанова стверджує, що правовідносини з аукціонної купівлі-продажу товарів охоплюють увесь спектр відносин з моменту підготовки до виконання включно [9].

Проте, інші науковці вважають, що етапи підготовки до проведення аукціону та виконання договору купівлі-продажу, укладеного на аукціоні виходять за межі правовідносин аукціонної купівлі-продажу товарів. Так, В. С. Груздєва у зазначених правовідносинах виділяє лише чотири етапи, а саме: 1) оголошення про проведення торгів; 2) заявка претендентів на участь в торгах; 3) виявлення переможця; 4) укладання договору [10, с. 24-36].

Молчанова М. Є. також визначає чотири основні процедурні етапи правовідносин з аукціонної купівлі-продажу товарів. Проте, окремо додає і один факультативний етап. На її думку, основними етапами проведення аукціонів є: попередній, підготовчий, безпосереднє проведення торгів та завершальний етапи. Факультативним є постаукціонний етап, який складається з юридично значущих дій сторін договору купівлі-продажу товару, які спрямовані на виконання ними взаємних обов'язків [9].

У свою чергу, М. С. Алябишев зазначає, що в самому процесі проведення аукціону необхідно виділити три об'єктивно існуючі стадії (етапи): 1) підготовча стадія (підготовка й оголошення аукціону); 2) власне торги (аукціонні торги); 3) закінчення аукціону й реалізація його результатів. До того ж, він наголошує, що кожна окрема стадія організаційно відособлена, має конкретний початок і закінчення, а також самостійне процесуальне значення. Разом з тим всі стадії є єдиним нерозривним процесом, тому порушення, допущене на кожній зі стадій, може стати підставою для визнання недійсним аукціону в цілому [11].

Важливо звернути увагу на те, що у 2010 році народним депутатом В. В. Лук'яновим до Верховної Ради України було подано Проект Закону України «Про аукціони» за реєстраційним номером 7002/П від 19.07.2010 року. Проте, за результатами розгляду у першому читанні проект Закону України «Про аукціони» (далі – Проект) було повернуто на доопрацювання з урахуванням висловлених зауважень та пропозицій. 20 вересня 2011 року прийнято Постанову Верховної Ради України «Про відкликання проекту Закону України про аукціони».

Вважаємо за необхідне проаналізувати даний Проект. Досліджуючи загальні риси законопроекту варто звернути увагу на те, що він складався з 30 статей, які згруповані у п'ять глав: «Загальні положення», «Підготовка до проведення аукціону», «Проведення аукціону», «Розрахунки. Виконання або розірвання договору», «Прикінцеві положення» [12]. Виходячи з цього, ми можемо побачити першу позитивну рису даного Проекту – структурування аукціонних відносин. Побудова Проекту здійснювалась із точки зору укладання договору купівлі-продажу безпосередньо в момент оголошення переможця. Це дозволяє уникнути виникнення спорів щодо «скасування» або «визнання недійсним» самого аукціону або протоколу про його проведення.

Окрему увагу в Проекті присвячено забезпеченню максимальної конкуренції на аукціоні, прозорості його проведення, розширення кола об'єктів, які можуть продаватися або віддаватися в найм (оренду) на аукціоні тощо. Однак, варто зауважити, що негативною стороною Проекту є відсутність самого поняття аукціону, що могло б чітко на законодавчому рівні визначити відмінність чи підтвердити тотожність аукціонів із публічними торгами, прилюдними торгами, біржами, тендерами тощо.

Проект містив цілу низку новацій. Однією із яких було укладення на аукціоні усного договору. Насамперед Проект був побудований на основі того, що договір на аукціоні укладається в момент оголошення переможця. Це дозволяє уникнути багатоступеневості, яка існує нині при укладенні договорів на аукціонах, істотно спростивши механізм укладення договору і зменшивши ймовірність виникнення спорів. Однак, у своєму Висновку Головне науково-експертне управління Верховної Ради України не погоджується із такою нормою, оскільки, можливість продажу нерухомості на аукціоні без нотаріального посвідчення відповідного договору може призвести до зростання кількості зловживань у цій сфері та масових порушень прав фізичних та юридичних осіб – власників та користувачів відповідного нерухомого майна. Тим більше, що у Проекті не вимагається підтвердження прав особи, яка здійснює продаж нерухомості на аукціоні, на це майно, а одного письмового повідомлення власника про проведення аукціону (ст. 11 Проекту) навряд чи достатньо для надійного запобігання зловживанням. Крім цього укладення договору не може бути окремим аукціоном, оскільки аукціон – це спосіб визначення особи, з якою буде укладений відповідний договір. До того ж такий підхід ускладнює проведення аукціонів, на яких може бути продано декілька речей різними лотами [13].

Однак, на думку А. М. Мірошніченка та Ю. Ю. Попова можливість укладення на аукціоні усного договору не може призвести до вищезазначених наслідків, у тому числі, коли предметом договору є нерухоме майно. Так, вчені зазначають, що у Законі України «Про іпотеку» на сьогодні передбачений механізм, який є тотожним описаному в Проекті: за результатами аукціону складається протокол (ч. 5 ст. 45 Закону; ст. 22 Проекту), покупець оплачує придбане майно (ст. 46 Закону, ст.ст. 23-27 Проекту), державний виконавець складає акт про реалізацію предмета іпотеки, що є підставою для видачі нотаріусом покупцеві свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (ст. 47 Закону; ст. 29 Проекту). Таким чином, передбачена в Законі України «Про іпотеку» конструкція (яка на сьогодні успішно функціонує) не передбачає укладення письмового нотаріально посвідченого договору, і це не призвело до «зловживань» та «масових порушень» [14].

Ми погоджуємось із запропонованою думкою у Проекті, та вважаємо, що стадія укладення письмового нотаріально посвідченого договору при проведенні аукціону зайва. Вона не виправдано ускладнює процедуру і створює зайві проблеми, наприклад, в ситуації, коли одна зі сторін ухиляється від підписання письмового договору.

Окремо варто звернути увагу на те, що укладення усних договорів щодо нерухомого майна на аукціонах широко практикується у зарубіжних країнах із розвиненими правовими системами. Так, А. М. Мірошніченко та Ю. Ю. Попов вказують, що наприклад, § 156 Німецького цивільного уложення, присвячений укладенню договору на аукціоні, не передбачає укладення за результатами аукціону письмового, і тим більше нотаріально посвідченого договору. Договір укладається безпосередньо на аукціоні. Такий самий підхід спостерігається і в США. Аналогічним прикладом є законодавство деяких пострадянських країн: зокрема, ст. 156 Кодексу Естонії про виконавче провадження визначає, що право власності на нерухому річ виникає внесенням запису до кріпосної книги на підставі акта про проведення аукціону [14].

Також необхідно зауважити важливість врегулювання питань недійсності договорів, укладених на аукціоні, та способів захисту прав учасників. Так, відповідно до ст. 8 Проекту передбачено правила щодо визнання недійсними договорів, укладених із порушенням порядку підготовки та проведення аукціону. Часто виникають зловживання

через використання оспорювання договорів, укладених на аукціонах широким колом осіб. Зважаючи на це, становище покупця майна на аукціоні є нестійким, що знижує привабливість купівлі майна на аукціоні, а отже, – і ціну, за яку купується майно.

Саме тому, вважаємо раціональним наділення правом на позов лише за умови, якщо порушення перешкодило або могло перешкодити укладенню договору на найбільш вигідних умовах для продавця.

З приводу способів захисту прав учасників аукціону вважаємо, що визнання договору, укладеного на аукціоні, проведеному з порушенням закону, недійсним не є ефективним способом захисту прав учасників аукціону. З раціональної точки зору, це буде ефективним способом відшкодування заподіяних збитків.

Висновки. Чинне законодавство України, хоч і врегульовує певні питання аукціонної діяльності, проте, не повною мірою встановлює загальні вимоги до аукціонів, етапів їх проведення, кінцевого результату. Також недоліком є відсутність норми, яка б встановлювала легальне визначення поняття «аукціону». Встановлення такої норми сприятиме відмежуванню врегулювання аукціонної діяльності від публічних чи прилюдних торгів, бірж, тендерів, або навпаки законодавчо закріпить їх ідентичність.

Отже, вважаємо за необхідне прийняти Закон України «Про аукціони». Спроби створення такого закону уже були, проте, вони не увінчались успіхом. Тому, існує потреба у удосконаленні Проекту такого закону, з урахуванням наведених зауважень, а також використання позитивного зарубіжного досвіду з питань законодавчого врегулювання аукціонної діяльності.

Список використаних джерел

1. Брагимский М. И., Витрянский В.В. Договорное право. Общие положения. Статус. Москва, 1998. 531 с.
2. Стровский В. И. Внешнеэкономическая деятельность предприятия: учебник. Юнити. Москва, 2003. 461 с.
3. Алябишев М. С. Понятійний апарат – засіб єдності праворозуміння при регулюванні діяльності аукціонів. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна, Харків, 21 травня 2005 р. Харків, 2005. С. 14–16.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 29.11.2018).
5. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 29.11.2018).
6. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> (дата звернень 29.11.2018).
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 29.11.2018).
8. Порядок відчуження об'єктів державної власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2007 № 803 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2007-п> (дата звернення: 29.11.2018).
9. Молчанова М.Є. Господарсько-правове регулювання аукціонної купівлі-продажу товарів: дис. канд. юрид. наук. спеціальність:12.00.04 – господарське право, господарське процесуальне право. Київ, 2016. 186 с.
10. Груздев В.В. Торги: понятие, правовая природа, признание недействительными. *Хозяйство и право*. 2004. № 7. С. 24-36.
11. Алябишев М.С. Особливості укладення договорів на аукціоні. дис. канд. юрид. наук. спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2008. 153 с.
12. Про аукціони: Проект Закону України від 19.07.2010 № 7002. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF5EI00I.html (дата звернення: 29.11.2018).
13. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64170 (дата звернення: 29.11.2018).
14. Мірошниченко А.М., Попов Ю.Ю. Укладення договорів на аукціоні: можливість усної форми та відмови від нотаріального посвідчення (зокрема щодо нерухомості), недійсність, способи захисту прав учасників. *Вісник Вищої ради юстиції*. № 1 (9). 2012. С. 154-164.

РОЛЬ МИТНИХ ОРГАНІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Рогатинська Н.З., кандидат юридичних наук

Rogatynska N.Z. THE ROLE OF CUSTOMS AUTHORITIES IN ENSURING ECONOMIC SECURITY

***Анотація.** Дана стаття присвячена дослідженню митних органів, їхмісія та ролі митних органів в системі забезпечення економічної безпеки. Досліджено проблематику та поняття митної, зовнішньоекономічної безпеки.*

***Ключові слова:** митниця, митна безпека, зовнішньоекономічна діяльність, економічна безпека.*

***Annotation.** The influence of the economic forces of society on the adoption of legislative acts and decisions of the executive branch determines the development of various branches of Ukrainian law on the regulation of foreign economic activity. Bodies of DFS of Ukraine should focus on improving the professional skills of their employees, the ability to competently and quickly, in accordance with the law, serve citizens, and be able to keep track of the processes taking place in the country. At the same time, it is very important to approach the issues on a balanced basis: do not overestimate, but not underestimate their power on the ground. It is also necessary to work in close contact with local authorities. The protection of economic interests should be carried out by professionals, and not by all sorts of political populists and extremists. Until this is understood by the authorities, domestic businessmen and producers will not feel protected not only on external but also on domestic markets.*

The priority task of the customs authorities is to protect national interests. It is advisable to take into account the experience of the leading countries of the world and provide a detailed legal examination of all customs regulation tools, and the precise formulation of procedural aspects. Determining the priorities in the activity will enable the customs authorities, with minimal cost, to ensure effective interaction with law enforcement authorities of the country and maximize the efficiency of filling the state budget of the country.

Thus, before the customs authorities there are quite complicated tasks in the field of customs security and protection of national economic interests that require rapid response.

In the future, customs security will continue to be an integral part of the country's economic security. In this context, the key tasks are the implementation of internationally-defined instruments for regulating international trade based on compliance with the Framework Safety and Trade Facilitation Conventions developed by World Customs Organization to identify and prevent internal and external threats. In other words, Ukraine's customs security should be based on the accumulated experience of functioning of the customs systems of the world and be a holistic dynamic system.

***Keywords:** customs, custom ssecurity, foreign economic activity, economic security.*

Зовнішньоекономічна та митна безпеки спрямовані на задоволення економічних інтересів держави та є важливими складовими її економічної безпеки. Зовнішньоекономічна та митна безпека - це поняття, які перетинаються, але взаємно не поглинаються. Під митною безпекою розуміємо стан захищеності економічних інтересів держави в митній галузі, який дає можливість у різних зовнішніх і внутрішніх умовах, незалежно від будь-яких загроз, забезпечити: а) переміщення через митний кордон товарів і транспортних засобів; б) здійснення митного регулювання, пов'язаного із встановленням та справлянням податків і зборів; в) застосування процедур митного контролю та митного оформлення із застосуванням заходів митно-тарифного і нетарифного регулювання; г) проведення боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, а також виконання інших покладених на митні органи завдань шляхом ефективною реалізації митної справи [2]. Для виконання державою своїх функцій у рамках митної політики існують заходи впливу на відповідну групу суспільних відносин (заходи тарифного та нетарифного регулювання), та специфічний інститут держави, який визначається поняттям "митна справа". Ст. 3 Митного кодексу України (МКУ) [3] визначає митну справу як порядок переміщення через митний кордон України товарів та інших предметів, митне регулювання, пов'язане із встановленням мита та митних зборів, процедури митного контролю та інші засоби проведення в життя митної політики. До митної справи входять також організаційно-правові питання функціонування митних органів, на які згідно з ч. 1 ст. 11 МКУ покладено безпосереднє здійснення митної справи. Встановлення митно-тарифних та нетарифних заходів є складовою дій, які забезпечують зовнішньоекономічну безпеку, а виконання митних правил, порядків і процедур, у тому числі тих, що

реалізують заходи забезпечення митної політики, справляння податків та зборів, організації протидії митним порушенням, тобто реалізація митної справи належить до заходів, які забезпечують митну безпеку держави [3; 4].

Потреби в безпеці пов'язані з прагненням і бажанням держави досягти стабільного й безпечного стану та містять у собі потреби в захисті від економічних, екологічних, технологічних, соціально-економічних та інших небезпек з боку навколишнього середовища й упевненість у тому, що пріоритетні потреби держави та людини будуть задовольнятися. Отже, метою безпеки є комплексний і системний вплив на потенційні й реальні загрози, досягнення стабільного функціонування в нестабільних зовнішніх і внутрішніх умовах, забезпечення зниження і виявленім та нейтралізації ризик факторів, які безпосередньо впливають як на саму діяльність, так і на її специфіку [1].

Митна політика, виступаючи складовою внутрішньої та зовнішньої державної політики, формується й запроваджується, спираючись на об'єктивний аналіз. Визначення поняття митної безпеки та суміжних з нею категорій (митних небезпек, загрози, виклику, впливу, ризику та шкоди) обумовлює можливість більш детального розкриття системи понять, пов'язаних з зовнішньоекономічною та економічною безпекою, а також визначити чітку систему дій суб'єкта забезпечення митної безпеки - митної служби України й інших державних органів у напрямі попередження та ліквідації причин виникнення митних загроз. Розробка критеріїв оцінки митної безпеки повинна стати важливим науковим завданням. Під час втілення в життя митної політики необхідно розглядати діяльність державних органів у рамках єдиного інституціонального механізму, спрямувавши їх на виконання конкретних завдань у цій сфері, з єдиною метою - забезпечення національної безпеки та захисту національних інтересів України [1].

Чітко визначивши складові оцінки діяльності митних органів з реалізації митної справи, можливо визначити стан митної безпеки, яка досягається шляхом ефективної реалізації митної справи в країні в цілому. Ця оцінка може стати базою під час розробки плану дій митної адміністрації та підготовки аналітичних матеріалів і пропозицій уряду для коригування його діяльності. Кількісне вимірювання рівня митної безпеки потребує використання великого комплексу індикаторів, які дають підстави для висновків щодо задоволення перерахованих вище критеріїв. Конкретний набір цих індикаторів повинен визначатися в процесі економічного аналізу в рамках кожного з напрямів [5; 6]. З метою визначення критеріїв оцінки митної безпеки необхідно комплексно підійти до питання ризиків як об'єктивного явища. За своєю сутністю ризик є подією з негативними економічними наслідками, які можуть виникнути в будь-який момент і в невідомих розмірах. Точний вимір ризику можливий за допомогою використання методів кількісного аналізу. Кількісною величиною митного ризику можна вважати кількісну оцінку діючої небезпекі та ймовірність реалізації потенційної митної небезпекі в зовнішньоекономічній діяльності, митних співвідношеннях, умовах зовнішнього характеру та дії їх негативних наслідків; усвідомлену можливість виникнення події з небажаними наслідками. Спрогнозувати та розрахувати ризик як багатокомпонентну величину можливо за допомогою статистичних та імітаційних моделей, аналітичним методом, за допомогою експертних оцінок, аналізом чутливості (критичних значень) та іншими методами. З поняттям "ризик тісно пов'язане поняття "школа". Якщо ризиком є тільки можливе негативне відхилення, то школа є дійсним, фактичним негативним відхиленням. Через школу реалізується ризик, набуваючи конкретні вимірювані економічні риси. Школа визначається як економічна, кількісна категорія, що виражає вартість втрат, збитку, проведених заходів або робіт тощо. У загальному визначенні, школа - це оцінені наслідки [1].

Відповідно до ч. 4 ст. 7 МК України безпосереднє керівництво здійсненням державної митної справи покладається на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику. Нині таким органом є Міністерство фінансів України. Так, Указом Президента України від 08.04.2011

№446/2011 затверджено Положення про Міністерство фінансів України, відповідно до п. 1 якого Мінфін України визнано головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної фінансової, бюджетної, а також податкової і митної політики (крім адміністрування податків, зборів, митних платежів та реалізації податкової і митної політики) [7]. На підставі ст. 545 МК України Мінфін України спрямовує, координує та контролює діяльність митниць, здійснює інші повноваження, передбачені цим Кодексом та іншими законами України, в межах своїх повноважень видає накази, організує та контролює їх виконання. Можна стверджувати, що митні відносини виникають одночасно з державою і проходять всі ступені її розвитку. На ранніх етапах свого розвитку митна справа мала досить примітивний характер і полягала у збиранні митного податку як гарантії безпеки на дорогах. Пізніше митна справа почала цілеспрямовано регулювати торговельну діяльність, обмежуючи або дозволяючи імпорт чи експорт певних товарів. З розвитком економічних відносин та зростанням мануфактурного виробництва, коли в товарообіг вступили гроші, митні відносини значно ускладнилися. Сприяючи проведенню економічної політики всередині держави, митні органи одночасно забезпечували за допомогою різноманітних митних заходів захист своєї країни від фінансово-економічних зазіхань інших держав, мали безпосередній вплив на розвиток зовнішньоекономічної сфери та наповнювали грошима державну скарбницю. Історичний аналіз свідчить, що митна діяльність держави концентрує в собі не лише вузьку проблему виконання фіскального завдання, а й вирішує значний комплекс соціально-економічних питань розвитку. У наш час, виконуючи власні функції, визначені митним законодавством, митні органи мають справу з різноманітними питаннями суспільного життя. Органи ДФС України беруть безпосередню участь у формуванні доходної частини державного бюджету, оберігають народні надбання у царині культури, ведуть боротьбу з економічною злочинністю, стимулюють розвиток міжнародних зв'язків і торгівлі тощо. Ці органи покликані захищати економічні інтереси суб'єктів національної економіки на всіх рівнях, починаючи від загальнодержавного і закінчуючи економічною безпекою окремої людини. Зважаючи на фіскальну функцію, діяльність митних органів має значний вплив на соціальну сферу, адже від рівня поповнення державного бюджету податками, зборами та іншими грошовими надходженнями залежить можливість покривати витрати соціального характеру, направляючи кошти з бюджету на відповідні дотації, субсидії, програми, виплати заробітної плати і пенсій тощо. Якщо брати до уваги протидію органів доходів і зборів незаконному переміщенню заборонених предметів, приміром наркотичних засобів, сумнівної медичної продукції, можна стверджувати про беззаперечний факт захисту митниками життя і здоров'я нації [8, с. 104–105]. Різнобічність діяльності митних органів та ширина охоплення ними сфер суспільного життя має велику кількість прикладів, але найважливішим серед інших, напевно, є захист митниками саме економічних інтересів держави. Особливості сучасного внутрішнього та зовнішнього становища України, занепад її економіки, військові дії та політична криза роблять неможливим перенесення на національні умови тих торговельно економічних механізмів, які сконструйовані в інших країнах відповідно до їх умов та місця в світовому господарстві. Однак принципи «конструювання» цих механізмів, особливо узгодження на багатосторонній міжнародній основі, і норми, що сформувалися на цій основі, мають бути взяті до уваги при створенні, розвитку й оновленні механізму митної політики в Україні. Під час її виконання потрібно враховувати досвід і постсоціалістичних країн. Тому слід обмірковано організувати роботу з розробки митної політики. Необхідно пам'ятати, що філософія зовнішньої політики повинна полягати в тому, що всі політичні питання необхідно розглядати через призму національних економічних інтересів. Інтереси національних виробників – ось пріоритет зовнішньоекономічної політики. Вони є найбільшими платниками податків, гарантами здорової економіки, джерелом зайнятості в ринковій економіці. Звичайно, інтереси виробників з різних секторів економіки відрізняються, тому відповідні урядові

агенції мають прикласти зусилля аби надати рівну можливість звертатися за захистом чи з вимогою до державних органів усім суб'єктам господарської діяльності. У свою чергу вплив економічних сил суспільства на прийняття законодавчих актів і рішень виконавчої влади зумовлює розвиток різних галузей українського права з регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Органи ДФС України повинні зробити ставку на вдосконалення професійних навиків своїх службовців, вміння грамотно і швидко, відповідно до законодавства, обслужити громадян, а також встигати стежити за процесами, що відбуваються в країні. При цьому дуже важливо підходити до вирішення питань зважено: не завищувати, але і не занижувати свою владу на місцях. Необхідно, крім того, працювати в тісному контакті з органами місцевої влади. Захистом економічних інтересів повинні займатися професіонали, а не різного роду політичні популісти та екстремісти. Поки цього не зрозуміє влада, вітчизняні бізнесмени та виробники не відчуватимуть себе захищеними не тільки на зовнішніх, але і на внутрішніх ринках [9].

Пріоритетним завданням митних органів є захист національних інтересів. Доцільно враховувати досвід провідних країн світу та забезпечити детальне юридичне відпрацювання всіх інструментів регулювання митниці, чітке формування процедурних аспектів. Визначення пріоритетів у діяльності надасть змогу митним органам з мінімальними затратами забезпечити ефективну взаємодію із правоохоронними органами країни та максимізувати ефективність наповнення державного бюджету країни. Таким чином, перед митними органами існують доволі складні завдання у сфері гарантування митної безпеки і захисту національних економічних інтересів, які потребують швидкого реагування.

У майбутньому митна безпека й надалі залишатиметься невід'ємною складовою економічної безпеки держави. У цьому контексті ключовими завданнями є імплементація міжнародно-визначених інструментів регулювання міжнародної торгівлі на основі дотримання Рамкових стандартів забезпечення безпеки та спрощення процедур міжнародної торгівлі, розроблених Всесвітньою митною організацією з метою визначення та попередження внутрішніх і зовнішніх загроз. Інакше кажучи, митна безпека України повинна базуватись на накопиченому досвіді функціонування митних систем світу і бути цілісною динамічною системою.

Список використаних джерел

1. Пашко П. В., Пісной П. Я. Митна безпека України // Вісник Національної академії державного управління
2. Пашко П. В., Пісной П. Я. Митна політика та митна безпеки України // Фінанси України, 2006. № 1. С. 74-85;
3. Митний кодекс України та нормативно правові акти, що регулюють його застосування: 36. док. / Упоряд.: П. В.Пашко, В. П.Науменко. К.: Знання, 2004. 1173 с.
4. Пашко П., Демченко В., Павлюк В. Заходи митно-тарифного регулювання як складова реалізації митної політики України // Вісн. АМСУ. 2005. № 4(28). С. 3-7.
5. Пашко П. В., Скороход О. І. Оцінка митної безпеки держави // Фінанси України. 2005. № 2 (111). С. 101-105.
6. Жаліло Я. Л. Проблеми визначення економічної безпеки в системі забезпечення національної безпеки України // Матеріали Междунауч.-практ. конф. «Проблеми обеспечения экономической безопасности» (Донецк, 23-24 ноября 2001 г.). Донецк: РИА ДонНТУ, 2001. С. 27, 28.
7. Калініченко А. І. Митна безпека як складова національної безпеки України // Право та інновації № 2 (10) 2015
8. Про Положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента України від 08.04.2011 №446/2011 // Офіц. вісн. Президента України. 2011. №11. Ст. 610.
9. Олексієнко Р. Ю. Напрями захисту митними органами економічних інтересів держави у зовнішньоекономічній сфері // Митна політика та актуальні проблеми економічної та митної безпеки України на сучасному етапі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 23 листоп. 2007 р.). Дніпропетровськ : Акад. мит. служби України, 2008. С. 102–106.

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН ДО ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Савенкова Л.О., доктор педагогічних наук, професор, м. Полтава; Шевченко А.Є., доктор юридичних наук, професор Університету ДФС України

Savenkova L.O., Shtvchenko A.E. PREPARATION OF FUTURE HISTORICAL LEGAL ADMINISTRATORS FOR PEDAGOGICAL COMMUNICATION

Анотація: У статті доведена необхідність розробки спеціальної системи підготовки майбутніх викладачів історико-правових дисциплін до професійного спілкування. Проведене дослідження ввело в доцільності розробки спеціальної системи підготовки майбутніх викладачів історико-правових дисциплін до педагогічного спілкування, що забезпечувало значне зростання рівнів сформованості в них комунікативних умінь.

Ключові слова: педагогічне спілкування, комунікативні вміння педагога, типові помилки та недоліки професійного спілкування викладачів історико-правових дисциплін, методики викладання цих дисциплін, система підготовки до педагогічного спілкування.

Annotation: The solution of socio-political and economic problems facing the Ukrainian state, to a certain extent, depends on the construction of the national education system and its integration into the international educational space. The main role in this system is played by a teacher who should be characterized by the formed professionally significant personal qualities and a high level of readiness for professional activity. The universal form of this activity is communication.

At the same time, the results of the analysis of the practice of preparing future teachers of historical and legal disciplines for pedagogical communication suggest that there are a number of contradictions in it the necessity of introducing democratic and humanistic approaches to the educational process in educational institutions and the inability of many teachers to implement these approaches in practice, aspirations of future teachers have a high level of readiness for professional communication and the absence of a special system in the university's educational process p Preparation for this communication and others. In view of the above, the problem of developing and introducing into the practice of universities the special system of training future teachers of historical and legal disciplines for pedagogical communication becomes of special significance.

The results of the recent analysis of scientific research show that researchers focus on different aspects of the competence approach to the training of future teachers of historical and legal disciplines, while the issue of mastering them with communicative skills remains unnoticed.

As a result of our analysis of scientific literature and experimental studies, the system of communicative skills, which should have a teacher of historical and legal disciplines, was substantiated. This system includes: verbal (verbal) communication; possession (non-verbal) means of communication; professional-pedagogical attention; creating a creative state of health; establishment and maintenance of communication in communication; self-presentation; assimilation of the initiative; construction and implementation of a communication plan; possession of pedagogical contact.

Component-structural analysis of the system of communicative skills has shown that its systematic factor is the ability to have a pedagogical contact.

The indicated communicative skills according to the results of our research can be formed on the following levels: initial mastery (low), limited formation (average), sufficient formation (high), successful mastery (mastery or creative). Low levels of possession of these skills lead to the disadvantages of professional communication between teachers of history and law.

The article proves the necessity of developing a special training system for future teachers of historical and legal disciplines for professional communication. The conducted research has ensured the expediency of developing a special system of training future teachers of historical and legal disciplines for pedagogical communication, which ensured a significant increase in the levels of their communicative skills.

In our opinion, further research on this problem should be associated with the development of special training programs, the implementation of which will facilitate the acquisition of these skills; the distinction of the stages of control and correction of the training of teachers of historical and legal disciplines for pedagogical communication; the development of special educational disciplines and teaching aids for improving the communicative skills of these teachers.

Key words: pedagogical communication, communicative skills of the teacher, typical mistakes and disadvantages of professional communication of teachers of historical and legal disciplines, teaching methods of these disciplines, system of preparation for pedagogical communication.

Вирішення соціально-політичних й економічних завдань, що стоять перед Українською державою, певною мірою, залежить від побудови національної системи освіти, її інтеграції в міжнародний освітній простір. Головну роль у цій системі відіграє

педагог який повинен характеризуватись сформованими професійно значущими якостями особистості та високим рівнем готовності до професійної діяльності. Універсальною формою цієї діяльності є спілкування.

Водночас результати аналізу практики підготовки майбутніх викладачів історико-правових дисциплін до педагогічного спілкування говорять про наявність у ній цілого ряду суперечностей (необхідність упровадження демократичного та гуманістичного підходів до навчально-виховного процесу в закладах освіти й невміннями багатьох педагогів реалізовувати ці підходи на практиці, прагненнями майбутніх викладачів мати високий рівень готовності до професійного спілкування й відсутністю в навчальному процесі університету спеціальної системи підготовки до цього спілкування та інші. З погляду на сказане, проблема розробки та впровадження в практику діяльності університетів спеціальної системи підготовки майбутніх викладачів історико-правових дисциплін до педагогічного спілкування набуває особливої значущості.

Результати аналізу наукових досліджень, що з'явилися в останній час, показують, що основна увага дослідників приділяється різним аспектам компетентнісного підходу до підготовки майбутніх викладачів історико-правових дисциплін, водночас залишається поза увагою питання оволодіння ними комунікативними вміннями [1].

У зв'язку зі сказаним розробка системи комунікативних умінь викладачів історико-правових дисциплін та шляхів оволодіння цими вміннями стало основним аспектом нашого дослідження. Відповідно до цього формулюємо й певні завдання, а саме:

- визначити типові недоліки й помилки професійного спілкування майбутніх викладачів історико-правових дисциплін;
- розробити систему підготовки цих викладачів до педагогічного спілкування з визначенням мети й завдань, кожного з етапів її реалізації.

Наголошуємо, що об'єктом вивчення методики викладання історико-правових дисциплін учені визначають процес педагогічної взаємодії між учителем і учнями. В основі цієї взаємодії лежить педагогічне спілкування. Тому в провідних університетах України вказане спілкування є обов'язковим складником відповідних програм.

Як відомо педагогічне спілкування ґрунтується на сформованих у педагогах комунікативних вміннях.

У результаті проведеного нами аналізу наукової літератури та експериментальних досліджень була обґрунтована система комунікативних умінь, якою повинен володіти викладач історико-правових дисциплін. Ця система включає: мовленнєве (вербальне) спілкування; володіння (невербальними) засобами спілкування; професійною-педагогічною увагою; створення творчого самопочуття; установлення і підтримування зворотного зв'язку в спілкуванні; самопрезентацію; засвоєння ініціативи; побудову та реалізацію плану спілкування; володіння педагогічним контактом.

Компонентно-структурний аналіз системи комунікативних умінь показали, що її системотвірним фактором є вміння володіти педагогічним контактом.

Указані комунікативні вміння відповідно до результатів проведеного нами дослідження можуть бути сформовані на наступних рівнях: початкового оволодіння (низький), обмеженої сформованості (середній), достатньої сформованості (високий), успішного оволодіння (майстерність або творчий). Низькі рівні володіння цими вміннями приводять до недоліків професійного спілкування викладачів історії та права.

Подамо деякі із вказаних недоліків, які обумовлені невмінням володіти робочим (творчим) самопочуттям та станом емоційного напруження викладача, а саме: зростання пауз вагання, що передують слову, яке шукають; зростання кількості так званих пошукових слів (типу «це», «такий» та інші); поява таких заповнювачів мовлення як слова паразити «типу», «ось», «ну» та інші; суттєве зниження словникового запасу (використання шаблонних фраз; вибір слів з чіткою позитивною чи негативною; використання різного роду посилюючих часток; значна кількість логічно й граматично незавершених фраз, а також часте порушення логічних зв'язків між окремими словами

висловлювання, що призводить до двоякого розуміння його сутності; порушення структури складного синтаксичного, цілого (зверхфразової єдності), що веде до неодноразового відволікання від викладу основної думки, повідомлення побічних відомостей (суттєво ускладнює сприймання мовлення).

Наявність визначених недоліків та типових труднощів педагогічного спілкування, як ми розуміємо обумовлено низьким рівнем сформованості комунікативних умінь викладача та негативного впливу на розвиток педагогічної взаємодії.

У зв'язку зі проаналізованим, доходимо до висновку, що обов'язковим складником підготовки молодих викладачів історико-правових дисциплін в університетах України повинна бути спеціально розроблена система їх підготовки до професійного спілкування.

Результати аналізу наукових досліджень та досвід багаторічної експериментальної роботи, дозволили нам розробити етапи реалізації цієї системи. Так, мета першого з цих етапів полягає в оволодінні технікою мовлення, уміннями зняття м'язових затисків та професійно-педагогічною увагою. Відповідно до вказаної мети завданнями цього етапу є наступне: 1) усвідомлення особливостей діафрагмально-реберного дихання та оволодіння ним; 2) розвиток сили гнучкості й діапазону голосу; 3) розвиток артикуляційного апарату та відпрацювання чіткості вимови голосних та приголосних звуків; 4) освоєння основ техніки саморегуляції; 5) формування вмінь концентрації та розподіл уваги.

Мета другого етапу передбачає наступне: оволодіти орієнтуванням у ситуації педагогічного спілкування, мовленнєвими (вербальними) й немовленнєвими (невербальними) засобами, соціальною перцепцією, творчим самопочуттям у педагогічній діяльності, навчитися досягати єдності емоційних позицій та співдії з учнями у педагогічному спілкуванні. Відповідно до вказаної мети окреслено й завдання цього етапу, а саме: 1) усвідомлення особистостей педагогічного спілкування та особистих можливостях у його здійсненні; 2) аналіз власного рівня підготовки до педагогічного спілкування, що обґрунтоване спеціалістами; 3) навчитися долати стереотипні загальні та ситуативні негативні настанови, щодо аудиторії; 4) оволодіння специфічною комунікативною потребою (бажання перебувати серед учнів і спілкуватися з ними; емоційне бачення майбутнього спілкування, його основних контурів; відчуття його майбутньої атмосфери, прогнозування, задоволення від спілкування, емоційна налаштованість і внутрішня мобілізованість до спілкування); 5) оволодіння елементами (ясність, чіткість мовлення; виразність міміки, пози і тощо), що входять до складу комунікативних умінь; 6) оволодіння технікою самопрезентації; 7) оволодіння вміннями переборювати бар'єри у педагогічному спілкуванні (збігу настанов, побоювання аудиторії, відсутність контакту, звуження функцій спілкування, негативного досвіду спілкування з даною аудиторією, побоювання скоїти педагогічні помилки, наслідувати манери спілкування іншого педагога); 8) оволодіння певними комунікативними уміннями; 9) оволодіння вміннями встановлювати емоційний пізнавальний контакти у педагогічному спілкуванні; 10) оволодіння технікою управління педагогічним контактом у професійному спілкуванні.

Обов'язковим елементом розробленої нами системи підготовки майбутніх викладачів історико-правових дисциплін до педагогічного спілкування є спеціально підготовлений тренінг.

Важливими елементами цього тренінгу стала реалізація, так званих, пристосувань у спілкуванні, що сприяло оволодінню майбутніми викладачами комунікативними уміннями. Нагадаємо, що В. А. Кан-Калик розглядає пристосування у професійно-педагогічному спілкуванні як систему прийомів (психологічних, мімічних, мовленнєвих та інших), які вибираються для організації адекватної завданням і особливостям педагогічної ситуації його структури, здійснення найефективнішого комунікативного впливу [2]. К. С. Станіславський аналізує "пристосування" як один із важливих прийомів і визначає як, так звані, внутрішні і зовнішні хитрощі, за допомогою яких люди

приспосовуються один до одного у спілкуванні. "Приспосовання" дають можливість рельєфно виявити свої внутрішні почуття і загальний стан. Одночасно вони допомагають маскуватися свої почуття і свій загальний стан [3].

Зрозуміло, що використання різних видів "приспосовань" у педагогічному спілкуванні пов'язане передовсім за чітким визначенням їх структури. З огляду на сказане, опишемо "комунікативну атаку" як комунікативний прийом установалення професійного контакту та управління ним у спілкуванні. Доречно нагадати, що поняття "комунікативна атака" в теорії та практиці педагогічного спілкування запропонував використовувати В. А. Кан-Калик, як відомо, у розробленій ученим концепції спілкування, виділяються його етапи, які реалізуються під час проведення уроку (читання лекції). Другий із них етапів В. А. Кан-Калик називає етапом організації безпосереднього спілкування з класом (аудиторією), або, інакше, етапом проведення "комунікативної атаки". Водночас, у роботах В. А. Кан-Калика не описуються засоби спілкування, які потрібні для проведення вказаної "атаки". Вважаємо, що опис "комунікативної атаки" потрібно побудувати таким чином: проаналізувати особливості конструювання змісту, вирізнити необхідні характеристики мовлення та невербального спілкування педагога; охарактеризувати особливості його самопочуття на етапі її проведення.

Важливе значення також має здійснення педагогічної імпровізації, яка є обов'язковою для комунікативної «атаки». Слід пам'ятати, що вибір засобів спілкування для побудови «комунікативної атаки» й порядок їх використання в кожному конкретному випадку залежить від рівня підготовленості педагога до професійного спілкування, а саме: розвитку професійного мислення, мовлення та багатство професійно-лексичного запасу; вміння визначити комунікативну структуру лекції, уроку (практичного заняття), володіння технікою педагогічно доцільних переживань.

Результати аналізу наукових робіт з психології, педагогіки, ораторського мистецтва та театральної педагогіки дозволяють побудувати зміст комунікативної «атаки». Так, доцільно прийняти положення про те, що педагог з самого початку спілкування з аудиторією повинен привернути увагу до себе, або, інакше кажучи, заволодіти увагою. Для розв'язання цього питання, необхідно знайти відповідні шляхи. Такими шляхами, які використовуються на початковому етапі комунікативної «атаки» можуть бути: завдання й запитання, які мобілізують аудиторію; постановка яскравих і привабливих цілей діяльності й показ шляхів їх досягнення. Можливо, також використовувати короткий виклад якогось цікавого факту, історії, порівняння різних поглядів на одне й те саме питання, що рекомендується в працях з ораторського мистецтва.

Комунікативна «атака», як відомо, передбачає проведення своєрідного комунікативного «натиску» викладача на аудиторію з моменту його появи, що зумовлюється необхідністю налагодження контакту в спілкуванні. Цей натиск виражається у спрямованості погляду педагога, мускульній змобілізованості, інтонаційній виразності мовлення. А з цього видно, що «початкову паузу» ніяк не можна використовувати в комунікативній «атаці».

Проведення цієї «атаки» ґрунтується на певних вимогах до мовлення педагога і перш за все до його інтонаційної виразності. Із засобів інтонаційної виразності мовлення в комунікативній «атаці» використовуються темп мовлення, паузи, логічні наголоси. Нагадаємо, що темп мовлення – швидкість вимови складів, слів, фраз, що залежить від індивідуальних звичок людини, її характеру, настрою, темпераменту.

Паузи у мовленні розділяють мовленнєвий потік на складові і відіграють значну роль в організації сприймання та засвоєння матеріалу. Мовлення викладача без пауз сприймається аудиторією приблизно так, як мовлення у швидкому темпі. Таке мовлення є монотонним. У той же час велика кількість пауз у педагогічному мовленні уповільнює його темп, негативно впливає на ефективність сприймання матеріалу.

Результати підготовки майбутніх викладачів до педагогічного спілкування показують, що в комунікативній «атаці» доцільно використовувати логічні та організаційні паузи.

В організації смислової структури мовлення значна роль відводиться й логічним наголосам. Слід нагадати, що вони визначаються, як довільне виділення одного із елементів висловлювання у семантичному значенні. За допомогою логічних наголосів виділяються слова, які несуть найбільше смислове навантаження. Нагадаємо, що правильне використання логічних наголосів робить мовлення більш зрозумілим, точним. Водночас велика кількість логічних наголосів призводить до перекручування думки.

«Комунікативна атака» буде невдалою або взагалі неможливою, якщо мовлення педагога характеризується такими недоліками: невірні наголоси, надмірна чи недостатньо голосна вимова, не виправдане уповільнення темпу мовлення.

У вказаній «атаці» обов'язково використовується укрупнення мовлення. Цей метод збільшує значущість змісту, що виражається словами. Укрупнення мовлення доцільно здійснювати таким чином:

- потрібну фразу (що укрупнюється) треба «розгорнути», тобто промовляти повільно (в «розрядку»), продовжуючи голосні звуки і зберігаючи логічну структурність фрази;
- різні слова, що входять до певної фрази, укрупнюються не однаковою мірою, посилюється завжди і обов'язково – головне (ударне) слово;
- укрупнення односкладового чи багатоскладового слова пов'язане з тим, що його вимовляють по складах.

Необхідним елементом, що потребує яскравого вираження в комунікативній «атаці» виступає мускульна мобілізованість. Сутність та зміст цієї мобілізованості доцільно описати враховуючи результати наукових досліджень. З огляду на ці результати виділяємо такі елементи: загальна підтягнутість мускулатури тіла (зокрема, мускулатури спини); помірна рухомість тіла, що забезпечує строго відпрацьовану осанку; повна узгодженість рухів кінцівок і корпусу; поставлена мімічна виразність, відсутність некерованої імпульсивної рухливості м'язів обличчя; яскрава зовнішня виразність, високі динамічні якості, велика кількість орієнтованих реакцій під час загальної спрямованості погляду на аудиторію, що характеризують увагу педагога. Доцільно нагадати, що на формуванні мускульної змобілізованості негативно впливають скутість, обмеженість рухів, відсутність виразних жестів та наявність відволікаючих, беззмістовних жестів; нерозвинутість міміки; невиразність погляду; метушливість.

Вважаємо, що обов'язковим елементом підготовки до «комунікативної атаки» є педагогічна імпровізація. У дослідженнях В. А. Кан-Калика вона визначається як інтуїтивно-логічний процес миттєвого створення і виконання педагогічно значущих елементів творчої діяльності. Педагогічна імпровізація стає необхідною насамперед тоді, коли потрібно якнайшвидше знайти вихід із непередбаченої педагогічної ситуації, привернути увагу аудиторії до себе. Водночас слід підкреслити, що досвідчені викладачі спеціально планують проведення педагогічної імпровізації у період комунікативної «атаки».

Результати аналізу наукових робіт В. А. Кан-Калика дозволяють стверджувати, що вказана імпровізація базується на здібності педагога оперативно й вірно оцінювати ситуацію і вимагає наявності певних умов. Ці умови подамо у такому порядку: загальнокультурна й професійна підготовка педагога; ґрунтовна психолого-педагогічна й методична підготовка; розвинуте педагогічне мислення, що дає можливість прогнозувати особливості педагогічної діяльності; розвинуті увага, уява, інтуїція; схильність до організації спілкування з людьми; управління своїми психічними станами і вміння вільно тримати себе на людях; володіння комунікативними вміннями; знання теорії й методики педагогічної імпровізації.

Зазначимо також, що однією з найважливіших умов імпровізації є якісна мовленнєва підготовка педагога, його вміння діяти словом. Імпровізація проявляється у словесних, фізичних або словесно-фізичних діях. Словесна дія в педагогічній імпровізації передбачає наявність монологу, діалогу, репліки або фрази. Досить рідко в педагогічній імпровізації у чистому вигляді зустрічається фізична дія. Найчастіше вона проявляється у формі погляду чи жестів. Найбільш широкого використання в педагогічній імпровізації набули словесно-фізичні дії.

Під час аналізу реалізації комунікативної «атаки» основна увага звертається на результати діяльності майбутніх викладачів: підвищення рівня їх розкритості у професійному спілкуванні, зняття стереотипних уявлень про нього; зростання рівнів сформованості комунікативних умінь.

Впровадження розробленої системи підготовки до педагогічного спілкування забезпечило значне зростання рівнів сформованості комунікативних умінь майбутніх викладачів історико-правових дисциплін.

Це зростання, як ми вважаємо, забезпечувалось наступним:

- обґрунтуванням вказаних умінь, якими повинні оволодіти майбутні викладачі історико-правових дисциплін;
- розробкою етапів реалізації вказаної системи; мети й завдань кожного з них;
- розробкою та впровадженням спеціальних комунікативних прийомів (приспосованні у спілкуванні), які спричиняли активізації діяльності студентів з оволодіння комунікативними вміннями.

Проведене дослідження впевнило в доцільності розробки спеціальної системи підготовки майбутніх викладачів історико-правових дисциплін до педагогічного спілкування, що забезпечувало значне зростання рівнів сформованості в них комунікативних умінь.

Подальший науковий пошук з цієї проблеми, на нашу думку, слід пов'язувати з розробкою спеціальних тренінгових програм, реалізація яких буде сприяти оволодінню вказаними вміннями; вирізненням етапів контролю та корекції підготовки викладачів історико-правових дисциплін до педагогічного спілкування; розробкою спеціальних навчальних дисциплін та навчальних посібників з удосконалення комунікативних умінь цих викладачів.

Список використаних джерел

1. Компетентнісний підхід до підготовки педагогів у зарубіжних країнах: теорія та практика : монографія / [Н. М. Авшенюк, Т. М. Десятов, Л. М. Дяченко, Н. О. Постригач, Л. П. Пуховська, О. В. Сулима]. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. — 280 с.; Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування [Текст] / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / [За заг. ред. О. В. Овчарук]. — К. : К.І.С., 2004. — С. 47–52; Дубасенюк О. А. Концептуальні положення теоретичної професійної діяльності / О. А. Дубасенюк // Педагогіка і психологія. — 1994. — № 4. — С. 94–97; Заблоцька О. С. Компетентність, кваліфікація, компетенція як ключові категорії компетентнісної парадигми вищої освіти / О. С. Заблоцька // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — 2008. — № 39. — С. 52–56; Іванова С. В. Функціональний підхід до визначення професійної компетентності вчителя біології та організація її вдосконалення в закладі післядипломної освіти / С. В. Іванова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія : педагогічні науки. — 2008. — Вип. 42. — С. 106–110; Исаева Т. Е. Классификация профессионально-личностных компетенций вузовского преподавателя / Т. Е. Исаева // Педагогика. — 2006. — №9. — С. 55–60; Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / [За заг. ред. О. В. Овчарук]. — К. : К.І.С., 2004. — С. 66–72; Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / О. І. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. — 2005. — № 23. — С. 18–20; Шапошников К. В. Контекстный подход в процессе формирования профессиональной компетентности будущих лингвистов-переводчиков: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / К. В. Шапошников. — Йошкар-Ола, 2006. — 26 с.
2. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом обучении. — М.: Просвещение, 1987. — 190 с.
3. Станиславский К.С. Работа актера над собой. — М. : Искусство, 1989. — 511 с.

ПРАВОРОЗУМІННЯ К. НЕВОЛІНА В КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Середюк В.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Serediuk V.V. K. NEVOLIN'S CONCEPTION OF LAW IN THE CONTEXT OF WESTERN LEGAL CULTURE

Анотація: В статті розглядаються елементи праворозуміння Костянтина Неволіна - професора юридичного факультету Університету Св. Володимира. Показано світоглядний та методологічний зв'язок його наукових ідей з західноєвропейськими філософсько-правовими вченнями.

Ключові слова: К. Неволін, праворозуміння, право, закон, традиція права, західноєвропейська правова культура.

Annotation: The article deals with the elements of the legal understanding of Constantine Nevolin, a professor at the Law Faculty of the University of St. Vladimir. The philosophical and methodological connection of his scientific ideas with Western European philosophical and legal doctrines is shown.

It is important to remark that, before the revolution in the Russian Empire, national science developed in the same paradigm as Western Europe, with its cultural features. This pattern applies to earlier historical periods, such as the times of the Respublica of Poland and Kyivan Rus. This is evidenced by the numerous works of prominent philosophers and statesmen, for example, the ideas of Volodymyr Monomakh, Oryhovskiy-Roksolan, P. Orlyk, F. Prokopovich's, legal ideas of professors of the University of St. Vladimir, etc.

Analysis of the scientific K.Nevolin's heritage proves the belonging of his legal ideas to the general context and contemporary discourse of Western legal culture.

In K. Nevolin's works there is a definite influence of his first religious, and then German philosophical and legal education. His scientific growth is similar to the intellectual and educational development of G. Hegel. However, we see an ideological connection, not only between K. Nevolin and Hegel but also Kant, Hobbes, Puffendorf, Thomas Aquinas, Plato and others.

Studying scientific heritage is important for the formation of a special Ukrainian approach to the development of law and state. In this regard, it is necessary to understand the national identity that could serve to unite Ukrainian values and traditions in society.

Key words: K. Nevolin, jurisprudence, law, act, tradition of law, Western European legal culture.

Сучасний український правовий дискурс переповнений обговореннями зарубіжного досвіду від аналізу та проектування законодавства на основі західних зразків, використання рішень ЄСПЛ, які є, згідно з чинним законодавством, джерелом права України до дослідження нових тенденцій у європейській, американській, ізраїльській, латино-американській юриспруденції. Доступ до джерел інформації щодо розвитку та процвітання зарубіжних держав та права, безперечно, велике благо, що дозволяє вибудувати ті правові інститути, які стали успішними для системного і стабільного правового порядку в західних демократіях і який необхідно вибудувати в нашій державі. Разом з тим почасти можна помітити, що запозичення іноземного досвіду відбувається у відриві від знання та розуміння підґрунтя цих самих законів, судових рішень, правових доктрин, а саме – західної правової культури в цілому. Відповідно ускладненим виявляється процес легітимації цього досвіду, розуміння нюансів його застосування та подальшого розвитку в українській правовій культурі.

Важливо відмітити, що до революції в Російській імперії вітчизняна наука в принципі розвивалася в одній парадигмі із західноєвропейською, маючи свої культурні особливості. Ця закономірність стосується і більш ранніх історичних періодів, як-от часів Речі Посполитої та Київської Русі. Про це свідчать численні праці видатних філософів та державних діячів, наприклад, ідеї Володимира Мономаха про прийняття рішення князем у згоді з Радою дружини, не допускаючи беззаконня і неправди [1, С. 157], ідеї Оріховського-Роксолана про обмежену владу короля, перша у світі Конституція П. Орлика, концепція освіченого абсолютизму Ф. Прокоповича, що ґрунтувалася на ідеях

природного права та суспільного договору, правові ідеї викладачів Університету Св. Володимира тощо.

Поряд з процесами запозичення іноземного досвіду в нашому суспільстві спостерігається й інші тенденції – Україна, феномени українського варіанту демократії, політичної системи, державного та суспільного ладу, революцій в реальних часі та просторі становлять предмет ретельного вивчення західних науковців [2; 3]. Відомою є позиція Заходу, що Україна має культурні можливості (спадщину, доступ до освіти, культурні обміни), а також культурну близькість та спорідненість із системою ідеалів та цінностей сучасного цивілізованого світу для формування і розвитку свого власного ідентичного шляху. Водночас існують деякі зауваження щодо незнання, невідомості, неврахування ідей, які були напрацьовані в минулому, однак сприятимуть вибудуванню особливого українського підходу. В зв'язку з цим важливо «зрозуміти національну ідентичність, яка змогла б послужити для об'єднання українських цінностей і традицій в суспільстві» [4, pp. 8–14].

Саме тому в стінах юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка запроваджено щорічні конференції, присвячені вивченню наукової спадщини його видатних учених минулого.

Метою нашої статті є висвітлення правничих ідей К. О. Неволіна, які сформувався лоні західної правової культури.

Важливо підкреслити, що правова культура – це спосіб та об'єктивний результат людської діяльності, частина загальної культури суспільства в цілому [5, с. 31, 67]. Вона не може бути зведена до сукупності позитивних норм, оскільки вони мають сенс лише в контексті інститутів, процедур, цінностей та способу мислення. Звернутися до західної традиції права означає звернутися до теорії права та історії правничої думки [6, с. 28].

Світоглядним підґрунтям прийнятих законодавцем норм слугують релігійні, філософські, політичні погляди суспільства, що обумовлюють розуміння права, держави, їх взаємозв'язок, уявлення про місце права в системі соціальних регуляторів та способів його легітимації. Серед соціокультурних параметрів, що визначають юридико-технічні характеристики західної правової культури, розрізняють зовнішні (формальні) та змістовні (сутнісні) [7, С. 903-104].

В науковій літературі загальноприйнятим є розрізнення двох типів правової культури – західного та східного за критерієм цінностей та традицій, що визначають сутність усіх існуючих в світі правових культур. Вчені сходять у тому, що існує єдина західна культура (традиція) права, яка характеризується здебільшого спільними для різних національних культур ідеями, цінностями та способом мислення (раціоналізм). Ці риси є досить стійкими утвореннями та відображають елементи «генетичного коду». Не будучи абсолютно монолітною щодо усіх сфер, західна правова культура відрізняється спільними ментальними установками [8, pp. 257-260; 9, pp. 873–889].

Річ у тім, що всі національні правові культури становлять гілки єдиного сімейного дерева. Як зазначає Г. Берман, всі західні правові системи – англійська, французька, німецька, італійська, польська, угорська, а з ХІХ ст. і російська – мають спільні історичні корені, з яких вони виводять спільну термінологію, методи, поняття, принципи та спільні цінності [6, с. 515].

Аналіз наукової спадщини К.О. Неволіна доводить приналежність його правничих ідей до загального контексту та тогочасного дискурсу західної правової культури.

Так, впродовж 1829-1834 pp. К. Неволін навчався в Німеччині, де слухав лекції Г. Савіньї та Г. Гегеля [10, с. 41].

Про включеність його світоглядної правової парадигми, на нашу думку, свідчить захист дисертації на тему «Рассуждение о философии законодательства у древних». Звертаючи особливу увагу на філософію Стародавніх Сходу, Греції та Риму, він зазначав: «Не зрозумівши філософію давніх, не можливо зрозуміти законодавство давніх народів: одне тісно пов'язане з іншим. Якщо не знати того, як судили стародавні філософи про

різні предмети законодавства, навряд чи можна зрозуміти і вчення філософів нашого часу про закони: стародавнє та нове утворюють частини єдиного цілого; багато ідей стародавньої філософії і зараз витримують найсуворішу критику» [11, с. 2-3].

Система поглядів К. Неволіна – складна і багатогранна. Можна погодитися з твердженням О. Ковальчука в тому, що непросто визначити чи вважати К. Неволіна прихильником однієї з юридичних шкіл чи компілятором усіх їх разом [10, с. 45]. Безумовно погляди науковця поєднували в собі ідеї різних філософсько-правових течій, відображаючи закономірності розвитку західноєвропейської правової думки від часів Античності. Спадкоємність європейської правової традиції та культури знаходить відображення в його роботах. При цьому в деяких положеннях його теорії можна віднайти ідеї паневропеїзму, єдності правових культур та існування загальних начал правди, що сучасною термінологією, на нашу думку, інтерпретуватиметься як загальнолюдські цінності та принципи права.

Недарма у працях К. Неволіна спостерігається відчутний вплив отриманої ним спочатку духовної, а потім німецької філософсько-правової освіти. У цьому його схожість з інтелектуальною та освітньою підготовкою Г. Гегеля. Втім, в правових поглядах К. Неволіна простежуємо зв'язок не лише з Гегелем, але й з Кантом, Гоббсом, Пуффендорфом, Фоною Аквінським, Платоном та ін.

Розуміючи закон в широкому значенні, К. Неволін вважав, що суспільний закон – це правило, відповідно до якого *повинні* (*курсив* – В. Середюк) вчиняти моральні істини у суспільстві, якщо вони не хочуть відмовитися від самого суспільного життя [12, с. 27]. По-перше, вчений вказує на нормативність (зобов'язальність) правила поведінки, говорячи про *повинність*. Цей конструкт лежить у філософії права Канта, а в подальшому «*повинність*» – фундаментальне поняття чистого правознавства Г. Кельзена. Так, в чистій теорії права норма визначається як щось, що *повинно* бути або *повинно* здійснюватися. Її лінгвістичною формою є імператив або вираз *повинності* (належності). Сама ж *повинність* – це завжди смисл акту волі, інтенційно скерованого на поведінку іншого [13, с. 18].

По-друге, в розумінні К. Неволіним закону (права) закладені ідеї суспільного договору та громадянського суспільства. Київський вчений наголошує, що вчиняти відповідно до закону повинні моральні істини. Отже, істини, які здійснюють внутрішній вибір чинити так, щоб свобода свавілля одного могла бути сумісною зі свободою усіх за загальним законом свободи [14, с. 254]. Люди повинні реалізувати нормативне правило, якщо вони хочуть жити у суспільстві, тобто мають пожертвувати частиною своєї свободи заради існування суспільства. Це і є за Кантом безумовний та первинний обов'язок людини у зовнішніх відносинах з іншими людьми, які характеризуються взаємним впливом одне на одного. Тому суспільство, в якому виконується суспільний закон, перебуває в громадянському стані та утворює спільноту (*ein gemeines Wesen*) [15, с. 77].

За Пуффендорфом кожна людина повинна прагнути до мирного спільного життя з іншими, оскільки це відповідає її «природі та призначенню людського роду». Право необхідне для спільного життя в суспільстві [16, с. 163].

На думку, К. Неволіна право в державі – це влада людини над людиною, заснована на правді і тому визнана державою. Для вченого правда – це певний смисл, що має обов'язкову силу для совісті людини [12, с. 29, 30]. Тут простежується ідейний зв'язок із Кантівським *законом свободи*, за яким співіснують розумні істини та *примусом права*. Згідно з Кантом право – це обмеження свободи кожного за умови її співіснування зі свободами всіх інших відповідно до загального *закону свободи*. Публічне право – це сукупність зовнішніх законів (тобто позитивних), які уможливають злагоду у суспільстві. Таким чином право завжди пов'язане з примусом, оскільки обмежує свободу. І хоча громадянське суспільство полягає у відносинах між свободними людьми, всі вони підкорені примусу права, оскільки цього вимагає розум [15, с. 78].

У праві К. Неволін розрізняє дві частини: частину, яка може бути пізнана безпосередньо розумом, це право саме по собі має обов'язкову силу, незалежно від суспільного встановлення, тобто природні закони; і частину, яка пізнається не інакше, як із самого законодавства, що діє в державі, і тільки тому має обов'язкову силу, що вона встановлена державою, - закони суто позитивні. Природні закони становлять всезагальну та необхідну сторону права, позитивні – випадкову та обмежену; перші, взяті у їх сукупності, утворюють ідею законодавств, другі слугують її проявом. Однак оскільки держава на самі природні закони накладає печатку свого затвердження, то все законодавство взагалі, що діє у певній державі, називається позитивним законодавством [12, с. 33]. За таким же принципом розрізняв право природне та умовне Аристотель. Відповідно за його вченням природне право не залежить від його визнання, воно все одно має силу, умовне ж право – визначене і залежить від волі держави [17, с. 57]. Ідею розрізнення природного права, як сутнісної, змістовної сторони права, та позитивного права, як форми, пізніше віднаходимо у філософії права Г. Радбруха. Відроджуючи школу природного права після Другої світової війни, він співвідносив форму права та ідею права як відношення буття до належного [18, с. 164].

Загалом же принцип виокремлення природного та позитивного права не новий та глибоко вкорінений у західноєвропейську правову традицію. Фома Аквінський надав цьому філософсько-правове обґрунтування. Так, він писав: «Щось буває справедливим двома способами: перший – за самою природою речі, і це зветься природним законом, а другий – за відповідною домовленістю між людьми, що зветься погодженим законом» [19, С. 124-131].

Вірогідно К. Неволін розумів утопічність існування лише одного виду права без іншого (позитивного або природного). Тому він підкреслював, що жодна з «частин права не може існувати окремо від іншої і без іншої: перша як загальне без другої як конкретного – є голим поняттям без повноти життя; друга як конкретне без першої як загального – є лише хаотичне змішання різних випадковостей без будь-якого внутрішнього зв'язку, без твердого підґрунтя, без вічного та незмінного достоїнства». Вживаючи термін «ідея законодавства» він наголошує, що вона отримує вираження в позитивних законах і відображає особливий характер народу, ступінь його розвитку, історичні стосунки з іншими народами, причини часові та місцеві. «Ідея законодавства» залежить від загальних незмінних начал правди, а самі вічні начала правди в державі можуть застосовуватися також до окремих, одиничних випадків життя, щоб конкретний випадок отримав остаточне рішення». - Схоже, що начала правди – це щось на зразок принципів права у сучасному розумінні. - «Це і є *суттєве* відношення між ідеєю законодавств та позитивними законами. *Випадкове* відношення між ними, тобто таке, що не ґрунтується на необхідності речі, може полягати в протиріччі їх одне з одним [12, с. 34]. Тут погляди К. Неволіна тісно пов'язані з вченням Гегеля про необхідність, історичною школою права, ідеями Монтеск'є про зумовленість права і держави умовами, в яких історично розвивається суспільство, ідеями неогегельянства про існування права лише у тісному зв'язку норм та їх здійснення.

У вченні К. Неволіна відображена концепція Платона про втілення ідей, а також вчення Гегеля про розгортання Абсолютного духу в світі [20; 21]. Згідно з К. Неволіним ідея ніколи не виражається вповні та раптово в одному певному явищі. Це правило він застосовує й до законодавств. Подібно до вчення Гегеля, ідея визнається єдиною, приходячи у світ явищ, вона підлягає всім умовам простору та часу. Вона розкривається, по-перше у часі – звідси у різні часи існують різні законодавства. Розкриваючись у певному ступені, вона допускає існування в один і той же час різних видів у просторі – звідси існування на різних просторах різних законодавств в одному часовому проміжку. Таким чином, вважав К. Неволін, «держави, в законах яких втілюється загальна ідея законодавств розпорошені по світу, безперервно сліднують одна за одною і в середині свого власного кола кожна з них проходить різні ступені буття. Всі позитивні

законодавства, виражаючи одну спільну ідею, в істоті своїй тотожні. Всі вони розвиваються в одному й тому ж порядку, виходячи від обмежених начал до начал загальних. Всі вони мають дивовижну схожість між собою, коли знаходяться на рівних ступенях розвитку» [12, с. 35].

Отже, наукову спадщину К. Неволіна сміливо можна визнати частиною загальної європейської правової культури. Його ідеї та концепції відображають основні характеристики розвитку західноєвропейської правової традиції. Тобто формування західної правової культури ґрунтується на античній філософії, християнському віровченні та ідеалах розуму, свободи, рівності філософії Нового часу і погляди К. Неволіна концептуально належать до цієї парадигми. Методологічно у праворозуміння К. Неволіна закладено ідеї кантіанства, гегельянства та історичної школи права.

Список використаних джерел

1. История политических и правовых учений : Учебник для студ. высш. учеб. заведений, обуч. по спец. "Юриспруденция" / Под общ. ред. Нерсисянца В.С. – Москва : Норма - Инфра-М, 2001. – 736с.
2. «INTERNATIONAL CONFERENCE «QUO VADIS UKRAINE? TAKING STOCK OF A QUARTER CENTURY OF DISAPPOINTMENT» in Uppsala University // <http://www.ires.uu.se/calendar/Past+conferences+/Conferences+2017/quo-vadis-ukraine/Programme+Day+1+>
3. Olszański T. Aftermath of the Maidan. Ukrainian society two years after the revolution [Електронний ресурс] / Tadeusz A. Olszański. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2016-03-04/aftermath-maidan-ukrainian-society-two-years-after-revolution>.
4. Anderson B. L. Civil Teachings of the Bible with American and Eastern European illustrations / Bruce L. Anderson. // Соціологія права. – 2015. – №3. – pp. 8–14.
5. Маркарян Э.С. Очерки теории культуры / Э.С. Маркарян. – Ереван : Издательство АН Армянской ССР, 1969. – 228 с.
6. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г.Дж. Берман. – 2-е издание. – Москва : Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА М - НОРМА, 1998. – 624 с.
7. Варламова Н.В. Западная правовая культура: уникальность или универсальность? // Общественные науки и современность. – 2011. – № 5. – С. 93-104.
8. Мельников Д.С. "Западная правовая культура как социокультурный феномен" / Д.С. Варламов // Вестник Брянского государственного университета. – № 2. – 2011. – pp. 257-260.
9. McWhinney E. Western and Non-Western Legal Cultures and the International Court of Justice / Edward McWhinney. // Washington University Law Review.. - Vol.65. - Issue 4. – 1987. – pp. 873–889.
10. Ковальчук О.М. Теорія права у працях вчених Київського університету (XIX – початок XX століття) : монографія / О.М. Ковальчук. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 190 с.
11. Неволін К. Рассуждение о философии законодательства у древних. — Спб., 1835. – 110 с.
12. Неволін К.А. Енциклопедія законодавства // Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. / за ред. І.С. Гриценка ; редкол.: П.П. Андрушко, Г.І. Балюк, І.А. Безклубий, О.А. Беляневич, Л.К. Воронова [та ін.]. – Київ : Либідь, 2011. – Кн. 1 : [уклад.: І.С. Гриценко, В.А. Короткий ; передм.: І.С. Гриценко, В.А. Короткий]. – С. 1-98.
13. Кельзен Г. Чисте правознавство: з дод.: Пробл. справедливості / Пер. з нім. О. Мокровольського. – К. Юніверс, 2004. – 496 с.
14. Кант И. Сочинения : В 6-ти тт. / И. Кант; Под общ. ред. В.Ф.Асмуса, А.В.Гульги, Т.И.Ойзермана. – Москва : Мысль, Т.4, ч. 1. – М., 1965.
15. Кант И. Сочинения : В 6-ти тт. / И. Кант; Под общ. ред. В.Ф.Асмуса, А.В.Гульги, Т.И.Ойзермана. – Москва : Мысль, Т.4, ч. 2. – 1964. – 478с.
16. Пилянкевич Н.И. История философии права // Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. / за ред. І.С. Гриценка ; редкол.: П.П. Андрушко, Г.І. Балюк, І.А. Безклубий, О.А. Беляневич, Л.К. Воронова [та ін.]. – Київ : Либідь, 2011. – Кн. 1 : [уклад.: І.С. Гриценко, В.А. Короткий ; передм.: І.С. Гриценко, В.А. Короткий]. – С.99-306.
17. История политических и правовых учений: Учеб. / под ред. О. Э. Лейста. – М.: Юрид. Лит., 1997 – 576.
18. Радбрух Г. Філософія права: пер. з нім. – Київ: Тандем, 2006. – 316 с.
19. Содомора П. Закон, право і справедливість у текстах Св. Томи з Аквіну (на матеріалі «Суми теології») / П. Содомора // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Філософ. науки. – 2011. – Вип. 14. – С. 124–131.
20. Платон. Собрание сочинений в четырех томах / Платон; Под общ. ред. А.Ф. Лосева. – Москва : Мысль. – (Философское наследие). – Т. 2. – 1993. – 528с.
21. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа / Г.В.Ф. Гегель; пер. Г. Шпета. – СПб.: Наука, 1992. – XLVII, 444 с.

СОЦІАЛЬНО-КРИМІНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТА РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

Стегній Р.Р., аспірант кафедри кримінального права та кримінології УДФС України

Stegniy R.R. SOCIO-CRIMINAL DESCRIPTION OF THE SUBJECT OF DISCLOSURE OF STATE SECRETS

Анотація. В статті розглянуто приналежність суб'єкта розголошення державної таємниці до спеціальних суб'єктів; а також, на підставі загальнотеоретичних положень, обґрунтовано визначення суб'єкту розголошення державної таємниці.

Ключеві слова: суб'єкт, злочин, кримінальна відповідальність, розголошення державної таємниці.

Abstract. In the article the point of view is analyzed, the definition of the concept of official duty is emphasized in some characteristic features, namely: the certain official is given the corresponding rights; provides for the performance of certain duties; these rights and obligations are stipulated by the relevant normative and legal acts regulating the activities of the representative of the authority or the body in which he is operating.

It should be noted that this position is much closer to the definition of the full meaning of the concept of official duty than that which was given earlier. But in this case there are also separate issues that limit the consideration of the problem. First, and in our opinion, the main thing, this definition of official duties can be used only in the sphere of representative power.

The question arises: how will the understanding of official duty in other areas of life be modeled? Can such an understanding of the official duty be used in the field of health, education, economic relations, etc.? Such an approach can be traced in the positions of other scholars. VA Klimenko analyzing the article. 343 of the Criminal Code of Ukraine, under the fulfillment of official duties, understands the fulfillment of those duties of a law enforcement officer, in which his law enforcement and law enforcement functions are implemented.

In this case, that is, when the language in the criminal law is about the availability of official duty, we believe it is necessary first of all to rely on the general understanding of this problem, and then to model it in the particular situation that is enshrined in this criminal law. With regard to the disclosure of state secrets, then in this case, the official duty is understood as a set of relevant cases and a certain amount of work determined by the post, which is determined by the position, within the limits of performance of her actions to provide, or to serve one or another interest in the protection of state secrets. Summing up, it is possible to emphasize that the subject of disclosure of state secrets is special, namely: the person who was entrusted or became aware in connection with the performance of official duties information that constitutes state secrets.

Keywords: perpetrator of the crime, the special subject of the crime, a person, an individuals a neperson, the age of criminal responsibility, the disclosure of state secrets.

Кримінально-правова характеристика будь якої норми Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) мають, як для теоретичного усвідомлення, так і для практичного застосування дуже велике значення. Не обходить стороною це і проблему кримінально-правової характеристики розголошення державної таємниці. Відповідне значення, в цій характеристиці, має аналіз суб'єкта злочину.

Так, наприклад, СБУ встановили два факти контактів офіцерів Збройних сил України з російськими спецслужбами, що погрозами намагались вивідати державну таємницю. Про це повідомляє УНН з посиланням на прес-службу СБУ.

Військових намагались завербувати під час їхнього перебування у дипломатичних установах Росії в Україні та особистого візиту до окупованого Донбасу. Від них вимагали інформацію з оборонної сфери України.

Зазначається, що на українців чинили психологічний та фізичний тиск, погрожували життю та здоров'ю членів їх родин. При цьому офіцери не вчинили протиправних дій, яких вимагали російські спецслужби, і завчасно повідомили про спроби вербування. СБУ закликала громадян уникати поїздки до окупованого Донбасу та Росії, а також попередила, що про всі надходження вербувальних пропозицій необхідно сповістити правоохоронців[13].

Тому метою нашої статті є визначення кримінально-правової характеристики суб'єкта розголошення державної таємниці і, на підставі якої, визначення його змісту.

Аналіз суб'єкту розголошення державної таємниці необхідно розпочати в першу чергу з визначення рівня розробленості цієї проблеми в науковому світі. Даним питанням в різні часи займалася велика кількість науковців. Серед яких можливо виділити В. А. Владимірова, Г. А. Левицького, В. С. Орлова, В. Г. Павлова. Але в той же час, такі науковці як М. П. Карпушин, В. І. Курляндський, А. А. Пінаєв, А. А. Піонтковський, А. Н. Трайнін та інші, досліджуючи проблему злочину взагалі та його складу, в тій чи іншій мірі звертались до питання суб'єкта злочину та його аналізу. За той час, який науковці досліджують проблему суб'єкта злочину, в переважній більшості, наукова думка в даному питанні вже чітко сформувала відповідні позиції. Тобто, користуючись математичною термінологією все, що пов'язано із суб'єктом, як елементом складу злочину, почало сприйматись у теорії та практиці боротьби зі злочинністю аксіоматично. Взагалі в теорії права, під суб'єктом розуміють особу, або організацію, яка наділена здатністю мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки (тобто володіти правоздатністю) [1, с. 754].

Безпосередньо в кримінально-правовій науці розуміння суб'єкту злочину базується на законодавчо закріпленому визначенні, а саме: суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК України) [2]. Наука кримінального права розглядає суб'єкт злочину, як елемент складу злочину, через призму трьох обов'язкових ознак: особа фізична; особа осудна; особа, яка досягла певного віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Суб'єкт, який володіє тільки вказаними вище ознаками в кримінально-правовій науці визначається, як загальний суб'єкт злочину. В той же час, закон про кримінальну відповідальність і наука кримінального права передбачають поряд з загальним суб'єктом наявність ще і спеціального. Так в ч. 2 ст. 18 КК України наголошується: «Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [2]. Іншими словами, спеціальний суб'єкт, крім зазначених вище загальних обов'язкових ознак, повинен мати й інші ознаки, передбачені кримінальним законом. Спираючись на викладені вище теоретичні постулати, проаналізуємо суб'єкт розголошення державної таємниці. Диспозиція даної кримінально правової норми наголошує на тому, що розголошення вчинюється «... особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків» [2]. Тобто, суб'єктом розголошення державної таємниці виступає особа, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службового обов'язку, за відсутності ознак державної зради або шпигунства. Іншими словами, ця особа, по-перше, повинна мати дозвіл на користування відомостями, що становлять державну таємницю; по-друге, такі відомості повинні бути їй довірені або стати відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків; по-третє, мати відповідне службове становище, що дозволяє їй користуватись такими відомостями. Обов'язковими ознаками суб'єкту розголошення державної таємниці виступають особи, які мають фізичний статус, осудні особи і, які досягли віку кримінальної відповідальності, що настає за вчинення цього діяння. Виникає питання – хто є суб'єктом розголошення державної таємниці? Передусім суб'єктом даного злочину може бути тільки фізична особа, тобто людина. Справа полягає в тому, що дозвіл на користування відомостями, що становлять державну таємницю, здійснюється на підставі Закон України (далі – ЗУ) «Про державну таємницю» [3].

Положення ч. 2 ст. 22 цього законодавчого акту наголошують: «Допуск до державної таємниці надається дієздатним громадянам України ...». Іншими словами, на законодавчому рівні в Україні закріплено, що володіти відомостями, які становлять державну таємницю на законних підставах можуть тільки громадяни України. Спираючись на положення ЗУ «Про громадянство України» громадянином України вважають особу, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України. В той же час, цей закон чітко наголошує на тому, що особа, це є фізична особа (ст. 1) [4]. Тобто громадянин України, в першу

чергу, є фізичною особою. З цього логічного ланцюга, який, до речі, має законодавче підґрунтя, ми можемо зробити висновок, що суб'єктом розголошення державної таємниці може бути тільки фізична особа. Тобто, фізичність суб'єкта злочину вказує на те, що за розголошення державної таємниці може нести відповідальність лише людина. Навіть, якщо під час вчинення злочину фізична особа діяла від імені юридичної особи чи в її інтересах, то в цьому випадку, притягненню до кримінальної відповідальності підлягають лише конкретні фізичні особи, в діях яких встановлено ознаки складу цього злочину. До другої ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ст. 328 КК України, необхідно віднести осудність фізичної особи. Відповідно до положень ст. 19 КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [2]. Спираючись на загальнотеоретичні положення, можливо наголосити на наступному: відповідно до положень кримінального законодавства повну осудність, стосовно ст. 328 КК України, можна визначити як можливість фізичної особи під час розголошення відомостей, що становлять державну таємницю усвідомлювати свої дії і керувати ними, а обмежену – як нездатність особи під час вчинення зазначеного злочину повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними через наявний в неї психічний розлад. Тому, встановлюючи факт осудності особи, яка розголошує відомості, що містять державну таємницю, необхідно чітко керуватись тими теоретичними положеннями, які ми виклали раніше. Досягнення особою встановленого законом віку, є наступною з обов'язкових умов притягнення її до кримінальної відповідальності за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю. Відповідно до положень ч. 1 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким на момент вчинення злочину, а в нашому випадку – розголошення державної таємниці, виповнилось шістнадцять років. Це по-перше. По-друге, нам потрібно врахувати питання допуску до державної таємниці особи, яке регулюється на підставі ЗУ «Про державну таємницю» [3]. Положення ч. 2 ст. 22, даного закону, наголошують: «Допуск до державної таємниці надається дієздатним громадянам України віком від 18 років...». Крім того, положення цієї статті, наголошують про необхідність особі мати відповідне службове становище, а саме: «... які потребують його за умовами своєї службової, виробничої, наукової чи науково-технічної діяльності або навчання...». Тобто, за загальним правилом допуск до державної таємниці можуть отримати особи, які досягли вісімнадцятирічного віку. В той же час, відповідно до положень ч. 3, вищезазначеної норми, в окремих випадках, які визначаються міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, за погодженням із Службою безпеки України громадянам України віком від 16 років може надаватися допуск до державної таємниці із ступенями секретності «цілком таємно» та «таємно», а віком від 17 років – також до державної таємниці із ступенем секретності «особливої важливості». Таким чином, цю проблему визначає закон, хоча, як ми бачимо, безумовного встановлення межі віку з якого настає кримінальна відповідальність за розголошення державної таємниці не має. В науковому просторі одностайної точки зору на цю проблему також не має. Переважна більшість науковців в навчальній та науковій літературі коментуючи дану кримінально-правову норму, питання визначення конкретної межі настання кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці оминають стороною. І тільки окремі автори в своїх роботах зосереджують на цьому свою увагу. Так, наприклад, М. І. Хавронюк наголошуючи на тому, що допуск до державної таємниці надається тільки особам віком, як правило, від вісімнадцяти років (як виняток такий допуск можуть отримати й особи у віці від 16 до 18 років – скажімо, студенти деяких вищих навчальних закладів), то якщо особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, фактично отримала відповідний допуск і розголосила відомості, що становлять державну таємницю, вона, відповідно до ст. 22 КК України, є суб'єктом цього злочину. Недосягнення нею вісімнадцятирічного віку саме по собі не виключає особу зі сфери суспільних відносин, пов'язаних з охороною державної таємниці, і не припиняє ці відносини [5, с. 908]. А. В. Загіка чітко визначає вік кримінальної відповідальності за

розголошення державної таємниці посилаючись, на раніше визначені нами, положення ст. 22 ЗУ «Про державну таємницю» [6, с. 518]. Тому, підводячи підсумок викладеному вище, хотілось наголосити на наступному: враховуючи той факт, що суб'єкт розголошення державної таємниці є спеціальним, а саме: є особою, якій ці відомості були довірені, або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, то при визначенні віку кримінальної відповідальності в окремих випадках необхідно користуватися положеннями ст. 22 ЗУ «Про державну таємницю». А за загальним правилом кримінальна відповідальність за розголошення державної таємниці настає з шістнадцяти років. Для того щоб в повному обсязі розкрити зміст суб'єкту злочину необхідно проаналізувати спеціальні ознаки, що відокремлюють його від загального суб'єкту. В даному випадку необхідно зупинитись на понятті: «довірені особі, стали відомі особі і службовий обов'язок». На законодавчому рівні термін «службові обов'язки» в загальному вигляді в певній мірі не визначений, але в окремих сферах правозастосування має своє відображення. Так, в ЗУ «Про державну службу», який набирає чинності 01.01.2014 року, службові обов'язки визначаються, як сукупність обов'язків державного службовця, визначених в цьому законі, правилами внутрішнього службового розпорядку відповідного державного органу, органу влади Автономної Республіки Крим або їх апарату, та його посадових обов'язків [7]. Поряд з цим визначенням, ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» під службовими обов'язками розуміє зафіксовані в трудових договорах (контрактах), посадових інструкціях функціональні обов'язки працівника, що передбачають виконання робіт, які можуть привести до створення винаходу (корисної моделі) [8]. Розкриваючи зміст положень п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України Пленум Верховного Суду України (далі – ПВС України) в своїй постанові наголошує на тому, що виконання службового обов'язку – це діяльність особи, яка входить до кола її повноважень (п. 12) [9]. Іншими словами ПВС України службові обов'язки ототожнює з повноваженнями особи. При цьому в українській мові повноваження розуміються як права, що надані для здійснення чогось. Наприклад, економічна енциклопедія визначає повноваження, як права юридичної чи фізичної особи на здійснення господарських операцій, а також на представництво, що закріплено законодавчо або нотаріально [10]. Що стосується наукового тлумачення даного терміну, то в цьому випадку невизначеності набагато більше. Роз'яснюючи ті чи інші положення кримінально-правових норм, що стосуються службових обов'язків, окремі науковці дають своє розуміння питань, що пов'язані з виконанням службових обов'язків, а не самим безпосередньо обов'язкам. Так, наприклад, коментуючи ст. 367 КК України «Службова недбалість» П. С. Матишевський аналізує поняття невиконання службових обов'язків, а саме: бездіяльність службової особи в умовах, коли вона повинна була і могла вчинити дії, які входять в коло її службових обов'язків [11, с. 823]. При цьому, як ми бачимо, розуміння службових обов'язків і їх безпосередній зміст не визначається. А це звісно утворює певні проблеми під час кваліфікації діяння та в процесі подальшого правозастосування. В той же час, інші науковці, коментуючи окремі статті КК України, в змісті яких службовий обов'язок передбачений, як обов'язкова ознака цього злочину, в певній мірі роблять спробу розтлумачити та розкрити зміст цього терміну. Так, наприклад, Л. П. Брич коментуючи ст. 342 КК України, а саме опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, наголошує на тому, що службовий обов'язок стосується потерпілої особи. Іншими словами, на неї покладений відповідний службовий обов'язок, який вона до речі виконує, а суб'єкт злочину чинить опір під час його виконання. При цьому, на його думку, вчинення злочину під час виконання представником влади, у т.ч. працівником правоохоронного органу, службових обов'язків означає, що посягання має місце під час реалізації ним наданих йому прав та виконання обов'язків, які передбачені відповідними нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність представника влади або органу, в якому він працює [12, с. 948].

Проаналізувавши цю точку зору, ми бачимо, що Л. П. Брич визначаючи поняття службового обов'язку зупиняється і наголошує на деяких характерних рисах, а саме: даній особі надані відповідні права; передбачено виконання певних обов'язків; ці права та обов'язки передбачені відповідними нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність представника влади або органу, в якому він працює. Слід зазначити, що ця позиція набагато ближче до визначення повного змісту поняття службового обов'язку ніж та, яка наводилась раніше. Але і в цьому випадку залишаються окремі питання, які звужують розгляд проблеми. Дане визначення службових обов'язків може бути використано тільки у сфері представницької влади. Виникає питання: як буде моделюватися розуміння службового обов'язку в інших сферах життя? Чи може таке розуміння службового обов'язку використовуватися у сфері охорони здоров'я, освіти, у сфері господарських стосунків тощо. Такий підхід простежується і в позиціях інших науковців. В. А. Клименко аналізуючи ст. 343 КК України під виконанням службових обов'язків розуміє виконання тих обов'язків працівника правоохоронного органу, в яких втілюються його правозастосовні та правоохоронні функції [11, с. 770]. В даному випадку, тобто коли мова в кримінально-правовій нормі йде про наявність службового обов'язку, ми вважаємо, необхідно в першу чергу спиратись на загальне розуміння даної проблеми, а потім вже її моделювати під ту окрему ситуацію, яка закріплена в цьому кримінальному законі. Що стосується розголошення державної таємниці, то в цьому випадку під службовим обов'язком розуміють сукупність відповідних справ та певного обсягу роботи, що визначається посадою, яку займає зобов'язана особа, в межах виконання нею дій по забезпеченню, чи то обслуговуванню тих чи інших інтересів з охорони державної таємниці. Підводячи підсумок, можливо наголосити на тому, що суб'єкт розголошення державної таємниці є спеціальний, а саме: особа, якій були довірені, або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків відомості, що становлять державну таємницю.

Список використаних джерел

1. Юридичний словник / за заг. ред. Б. М. Бабія, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1974. С. 754 (846 с.)
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Редакція від 18.10.2012. (дата звернення: 12.03.2019 р.)
3. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. Дата оновлення: 03.02.2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>. (дата звернення: 12.03.2019 р.)
4. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. Дата оновлення: 05.07.2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>. (дата звернення: 12.03.2019 р.)
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6- те вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К. : Юридична думка, 2009. С. 908 (1236 с.)
6. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учебник / под ред. Е. Л. Стрельникова. Х. : ООО «Одиссей», 2002. С. 518 (672 с.)
7. Про державну службу : Закон України від 17.11.2011 р. № 4050-VI. Дата оновлення: 05.12.2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4050-17>. (дата звернення: 12.03.2019 р.)
8. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XII. Дата оновлення: 05.12.2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>. (дата звернення: 14.03.2019 р.)
9. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я : Постанова ПВС України від 07.01.2003 р. № 2. Дата оновлення: 07.02.2003. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>. (дата звернення: 14.03.2019 р.)
10. Економічна енциклопедія. URL: <http://slovopedia.org.ua/38/53407/382918.html> (дата звернення: 14.03.2019 р.)
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 2- ге вид. переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. К. : А.С.К., 2002. С. 823 (968 с.) (Нормативні документи та коментарі).
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6- те вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К. : Юридична думка, 2009. С. 948 (1236 с.)
13. Росія погрозами вербувала двох офіцерів вже з доступом до держтаємниць. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1776630-rosiya-pogrozami-verbuvala-dvokh-ofitseriv-zsu-z-dostupom-do-derzhayemnitsi> (дата звернення: 14.03.2019 р.)

ПРАВОВІ І ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Тильчик О.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету ДФС України;
Мороз Н.С., кандидат юридичних наук, в.о. доцента кафедри адміністративного права та адміністративного процесу, факультет №3 Львівського державного університету внутрішніх справ

Tilchik O.V., Moroz N.S. LEGAL AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF REGULATION CONTROL IN THE FIELD OF INFORMATIZATION

***Анотація.** У статті розглядаються правові і організаційні засади регулювання контролю у сфері інформатизації в контексті розвитку інформаційного суспільства в Україні на підставі безперервного удосконалення інформаційно-комунікаційних технологій. На підставі положень адміністративного і інформаційного права, з урахуванням адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу, аналізується поняття контролю у сфері інформатизації, визначаються його складові.*

***Ключові слова:** інформатизація, правові і організаційні засади, контроль, контроль у сфері інформатизації.*

***Summary.** This paper deals with the legal and organizational principles regulation of control in the field of informatization in the context of the development of the information society in Ukraine. The concept of control in the field of informatization is analyzed, its components are determined.*

In this paper, we discuss the control allows of obtaining information on the state of the law in the field of informatization, on the content and direction of activity in a certain sphere, which contributes to the implementation of regulatory legal acts that regulate social relations.

The main purpose of this paper is to the analysis of legal and organizational principles of regulatory control in the field of informatization.

Special attention is given to the system of control in the field of informatization is manifests in a complex systems of checks and balances in the implementation of the principle of separation of powers, in the openness and accessibility of state bodies, in their accountability to the people, in interaction with the media and civil society institutions.

The results of control can be considered as a process of gathering information about the deviation of the controlled object from the existing norm with the ability to influence it in order to eliminate the identified deviations and restrictions, in order to avoid negative consequences are determined.

Conclusion regarding the foregoing, control can be viewed as a process of providing information about the disconnection of a controlled object from existing norms with possible interference with the local level of detection of deviations and restrictions in order to eliminate the occurrence of negative consequences arrived at.

***Key words:** informatization, legal and organizational principles, control, control in the field of informatization.*

Постановка проблеми. Проблема контролю в сфері інформатизації чи не найбільш актуальна та відповідальна в комплексі проблем сучасності. Це пояснюється широким впровадженням і використанням контролю у всіх сферах життя суспільства. Складність поняття «контроль у сфері інформатизації» полягає, передусім, у тому, що в нормативних правових актах України не закріплено його легальне визначення. Законодавець, широко застосовує це поняття, але не пояснює, в чому полягає його зміст.

Ступінь наукової розробленості теми. Окремі питання здійснення державного контролю у різних сферах, зокрема й інформаційній, стали предметом наукового пошуку таких вчених, як: В. Авер'янов, О. Андрійко, А. Берлач, В. Білоус, Ю. Битяк, І. Бородін, Н. Бортник, В. Гаращук, І. Голосніченко, В. Грохольський, Є. Додін, В. Заросило, Р. Ігонін, С. Ківалов, В. Колпаков, Т. Коломоєць, Т. Комзюк, Т. Мацелик, Н. Нижник, О. Остапенко, С. Петков, Т. Проценко, О. Рябченко, Л. Савченко, С. Стеценко, А. Суббот, О. Тильчик, В. Шкарупа, О. Ярмиш та ін. Водночас, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і систем передбачає науковий аналіз контролю у сфері інформатизації.

Метою статті є аналіз правових та організаційних засад регулювання контролю у сфері інформатизації.

Виклад основного матеріалу. Контроль у сфері інформатизації є досить широкою і об'ємною правовою категорією. Він розглядається як один із способів забезпечення законності. Контроль у сфері інформатизації не обмежується лише колом питань, пов'язаних з дотриманням обов'язкових приписів – законів та інших нормативних актів, а й перевіряє доцільність діяльності, включає в себе коригування дій. Ефективність контролю у сфері інформатизації в істотному ступені визначається станом його теорії. Становище ускладнюється тим, що в сучасних умовах все більшої ваги набувають складні об'єкти, контроль яких, з позиції інформатизації, не вписується у межі сформованих методологічних уявлень.

У дослідженні В. Піхоцького «Система державного фінансового контролю в Україні: концептуальні засади теорії та практики» (2015 рік) подано аналіз тлумачення сутності поняття «контроль» українськими вченими [1, с. 22-23].

У широкому сенсі контроль у сфері інформатизації – це сукупність політичних, економічних й ідеологічних процесів і методів, покликаних забезпечити стабільність суспільства та державного ладу, дотримання соціального порядку, вплив на масову й індивідуальну свідомість.

У вузькому сенсі – контроль у сфері інформатизації – це перевірка рішень вищестоящих організацій, рішень, розпоряджень різних рівнів управлінської системи певної організації, дотримання технічних, економічних, організаційних нормативів, виконання планових заходів, завдань, дотримання трудової дисципліни, правових норм тощо.

Контроль у сфері інформатизації (далі контроль) – це процедура, що встановлює, володіє або не володіє контрольований об'єкт необхідною якістю. А. Файоль виділяє контроль в особливий елемент управління, зазначаючи, що елементами управління є передбачення, організація, розпорядництво, координування та контроль. Контроль полягає в перевірці, чи все відбувається згідно з прийнятою програмою, певними показниками, встановленими принципами. Його метою є встановити помилки, щоб можна було їх виправити й уникнути повторення [2, с. 25].

О. Остапенко представляє контроль як систему спостереження та перевірки відповідності функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням: законам, планам, нормам, стандартам, правилам, наказам, виявлення допущених відхилень і визначення шляхів їх усунення [3, с. 8].

З погляду на дослідження С. Єсімова та В. Дитюка щодо стандартизації у сфері інформатизації, контроль – це система спостереження, зіставлення, перевірки та аналізу функціонування керованого суб'єкта з метою оцінки обґрунтованості та ефективності прийнятих управлінських рішень, виявлення ступеня їх реалізації, наявності відхилень фактичних результатів від заданих параметрів і нормативних приписів, прийняття рішень щодо їх ліквідації [4].

Сьогодні одна з проблем визначення сутності контролю у сфері інформатизації полягає в тому, що тісний зв'язок між контролем і управлінням не заперечується, але немає досліджень, що визначають ту межу, яка розділяє управління та контроль, при якій вони ефективно взаємодіючи, не замінюють і не дублюють один одного.

Доцільно погодитися з авторами навчального посібника «Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ» В. Середою, М. Гурковським, М. Ковалівим, які розглядали «Діяльність ОВС щодо забезпечення інформаційної безпеки щодо діяльності засобів масової інформації». Автори зазначеного навчального посібника мають на увазі, що система контролю у сфері інформатизації повинна мати загальні основи і принципи створення та функціонування, які єдині для всіх систем контролю, незалежно від сфери їх застосування [5, с.332-334]. Елементами таких систем є: структура (об'єкт, суб'єкт, засоби контролю) механізм (принципи, цілі, методи, технологія) і процес контролю.

Процес контролю – це діяльність об'єднаних у певну структуру суб'єктів контролю, спрямована на гарантування досягнення найбільш ефективним способом

поставлених цілей, шляхом реалізації певних завдань контролю і застосування відповідних принципів, методів і техніки контролю. Контроль також розглядається як система спостереження і перевірки процесу функціонування об'єкта з метою усунення відхилень від заданих параметрів.

Польський вчений Е. Старосьцяк стверджував, що контроль сам по собі не становить первинної діяльності, він стосується дій, здійснюваних незалежно від контролю [6, с. 12].

Обмеженим, але своєрідним є висловлювання американського вченого П. Друкера про поняття контролю. Контроль і визначення напряму – це синоніми [7, с. 390]. З цього положення можливий висновок про те, що контроль може розглядатися не як самостійна і обов'язкова функція, а тільки як один із засобів впливу керуючого суб'єкта на керований суб'єкт (об'єкт контролю).

Контроль – це така правова форма діяльності, юридична природа якої визначається тим, що відповідний контрольний орган або його посадова особа ставляться в умови, коли вони повинні безпосередньо використовувати норми права для вирішення конкретних юридичних завдань. Причому як предмет операцій в цьому випадку виступають одночасно норми матеріального та процесуального права.

Контроль покликаний забезпечувати нормативно врегульовану діяльність шляхом аналізу та перевірки реалізації законів та інших правових актів і обґрунтованості вчинених дій. До об'єктів контролю В. Авер'янов відносить аналіз виконання законів, указів і інших нормативних актів, дотримання стандартів і інших нормативно-технічних правил, нормоконтроль, тобто розгляд правомірності прийняття правових актів, вивчення фактичної ситуації і оцінку вчинених дій [8, с. 455-456].

У Лімській декларації керівних принципів контролю, прийнятій на IX Конгресі Міжнародної організації вищих контрольних органів зазначається, що контроль не є самоціллю, а становить діяльність орієнтовану на виявлення відхилень від прийнятих стандартів і порушення принципів законності, ефективності та економії витрачання матеріальних ресурсів.

М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури, автори популярного підручника «Основи менеджменту» підкреслюють, наприклад, таку сутнісну сторону контролю, яка представляє його як необхідність для виявлення та вирішення виникаючих проблем раніше, ніж вони стануть незворотними [9, с. 422].

Важлива умова раціональної організації контролю є розробка його науково обґрунтованої класифікації. Множинність точок зору на проблеми класифікації контролю у сфері інформатизації свідчить про її складність та синтетичний характер. Сьогодні жодна із запропонованих у літературі класифікацій не враховує всього різноманіття видів контролю та не відповідає принципам системності. Деякі автори розрізняють основні види контролю за суб'єктами, що здійснюють контрольні функції: держава, громадські організації, громадяни. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що за суб'єктами контролю розділяється на види: державний і громадський [10, с. 163].

У відповідності зі структурою суспільства контроль поділяється на державний і громадський (цивільний). Обидва ці види контролю представляють спосіб саморегуляції системи, що забезпечує впорядковану взаємодію її складових за допомогою нормативно-правового регулювання.

Сутність контролю у сфері інформатизації полягає в тому, що уповноважені на те державні органи та громадські організації, використовуючи організаційно-правові способи та засоби, з'ясовують, чи не допущені в діяльності підконтрольних органів влади, суб'єктів підприємницької діяльності у сфері інформатизації, їх посадових осіб порушення законності, і, якщо такі є, то своєчасно їх усувають, відновлюють порушені при цьому права, притягають винних до відповідальності, вживають заходів щодо запобігання порушень законності. Комплексний підхід до аналізу контролю у сфері інформатизації дозволяє враховувати, що фундаментальною константою демократичної

правової держави, в якій влада виходить від народу та до нього повинна повертатися. Не може не бути контролю над органами, що володіють делегованими повноваженнями щодо здійснення функцій державної влади та місцевого самоврядування.

Отже, контроль передбачає здійснення кваліфікованого, професійного спостереження за тим, щоб фактична діяльність державних органів і посадових осіб, суб'єктів підприємницької діяльності у сфері інформатизації відповідала приписам, що містяться в законі, і в максимальному ступені забезпечувала б виконання ними своїх функцій, охорону правопорядку, інтереси суспільства, права та свободи громадян. Контроль дозволяє отримати інформацію про стан законності у сфері інформатизації, про зміст і спрямованість діяльності у визначеній сфері, що сприяє виконанню нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини.

Призначення контролю в сфері інформатизації полягає в спостереженні за відповідністю діяльності підконтрольного об'єкта тим приписам, які він отримує від керівної ланки. У процесі такого спостереження аналізується фактичний стан справ, зіставляється справжній стан з наміченими цілями, оцінюється діяльність і визначаються шляхи усунення виявлених недоліків.

Факторами ефективності контролю є гласність діяльності органів управління, можливість отримання громадянами повної та достовірної інформації про діяльність державних і місцевих органів, включаючи інформацію щодо самого контролю, підвищення професіоналізму контрольних органів, розвиток громадської активності громадян.

Незважаючи на різноманіття тлумачень сутності поняття контролю у сфері інформатизації, слід зазначити, що в сучасних умовах він має достатній набір ознак, що дозволяють говорити про його автономність та відмежування від інших подібних понять. Вироблення і обґрунтування загального поняття «контроль» володіє мінімальним вмістом, фіксує мінімум ознак здійснюваних дій, що відображають фундаментальні, найбільш суттєві зв'язки та відносини, що є необхідним і першочерговим кроком у розробці теорії та концепції побудови системи контролю у сфері інформатизації.

Можна визначити такі основні ознаки контролю у сфері інформатизації. Владний характер, під яким розуміється не приналежність контрольних функцій лише органам влади, а отримання права контролю на підставі повноважень, наданих законами та іншими нормативно-правовими актами. Об'єктом контролю у сфері інформатизації є законність і доцільність діяльності контрольованого, тому нижче буде зазначено, що під контролем у сфері, яка вивчається, буде розумітися перевірка відповідності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, суб'єктів діяльності у сфері інформатизації не тільки нормам законодавства, а й громадським інтересам [6, с.332]. Така розстановка пріоритетів дозволить охопити поняття законності та доцільності. Це обумовлено тим, що значна частина інформаційно-правового сегмента знаходиться у сфері корпоративних актів [11, с. 17]. Між контролюючою інстанцією та контрольованим об'єктом існують відносини підконтрольності. У випадку з контролем у сфері інформатизації, такі відносини позначені в Конституції. Там говориться, що єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу через своїх представників в органах державної влади і місцевого управління, зберігаючи право контролю представників і право безпосередньої участі в управлінні справами держави.

Більшість авторів, розглядаючи відмінності між термінами «нагляд» і «контроль», виділяють дві базові відмінності: нагляд здійснюється щодо не підпорядкованих об'єктів, це лише спостереження і опротестування незаконних дій і актів, а контроль має на увазі можливість безпосередньо втручатися в діяльність контрольованих органів аж до скасування незаконних актів. Контроль у сфері інформатизації включає спостереження за законністю та доцільністю діяльності, оцінку її правових, наукових, соціально-політичних, організаційно-технічних позицій [12, с. 155].

Нагляд є різновидом підвідомчого контролю і становить форму активного

спостереження, що супроводжується застосуванням у необхідних випадках заходів адміністративного примусу. Нагляд можливий тільки щодо організаційно не підлеглих суб'єктів. Водночас, контроль здійснюється щодо організаційно підлеглих суб'єктів. При нагляді йдеться про спостереження за дотриманням форми: перевіряються процедури, порядок, правильність виконання доручень. Нагляд не вирішує всього комплексу поставлених перед контрольною функцією завдань.

Контролю як правовому явищу властива інформаційна природа, що обумовлює організацію прийому, перетворення, зберігання, використання та передачі інформації. Інформація не зустрічається в чистому вигляді, без матеріального носія. Незважаючи на те, що в соціальних системах на першій план висувається семантична (сміслова) сторона інформації, яка розкриває її зміст і представляє значення і цінність для контрольної діяльності, кількість інформації, що надходить не втрачає свого значення: вона може бути виміряна і регульована. Більше того, розширення обсягів інформації може сприяти поглибленню пізнання контрольованих процесів, відбирати, з точки зору позитивного впливу на них, найбільш цінну й істотну інформацію.

Більшість сучасних методів й інструментів контролю можуть бути реалізовані тільки за допомогою інформаційних технологій і систем, особливо в тих випадках, коли самі процеси здійснюються з використанням комп'ютерної техніки та інформаційних систем. Мета контролю – інформаційна прозорість об'єкта контролю для можливості прийняття ефективних рішень. При цьому в понятті інформаційної прозорості відбито уявлення про ступінь підконтрольності, тобто про те, як забезпечується підтримання необхідного стану.

Розглядаючи процедуру контролю у сфері інформатизації, можна зазначити, що контроль полягає в проведенні певних дій. Набір цих дій має відмінні риси, викликані специфікою цілей суб'єкта і сутністю об'єкта. Але при цьому виділяється обов'язковий системний комплекс дій, тісно пов'язаних між собою, що повторюються і незалежних ні від яких чинників, в тому числі від цілей суб'єкта, виду об'єкта, часу, місця проведення та інших об'єктивних чинників: проведення спостереження, вимірювання фактичних показників (фактів і характеристик) і порівняння їх із встановленими стандартами; визначення відхилень фактично отриманих даних від еталонних; документування результатів і доведення їх до суб'єктів контролю.

Доцільно зауважити, що такий підхід простежується у діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, що відображається у щорічних звітах. Суть проведення цих дій полягає в отриманні контрольної інформації про об'єкт в результаті зіставлення, що виявляється і зафіксованого стану підконтрольного об'єкта, з передбаченим наперед або певними нормами станом (еталоном стану об'єкта).

Отже, нам цікавий контроль як процес збору, обробки та аналізу інформації. Спрямований він на осіб – власників інформації, яка цікавить тих, хто здійснює контрольні заходи. Від ступеня доступності такої інформації, від готовності її володарів йти на співпрацю в її наданні, від чіткості нормативного правового закріплення контрольних процедур безпосередньо залежить ефективність контролю.

У літературі можна зустріти твердження про існування інформаційного контролю у сфері інформатизації. Наприклад, С. Єсімов зазначає, що упровадження інформаційно-комунікаційних технологій дає змогу на новому рівні здійснювати інформаційне забезпечення процесів прийняття організаційно-адміністративних рішень в органах державної влади [13, с. 175]. Водночас Н. Бортник, С. Єсімов підкреслюючи інформаційне навантаження контролю як процесу, якому притаманний контроль за його природою, допускають думку про існування контролю у сфері інформації [14, с. 17]. Щодо контролю у сфері інформатизації, то, на нашу думку, не доцільно зводити контроль лише до отримання відповідної інформації, проте в реальності може мати місце ситуація, коли саме відстеження того чи іншого явища стає якщо не єдиним, то визначальним

призначенням контролю. Контроль у сфері інформатизації не можна ототожнювати з цензурою. Однак підкреслимо, що поняття контроль у сфері інформатизації у вітчизняному законодавстві не використовується.

Контроль забезпечення доступу до інформації про діяльність державних органів і органів місцевого самоврядування відповідно до Закону України від 13.01.2011 р. № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» здійснюють керівники державних органів і органів місцевого самоврядування. Нагляд за виконанням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами здійснюють органи прокуратури України.

Стаття 25 Закону України від 22.12.2005 р. № 3262-IV «Про доступ до судових рішень» закріплює положення про те, що контроль за забезпеченням доступу до інформації про діяльність судів здійснюють в межах своїх повноважень голови судів, Державна судова адміністрація України, уповноважені на здійснення зазначеного контролю члени органів суддівського співтовариства.

На забезпечення захисту державної таємниці спрямовані процедури контролю і нагляду. Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII «Про державну таємницю» закріплює контрольні повноваження в цій галузі за Президентом України і Кабінетом Міністрів України.

Державний контроль за забезпеченням захисту державної таємниці здійснюється уповноваженими органами виконавчої влади. Закон закріплює, що міжвідомчий і відомчий контроль в органах державної влади здійснюють центральні органи виконавчої влади, уповноважені у сфері: забезпечення безпеки, оборони, зовнішньої розвідки, технічного захисту інформації і їх територіальні органи, на які ця функція покладена законодавством України.

Контроль забезпечення захисту державної таємниці в Адміністрації Президента України, в апараті Верховної Ради, Уряду України організовується їх керівниками. Контроль забезпечення захисту державної таємниці в судових органах та органах прокуратури організовується керівниками цих органів. Нагляд за дотриманням законодавства при забезпеченні захисту державної таємниці та законністю прийнятих при цьому рішень здійснюють Генеральний прокурор України і підлеглі йому прокурори.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що контроль можна розглядати як процес збору інформації про відхилення контролюваного об'єкта від існуючої норми з можливістю впливу на нього з метою усунення виявлених відхилень і обмеження, щоб уникнути настання негативних наслідків. Формування громадянського суспільства та правової держави в умовах європейської інтеграції вимагає посилення контролю діяльності органів влади. Жодна держава не може повноцінно функціонувати без розвиненої системи контролю в сфері інформатизації. Він проявляється в складній системі стримувань і противаг при реалізації принципу поділу влади, в відкритості та доступності державних органів, в їх підзвітності народу, у взаємодії із засобами масової інформації, інститутами громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Піхоцький В. Ф. Система державного фінансового контролю в Україні: концептуальні засади теорії та практики: дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.00.08 / Володимир Федорович Піхоцький. – Львів, НАН України ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України», 2015. – 530 с.
2. Henri Fayol. Administration Industrielle et Générale, (Анри Файоль. Общее и промышленное управление) / Пер. с фр. Б. В. Бабина-Кореня. – М.:1923. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. 28.08.2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [<http://gtmarket.ru/laboratory/basis/578>].
3. Остапенко О. І. Стандартизація, якість продукції, метрологія, сертифікація в системі адміністративного права: навч. посіб. / О. І. Остапенко, Л. І. Сопільник. – Львів: [б. в.], 2011. – 123 с.
4. Єсімов С. С. Адміністративно-правове регулювання стандартизації – важливий напрям підвищення обороноздатності України / С. С. Єсімов, В. З. Дитюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – № 845. – С. 61–67.
5. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ: особлива частина: навч. посіб. / В. В. Середа, М. П. Гурковський, М. В. Ковалів, Ю. С. Назар і ін. – Львів, ЛьвДУВС, 2015. – 584 с.
6. Старосьцяк Е. Элементы науки управления / Е. Старосьцяк. – М.: Прогресс, 1964. – 168 с.

7. Drucker P. F. Management: Teats, Responsibilities, Practices. New York: HarperCollins, 1973. – 553 p.
8. Виконачва влада і адміністративне право / В. Б. Авер`янов [та ін.]; ред. В. Б. Авер`янов. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 668 с.
9. Альберт М. Основы менеджмента: пер. с англ. / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: Изд-во «Дело», 1997. – 704 с.
10. Савченко О. В. Державний та громадський контроль: питання співвідношення в умовах розвитку громадянського суспільства / О. В. Савченко / Право і суспільство. – 2015. – № 4 частина 3. – С. 162–167.
11. Брижко В.М. Особливості ознак та матеріальна специфічність у сфері інформаційного права / Б. М. Брижко // Інформація і право. – 2015. – № 1(13). – С. 15–26.
12. Бурило Ю.П. Нагляд (контроль) в інформаційному секторі економіки / Бурило Ю.П. // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3–1. – С. 154–156.
13. Єсімов С.С. Правове регулювання застосування інформаційних технологій для формування довіри до органів державної влади / С.С. Єсімов // Наук. вісник ЛьвДУВС. Серія юридична – 201. – № 1. – С. 173–184.
14. Бортник Н. П. Принципи фінансового контролю в системі інвестиційно-правової політики / Н.П. Бортник, С.С. Єсімов // Вісник Нац. ун-ту «Львівська Політехніка». Серія: юрид. науки. – Львів: Вид-во Львівської політехніки. – 2015. – № 824. – С. 14–21.

УДК 342.98:342.924

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ В СФЕРІ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Удод М.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса; Малахова І.С., магістр юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса

Udod M., Malakhova I. LEGAL REGULATION OF STATE SUPERVISION IN THE FIELD OF FIRE SAFETY IN UKRAINE

***Анотація:** В статті розглядаються законодавчі основи правового регулювання державного нагляду в сфері пожежної безпеки, а також етапи її становлення. Особлива увага приділяється новітнім нормативно-правовим актам, прийняття яких сприятиме реформуванню збалансованої та ефективної системи державного нагляду, яка забезпечуватиме безпеку та інтереси всіх суб'єктів цих правовідносин.*

***Ключові слова:** державний нагляд, пожежна безпека, органи Державної служби надзвичайних ситуацій, Кодекс цивільного захисту, господарська діяльність, реформування.*

***Annotation:** The article discusses the legislative basis of legal regulation of state supervision in the field of fire safety and the stages of its formation. Special attention is paid to the latest regulations, the adoption of which will contribute to the reform of a balanced and effective system of public oversight that will ensure the safety and interests of all subjects of these relations.*

***Keywords:** state supervision, fire safety, The State Emergency Service of Ukraine, the Code of civil protection, economic activities, reforming.*

Реформування державної влади в Україні та певні суперечливості чинного законодавства у сфері державного нагляду за дотриманням правил пожежної безпеки зумовили деякі прогалини у питаннях здійснення цього нагляду. У зв'язку з цим виникає необхідність подальшого реформування Державної служби з надзвичайних ситуацій з метою захисту прав та інтересів як людини, так й суб'єкта господарювання.

Дослідженням законодавства з державного нагляду в сфері пожежної безпеки та шляхів його вдосконалення опікувались багато вчених-юристів, суддів та юристів-практиків, зокрема – наукові праці В.Любліна, М.Удод, також вагомий внесок у розв'язанні цього питання в своїх працях зробили такі українські науковці: Т.Парпан, А.Любінський, А.Клочко, В.Собина, А.Харчук, О.Міллер, А.Половко, Г. Ситник. та інші.

Мета наукової статті полягає у проведенні наукового дослідження чинної системи нормативно-правових актів з питань реалізації державного нагляду в сфері пожежної безпеки, здійснення аналізу їх положень та виявлення недоліків.

Після прийняття Кодексу цивільного захисту України втратили чинність багато законів, які регулювали державний пожежний нагляд, починаючи з часів становлення незалежності, проте не всі положення попередніх нормативно-правових актів отримали своє відображення у Кодексі, в результаті чого залишилися прогалини.

Отже, з початку становлення незалежності державний нагляд у сфері дотримання правил пожежної безпеки зазнав великих функціональних змін та декількох етапів реформування.

На сьогодні відповідальність за здійснення державного нагляду в сфері пожежної безпеки відповідно до п.1 ст.47 Кодексу цивільного захисту України (Далі – КЦЗУ) покладається на центральний орган виконавчої влади[1]. Подальші уточнення, на кого саме покладається функції контролю, можна знайти в Указі Президента України від 16.01.2013 р. «Про деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій», де в пункті 50 зазначено, що державний нагляд організовується та здійснюється Державною службою з надзвичайних ситуацій України (далі – ДСНС) через відповідні територіальні підрозділи в областях, містах, районах тощо[2]. Це положення дублюється в Постанові КМУ від 16.12.2015 р. «Про затвердження Положення про ДСНС», де в частині 39 пункту 4 зазначено, що ДСНС виконує державний нагляд за дотриманням вимог чинного законодавства з пожежної безпеки суб'єктами господарювання, а також як державними органами, так й органами місцевого самоврядування[3].

Враховуючи суттєві зміни та постійну реорганізацію органу влади, уповноваженого наглядати за дотриманням правил пожежної безпеки, нормативні акти щодо діяльності цих органів створюють цілісну систему.

На першому місці серед всіх нормативних актів з державного нагляду за дотриманням пожежної безпеки в Україні виступає Конституція України, якою передбачено відповідальність держави перед народом за свою діяльність в аспекті гарантування безпеки здоров'я і життя людини як найвищої соціальної цінності. [4] Також державний нагляд у сфері пожежної безпеки регламентується вищезгаданим Кодексом Цивільного захисту України, який замінив низку законодавчих актів, які на той час були пов'язані між собою сферою регулювання, проте мали розбіжності у трактуванні тих чи інших положень забезпечення пожежної безпеки в Україні. Прийняття Кодексу шляхом консолідації багатьох нормативних актів з пожежної безпеки стало вирішенням лише частини проблем та, в свою чергу, зумовило декілька прогалин у чинному законодавстві. Так, знайшли своє відображення в Кодексі, та разом з тим втратили свою чинність наступні закони та підзаконні акти: Закони України «Про пожежну безпеку» (1993 р.), «Про правові засади цивільного захисту» (2004р.), а також Постанова МНС «Про застосування запобіжних заходів», Наказ МНС України № 130 «Інструкція про порядок та умови застосування органами державного пожежного нагляду запобіжних заходів» (2004 р.), Інструкція №59, затверджена Наказом МНС «Про організацію наглядово-профілактичної діяльності» та багато інших.

Слід також зауважити, що КЦЗУ був прийнятий завдяки впровадженню Державної цільової соціальної програми забезпечення пожежної безпеки на 2012-2015 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів. Програма зазначала необхідність «підвищити ефективність управління з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань забезпечення пожежної безпеки, удосконалення законодавчої, науково-технічної і ресурсної бази, що сприятиме підвищенню рівня пожежної безпеки в населених пунктах та на об'єктах...». На сьогодні, частково виконавши передбачені в ній завдання, Програма втратила свою чинність[5].

Повертаючись до КЦЗУ щодо питання зі здійснення державного нагляду в сфері пожежної безпеки, законодавець присвятив Главу 14 Кодексу, в якій визначив наступні позиції: органи, що мають повноваження з нагляду (контролю) та конкретизація цих повноважень, способи здійснення нагляду та санкції, що можуть застосовуватися при

фіксуванні порушень законодавства. Окремими статтями в Кодексі винесені позиції застосування заходів реагування та видання приписів та розпоряджень органом ДСНС[1].

Наступним не менше важливим загальнодержавним нормативним актом є Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р., в який було внесено багато поправок, але він залишається на сьогодні чинним та регулює державний нагляд за дотриманням правил пожежної безпеки при здійсненні господарської діяльності, а також з питань додержання відповідного рівня пожежної безпеки населенням. Закон, як і Конституція України, вважає життя та здоров'я людини пріоритетним принципом здійснення державного нагляду[6].

Також органи ДСНС спираються на положення Кодексу України про адміністративні порушення від 07.12.1984р., які передбачають штрафи для суб'єктів господарювання за порушення встановлених вимог пожежної безпеки та невиконання приписів органів ДСНС[7].

Важливе місце посідає Кодекс адміністративного судочинства України, який зазнав суттєвих змін у зв'язку з судовою реформою у січні 2018 року. Цим Кодексом передбачені особливості судового провадження у справах щодо порушень пожежної безпеки та застосування до порушників заходів реагування у вигляді повного або часткового зупинення роботи підприємства. У цих випадках рішення приймається виключно адміністративним судом, але саме за позовом територіального органу ДСНС[8].

Поряд з кодексами та законами слід згадати Наказ МВС України від 30.12.2014 «Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні», в якому визначені вимоги та критерії з пожежної безпеки до будівель, споруд різного призначення та інше, яких повинні дотримуватися суб'єкти господарювання, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та фізичні особи на території України[9]. Також суттєво впливає на державний нагляд за пожежною безпекою та регулює його Постанова КМУ від 05.09.2018 р. «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки Державною службою з надзвичайних ситуацій». Крім того, зазначені питання уточнює та координує Наказ МВС України від 02.11.2015 р. «Деякі питання проведення перевірок щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки»[10].

Важливе значення в системі регулювання пожежного нагляду відведено Розпорядженню КМУ № 61-р «Про схвалення Стратегії реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій» від 25.01.2017 р., де законодавець передбачає розв'язання проблем шляхом реорганізації деяких функцій системи нагляду в систему запобігання та профілактики пожеж, а також оптимізацію законодавства з питань державного нагляду з пожежної безпеки відповідно до Європейських стандартів. Реалізація Стратегії у життя дозволить створити збалансовану та ефективну систему державного нагляду, яка дієво захищатиме інтереси не тільки людини, але й суб'єктів господарювання[11].

Висновок. Отже, в Україні проведено кілька етапів реформування системи державного нагляду з пожежної безпеки, в результаті якої створено якісну нову систему законодавчих актів, що регулюють цю галузь.

Усі нормативно-правові акти з пожежної безпеки можна поділити на загальнодержавні, міжгалузеві, галузеві та нормативні акти підприємств, організацій та установ (далі - підприємства).

Прийняття КЦЗУ та втрата чинності деяких законів зумовило прогалини у законодавстві та потребу у подальшому науковому дослідженні і правовому регулюванні цього питання.

Одним із найновіших нормативно-правових з питань пожежної безпеки виступає «Стратегія реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій»,

прийнята Кабінетом Міністрів України в січні 2017 р., яка також зумовлює необхідність реформування цього органу влади задля усунення розбіжностей у законодавстві з метою запобігання виникнення пожеж та захисту інтересів як суспільства, так й самої держави.

Список використаних джерел

1. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 2 жовтня 2012 р. № 4646 // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 34-35. – Ст. 458. – (Із змін. та допов.).
2. Деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій: Указ Президента України від 16.01.2013 р. № 20/213 // Офіційний вісник України. – 2013 р., – № 5, – стор. 46, стаття 154
3. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052 // Офіційний вісник України. – 2015 р., – № 102, – стор. 40, стаття 3514
4. Конституція України: затверджена Законом України від 28 червня 1996 року № 254к/96–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. (Із змінами)
5. Про затвердження Державної цільової соціальної програми забезпечення пожежної безпеки на 2012-2015 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 червня 2012 р. № 590 // Офіційний вісник України. – 2012 р., – № 50, – стор. 445, стаття 1968
6. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05 квітня 2007 р. № 877-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007 р., – № 29, – стор. 1001, стаття 389
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984 р., – № 51, – стаття 1122. (Із змін. та допов.).
8. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005 р., – № 35, / 35-36, 37 /, – стор. 1358, стаття 446. (Із змінами).
9. Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 30 грудня 2014 р. № 1417 // Офіційний вісник України. – 2015 р., – № 26, – стор. 91, стаття 767
10. Деякі питання проведення перевірок щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 2 листопада 2015 р. № 1337 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 99. – Ст. 3404.
11. Про схвалення Стратегії реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 січня 2017 р. № 61-р // Офіційний вісник України. 2017 р., № 13, стор. 38, стаття 373

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію «Кримінологічна характеристика участі України в системі запобігання міжнародній злочинності» кандидата юридичних наук, доцента Дідківської Галини Василівни

Review on the monograph "Criminological characteristic of Ukraine's participation in the system of prevention of international crime", candidate of legal sciences, associate professor Didkivska Galyna Vasilivna

Надана на рецензування наукова праця націлена на формування у науковців, практиків та студентів ґрунтовних теоретичних, практичних та організаційних засад участі України в міжнародній системі запобігання злочинності. Монографія спрямована на використання фундаментальних та прикладних наук, а саме: кримінології, кримінального права, філософії, метрології, інформатики, статистики, що дозволяє вирішувати професійні завдання з урахуванням постійного розвитку нових заходів запобігання злочинності, методів дослідження та їх комплексності.

Також, значення рецензованої монографії полягає й у тому, що в ній науковець знайде оригінальні ідеї щодо теорії та практики співпраці яка можлива при узгодженні не тільки основних напрямків міжнародної боротьби зі злочинністю, а й самої стратегії цієї діяльності. В даному випадку мова йде про розгляд міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю як важливого напрямку кримінально - правової політики. Така політика розробляється і здійснюється на різних рівнях: світовому (в рамках ООН, її органів, установ і організацій), регіональному (в масштабах Європейського Союзу, Ради Європи, Співдружності Незалежних держав, Шанхайської організації співробітництва тощо), національному (в рамках окремих держав). Головне при цьому полягає в узгодженні спільних дій різних держав за окремими напрямками або у всеосяжній інтеграції політики в сфері боротьби з організованою злочинністю.

Світові інтеграційні процеси в сфері економіки, політики, права, соціальних відносин, що відбуваються в рамках глобалізації, мають не тільки позитивний характер, але і супроводжуються негативними наслідками. Одним з них є інтернаціоналізація злочинності, структура і зміст якої визначають пріоритетні напрямки діяльності суб'єктів що беруть участь у міжнародному співробітництві у запобіганні злочинності. Так, на перший план в останні роки все більше висуваються завдання спільної боротьби з загальнокримінальними транснаціональними злочинами, що зачіпають інтереси багатьох держав, в силу їх суспільної небезпеки і значну поширеність. Дані процеси і проблеми спільної протидії міжнародній злочинності актуалізують необхідність цього дослідження.

Разом з цим загальна висока оцінка фундаментальної праці Г.В. Дідківської не виключає й окремих зауважень, які повинен зробити рецензент. Цілком закономірно, що у рецензованій роботі, як і в будь-якому фундаментальному монографічному дослідженні, є спірні та недостатньо висвітлені питання. Так, наприклад, практичний аспект не в повній мірі знаходить відображення у виробленні пропозицій щодо вдосконалення правових та організаційних основ міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю.

На наш погляд, є недостатньо обґрунтованим твердження Г.В. Дідківської щодо обґрунтування поняття і змісту міжнародної злочинності як комплексного соціально небезпечного міжнародно-правового та кримінально-правового явища, що включає сукупність злочинів, що характеризуються певною структурою (елементами) і виявляються на певних рівнях; не достатньо аргументується включення в структуру розглянутої злочинності міжнародних (кримінальних) злочинів, злочинів міжнародного характеру і загальнокримінальних транснаціональних злочинів тому, що кожен з цих

видів характеризується конкретним змістом і ознаками, які передбачені як міжнародним кримінальним правом, так і внутрішнім кримінальним законодавством.

В свою чергу, багатоаспектний, комплексний характер проведеного дослідження, значення результатів цієї праці для зміцнення української правової держави, підвищення рівня соціального захисту населення дають змогу включити цю монографію до низки цікавих наукових робіт із зазначеної проблематики, роблять її своєчасною та актуальною. Структура роботи, логіка виконання поставлених завдань, рівень аргументації та наукове обґрунтування головних висновків автора, форма викладення матеріалу відповідають вимогам, що висуваються до монографії. Загалом рецензована монографія вирізняється глибиною правового аналізу, виваженістю та коректністю наукової полеміки, умілим підбором матеріалу. Одержані автором науково-обґрунтовані результати розв'язують важливу для юридичної науки та міжнародної правоохоронної діяльності проблему. Робота визначає, доповнює, уточнює низку положень теоретичного, правового й методичного характеру. Монографія «Кримінологічна характеристика участі України в системі запобігання міжнародній злочинності», підготовлена кандидатом юридичних наук, доцентом Г.В. Дідківською призначена для студентів, курсантів, слухачів усіх форм навчання, а також ад'юнктів, аспірантів і викладачів. Видання буде корисним для співробітників правоохоронних органів у міжнародній співпраці, зокрема для підвищення рівня знань у здійсненні практичної діяльності щодо запобігання злочинам, а також може бути використане в процесі підготовки та підвищення кваліфікації правників.

Рецензенти:

Долгий О.О., головний науковий співробітник НДІ прокуратури України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник.

Мисливий В.А., професор кафедри публічного права Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", доктор юридичних наук, професор;

Цимбалюк В.С., професор кафедри галузевих законів Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, доктор юридичних наук, професор.

Reviewers:

Dolgy O.O., Chief Scientist of the Research Institute of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine, Doctor of Law, Senior Researcher.

Myslyvyy V.A., professor of the department of public law of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky", Doctor of Law, Professor.

Tsymbalyuk V.S., professor of the Department of Branch Laws of the Kremenchuk Mykhaylo Ostrogradsky National University, Doctor of Law, Professor.

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА»

Співвидавці журналу

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників»
Львівський університет бізнесу та права
Педагогічний університет ім. Комісії народної освіти в Кракові (Польща)
Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини
Державний університет інфраструктури і технологій

Редакційна рада:

Горбань А.В. Голова вченої ради Державного університету інфраструктури і технологій, кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Державного університету інфраструктури і технологій (*Голова Редакційної ради*);

Шемшученко Ю.С., академік Національної академії наук України та Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права Національної академії правових наук України імені Володимира Корецького;

Гетьман А.П., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (*заступник Голови Редакційної ради*);

Костицький В.В., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, президент Асоціації українських правників, голова Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (*головний редактор*);

Фоменко А.Є., кандидат юридичних наук, ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Безлюдний О.І. доктор педагогічних наук, професор, ректор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Гриценко І.С., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Карольчак Казимир доктор наук, професор, ректор педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща);

Оніщенко Н.М., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, I віце-президент Асоціації українських правників;

Сопільник Л.І., доктор юридичних наук, доктор технічних наук, професор.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Костицький В.В., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор (*головний редактор*);

Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, віце-президент Асоціації українських правників (*заступник головного редактора*);

Новицька Н.Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (*перший заступник головного редактора*);

Смокович М.І., доктор юридичних наук (*заступник головного редактора*);

Члени редколегії:

Балакірєва О.М., кандидат соціологічних наук;

Бандурка О.М., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор;

Басай О.В., доктор юридичних наук;

Безклубий І.А., доктор юридичних наук, професор;

Бобровник С.В., доктор юридичних наук, професор;

Бостан С.К., доктор юридичних наук, доцент;

Всчорек Маріуш, доктор права, доцент (Польща);
Гріненко О.О., доктор юридичних наук, професор;
Григорович Л.С., кандидат філософських наук;
Гяро Томаш, доктор юридичних наук, професор (Польща);
Добродум О.В., доктор філософських наук, професор;
Захарченко П.П., доктор юридичних наук, професор;
Карчевський Якоб, доктор юридичних наук, професор (Польща);
Козмінські Кшиштоф, доктор права, доцент (Польща);
Коломоєць Т.О., член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор;
Костенко О.М., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор;
Крупчан О.Д., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор;
Луспеник Д.Д. кандидат юридичних наук;
Марцеляк О.В., доктор юридичних наук, професор;
Марчак В.Я. доктор юридичних наук, професор;
Нагребельний В.П., член-кореспондент Національної академії правових наук України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор;
Новицький А.М., доктор юридичних наук, професор;
Оніщенко Н.М., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, І віце-президент Асоціації українських правників;
отець Олекса Петрів кандидат юридичних наук;
Пархоменко Н.М., доктор юридичних наук, професор;
Притика Ю.Д., доктор юридичних наук, професор;
Пясецький Анжей, доктор юридичних наук, професор (Польща);
Ромовська З.В., доктор юридичних наук, професор;
Селіванов А.О., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор;
Сердюк Н.А. кандидат юридичних наук, доцент;
Скоморовський В.Б. доктор юридичних наук, доцент;
Сопільник Л.І., доктор юридичних наук, доктор технічних наук, професор;
Стефанчук М.О., кандидат юридичних наук, доцент;
Судаков В.І. доктор соціологічних наук, професор;
Шуба О.В., доктор політичних наук, професор;
Яковлев А.А., кандидат юридичних наук;
Ян Беднарчик, доктор юридичних наук, професор (Польща)
Редакція англomовних текстів – С. Костицька

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 8 від 26.12.2018 р.).

Науково–практичний журнал «Соціологія права» внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Юридичні науки» Наказ МОН України № 793 від 04.07.14р.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 18116-6916Р видане Міністерством юстиції України 07.09.2011.

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. 01034, м. Київ, вул. Паторжинського, 4, оф. 8, тел./факс 278-50-12

Підписано до друку 04.01.2019
Формат 60*84/8. Наклад 100пр.

Видавець і виготовлювач – «Видавничий дім» АртЕк»
вул. Оленівська, 8, м. Київ, Україна 04080
Тел./факс (044)426 19 62
Тел.: (067) 440-11-37
e-mail ph-artec@ukr.net
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК №4779 від 15.10.2014 р